

ƏLİBALA MƏHƏRRƏMZADƏ

XOĞALU SOYQIRIMI

*(Ermənilərin Azərbaycanlılara qarşı apardığı
soyqırım siyasətinin xronologiyası)*

Az $\frac{2011}{1306}$

Əlibala Məhərrəmzadə

Xocalı soyqırımı

*(Ermənilərin Azərbaycanlılara qarşı apardığı
soyqırım siyasətinin xronologiyası)*

9/387

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

ARXIV

ADİLOĞLU
Bakı - 2011

Əlibala Məhərrəmzadə : “Xocalı soyqırımı”

(Ermənilərin Azərbaycanlılara qarşı apardığı

soyqırım siyasətinin xronologiyası)

Bakı, 2011-ci il, 184 səh.

Redaktor: Sabir Hüseynov

Kitabda ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı apardığı soyqırım və genosid siyasəti, Dağlıq Qarabağ ətrafında baş verən hadisələr, Xocalı soyqırımı barədə geniş, əhatəli məlumatlar verilir.

Giriş

ERMƏNİSTAN ADLI DÖVLƏTİN ƏRAZİSİ TARİXİ AZƏRBAYCAN TORPAQLARIDIR

Tarix sübut etdi ki, hazırkı Ermənistan deyilən dövlətin ərazisi özəli Azərbaycan torpaqlarıdır. Heç bir tarixçi, normal araşdırmaçı bunu inkar edə bilməz. Ermənilərin Azərbaycan ərazilərinə və bütövlükdə Cənubi Qafqaza gəlmə olduğu, çar Rusiyasının Qafqaza doğru istilachılıq siyasətinin genişləndiyi vaxtlarda bu ərazidə onların heç bir dövlət qurumunun yoxluğu tarixçilər tərəfindən dəfələrlə sübuta yetirilib. Ermənilərin əsas məskənləri indiki Balkan yarımadası olub və sonralar onlar Kiçik Asiya yarımadasına gəliblər. XIX əsrin əvvəllərində Rusiyanın Qafqaza doğru genişlənməsi tədricən bu ərazilərə ermənilərin gətirilməsi, onların Azərbaycan torpaqlarında məskunlaşdırılması ilə müşayiət olunurdu. Azərbaycan torpaqlarının şimal hissəsinin “Gülüstən” və “Türkmənçay” sülh müqavilələri ilə çar Rusiyasının tərkibinə daxil edilməsi zamanı İran və Türkiyə ərazisindən məqsədyönlü şəkildə kütləvi halda ermənilərin Qafqaza köçürülməsi prosesi baş verirdi. Bu, təsadüfi deyildi. Çünki məlum olduğu kimi, I Pyotrun dövründən başlayaraq çar Rusiyasının xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri Osmanlı imperiyası ilə İran arasında münaqişəni dərinləşdirmək və bu dövlətlərlə öz arasında bufer xristian dövləti yaratmaq olmuşdur. Qafqazda yalnız Azərbaycan xanlıqları var idi

ki, onların da əhalisinin mütləq əksəriyyətini azəri türkləri təşkil etmişdir.

Çar Rusiyasının süqutundan sonra isə Cənubi Qafqazda yalnız iki xalqın - azərbaycanlıların və gürcülərin öz dövlətlərini yaratmaq üçün maddi və mənəvi imkanları var idi.

1917-ci ilin fevralında Rusiyada burjuva inqilabı baş verdi. Çarın devrilməsi, müvəqqəti hökumətin qurulması, sonra bolşeviklərin Rusiyada çevriliş edərək hakimiyyəti ələ almaları Cənubi Qafqazda azərbaycanlıların və gürcülərin öz müqəddəratlarını həll etmək istiqamətində hərəkətə keçmələri ilə müşayiət olunurdu. 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Milli Şurası Zaqafqaziya Seymindən çıxdığını bəyan edərək dövlət müstəqilliyini elan etdi. Azərbaycanın müstəqilliyinin elan edilməsi barədə Milli Şuranın bəyannaməsi faktiki olaraq ölkəmizin sərhədlərini müəyyənləşdirdi. Bu sərhədlər, indiki Yerevan şəhəri də daxil olmaqla, böyük bir ərazini əhatə edirdi.

Zaqafqaziya Seymi dağılanda ermənilərin müstəqillik iddiaları olmayıb. Sadəcə, Azərbaycanın və Gürcüstanın müstəqil dövlət olduğunu görən ermənilər məcburiyyət qarşısında müstəqillik iddiasına düşdülər. Amma ermənilərin müstəqil dövlət qurmaq üçün söykənəcəkləri şəhər yox idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcıları, Milli Şuranın üzvləri erməni milli şurasının müraciətinə cavab olaraq bəlli olan addımı atmışlar. Edilən güzəşt nəticəsində İrəvan ermənilərin ixtiyarında qalmışdır. Bu fakt məlumdur və tarixdə vardır.

Prezident İlham Əliyevin cəbhə bölgələrinə səfəri zamanı söylədiyi fikirlərin də qayəsində indiki şəraitdə bu faktın bir daha dünyaya çatdırılması dayanır. Tarixi faktların bir daha qaldırılmasında və dünyaya çatdırılmasında məqsəd Ermənistan adlanan və 29 min kv.km ərazisi olan dövlətin əsliində azərbay-

canlıların bir vaxtlar güzəştə getdiyi torpaqlar üzərində qurulduğunu diqqətə çatdırmaqdır.

İşğalçı Ermənistanın Azərbaycan torpaqlarına müdaxiləsi, 17 min kv.km ərazimizi işğal etməsi, eyni zamanda erməni tarixçilərinin və siyasətçilərinin Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları ilə çıxış etmələri ermənilərin zamanında edilən güzəştlərə nankorluqlarının və hər bir əməllərinin kökündə işğalçılıq siyasətinin dayanmasının bariz nümunəsidir. Əgər erməni işğalçıları Azərbaycanın əraziləri ilə bağlı heç bir fakta söykənməyən sərsəm iddialarını ortaya qoyurlarsa, niyə Azərbaycan əsl həqiqətləri bəyan etməsin? Bu həqiqətləri vaxtilə rus tarixçiləri də qələmə alıblar. Məlumdur ki, rus diplomatı Qriboyedov İranda səfir olduğu dövrdə ermənilərin köçürülməsi ilə bağlı narahatçılığını ifadə edərək çara məktub yazmışdır. Bu məktubda açıq şəkildə bildirilirdi ki, ermənilər məskunlaşdıqları yerlərdə bir qədər yaşadıqdan sonra oranın onların ata-baba torpağı olduğunu iddia edirlər. Ermənilərin Cənubi Qafqaza gəlmə olmalarını sübut edən faktlar çar Rusiyası dövründə nəşr olunmuş ensklopediyalarda da öz əksini tapmışdır. Tarixən İrəvan şəhərinin əhalisinin böyük əksəriyyətinin azəri türkü olması danılmaz faktdır.

Erməni təbliğatı vaxtilə tarixin saxtalaşdırılması istiqamətində öz işini görmüşdür.

Ermənilər bütün dünyaya çar çəkirlər ki, Naxçıvanda onların tarixi abidələri dağıdır. Halbuki Naxçıvanda heç vaxt ermənilərə məxsus abidə olmamışdır. Hətta ermənilər Ağdamda "arxeoloji qazıntılar" apararaq "paytaxtlarını" tapıblar. Çox gül-məli faktdır. İndinin özündə də Azərbaycanın əzəli torpaqlarında köhnə şakərlərinə sadıq qalaraq əvvəlcədən basdırdıqlarını çıxarmaqla məşğuldurlar. Hələ sovet dövründə ermənilər Yerevan şəhərinin 2500 illiyini qeyd etmək barədə hay-küylü

bir tədbir keçirmişdir. Hətta guya bir neçə min il yaşı olan bir xaçı da nümayiş etdirmək istəyirdilər. Amma sonradan ekspertlər müəyyən etdilər ki, "arxeoloji tapıntı" kimi təqdim edilən həmin əşyanın heç 5 yaşı yoxdur. Ermənilər Rusiyada, Gürcüstanda, Şimali Qafqazda, Ukraynada və dünyanın başqa yerlərində də qədim erməni məskənləri olması barədə cəfəng iddiaları ortaya qoyurlar. Bu, bir erməni xəstəliyidir. Bu xəstəliklə ən çox üzvləşən isə türk etnosudur, azərbaycanlılardır. Bu xəstəliyin nədən ibarət olduğunu biz daha yaxşı görürük. Bu prosesin ermənilər üçün faciəvi sonluqla başa çatacağını proqnozlaşdırmaq o qədər də çətin deyil.

İstənilən tarixi sənədi araşdırsaq, orada ermənilərə yer olmadığını görürük. Çar Rusiyasının Cənubi Qafqazla bağlı imzaladığı müqavilələr ya Azərbaycan torpaqları ilə bağlıdır, ya da ki, gürcülərlə.

"Türkmənçay" sülh müqaviləsinin də ermənilərə heç bir dəxli yoxdur. Rusiya-Türkiyə və Rusiya-İran müharibələrinin nəticəsində imzalanmış müqavilələr zamanı bölünən torpaqlar Azərbaycan əraziləri olmuşdur. Bu müqavilələrin nəticəsi olaraq ermənilər sadəcə Cənubi Qafqaza köçürülmüşlər.

Azərbaycan xalqının qatili M.Qorbaçovu ələ alan erməni millətçilərinin təhriki ilə 1918-20-ci illərdə olduğu kimi, Dağlıq Qarabağda sifarişlə separatçı-erməni terrorçularının qiyamı təşkil edildi. Eyni zamanda, Qərbi Azərbaycanın yerli sakinləri olan azərbaycanlıların tarixi vətənlərindən deportasiyası da başa çatdırıldı. XIX yüzilliyin əvvəlində əhalisinin mütləq əksəriyyəti Azərbaycan türkü olan indiki Ermənistan Respublikasının ərazisində hazırda bir nəfər də olsun azərbaycanlı qalmamışdır. Azərbaycanlılara məxsus olan bütün tarixi abidələr məhv edilmiş, yer adları dəyişdirilmişdir.

Bütün bunlar müasir dünyanın gözləri qarşısında baş vermişdir!

Qorbaçovu və Kreml rejimini öz əllərində oyunağa çevirmiş ermənilər bütün sovet imperiyasında Azadlıq hərəkatının önündə gedən Bakıya iri qoşun kontingentinin yeridilməsinə və 20 Yanvar 1990-cı il qırğımının həyata keçirilməsinə nail oldular. 20 Yanvar qırğımında Kreml rejiminin qəsdən azərbaycanlılara divan tutmaq məqsədilə Şimali Qafqazdan səfərbərliyə aldıkları ehtiyatda olan erməni əsgər və zabidləri xüsusi "fəallıq" göstərdilər. Erməni millətçiləri və terrorçuları 1990-93-cü illərdə Azərbaycanda baş alıb gedən hərə-mərclikdən və hakimiyyət çəkişmələrindən istifadə etdilər. Azərbaycanın beynəlxalq birlik tərəfindən tanınmış sərhədlərini pozaraq, ölkəyə müdaxilə etmiş Ermənistan silahlı birləşmələri Rusiya hərbi qüvvələrinin bilavasitə yaxından köməyiylə Dağlıq Qarabağı və ətraf rayonları, respublika ərazisinin 20 faizini işğal etdilər. Bir milyondan çox Azərbaycan vətəndaşı doğma yurd-yuvasından didərgin salındı, öz Vətəninə qaçqına və məcburi köçkünə çevrildi. 1992-cı ilin 26 fevralında - 20-ci yüzilliyin sonuna yaxın bütün dünyanın gözləri qarşısında qəddarlığı ilə misli görünməmiş Xocalı soyqırımını törətdilər. İşğal aktını pərdələmək üçün Dağlıq Qarabağda oyuncaq "respublika" yaradıldı. Dağlıq Qarabağ separatçı-terrorçu qruplarının rəhbərləri (R.Köçəryan və S.Sərkisyan) Ermənistanda da hakimiyyəti ələ keçirdilər.

İkili standartlar və "xristian həmrəyliyi"nin beynəlxalq münasibətlərdə mühüm rol oynadığı müasir dövrdə, beynəlxalq hüquq normalarına açıq-aşkar zidd olaraq Azərbaycan torpağı olan Dağlıq Qarabağ erməni separatçı-terrorçularının əlində qalmaqdadır.

Erməni millətçiləri isə Türkiyə və Azərbaycana qarşı yeni ərazi iddiaları irəli sürməkdə davam edirlər. İkili standartlar dünyasında erməni terrorçularının Azərbaycan və Türkiyə ərazisində 200 ildən artıq bir müddət ərzində törətdikləri soyqırımlar, deportasiyalar, vəhşiliklər, tarixi abidələrin, yaşayış məskənlərinin yerlə-yeksan olunması faktları qulaqardına vurulur.

Erməni yalanları, saxtakarlıqları, həqiqət kimi qəbul olunur. Elə bunun nəticəsidir ki, xarici qüvvələr tərəfindən müdafiə olunan erməni separatçı-terrorçuları və beynəlxalq terroru dəstəkləyən Ermənistan Respublikası Cənubi Qafqazda təhlükəli gərginlik ocağına çevrilmişdir.

Beynəlxalq terrorun ən yaşlı və ən "təcrübəli" dəstələri olan erməni terror təşkilatları himayə olunduqca, "Böyük Ermənistan" "doktrinası" ilə zəhərlənən erməni-daşnak terror qrupları və təşkilatları Beynəlxalq antiterror alyansının diqqətindən kənar qaldıqca, regionda və dünyada gərginlik də aradan qalxmayacaq, bəşəriyyət terror təhlükəsindən qurtulmayacaqdır.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev özünün bütün yüksək səviyyəli görüşlərində, nitq və çıxışlarında ermənilərin Cənubi Qafqaza gəlmə əhali olduğunu, onların bu ərazidə məskunlaşmasından sonra regionda gərginliyin artdığını, müasir Ermənistan Respublikasının və nəzarətdən kənar qalmış oyuncaq Dağlıq Qarabağ rejiminin terror yuvalarına çevrildiyini xüsusi olaraq vurğulayır. Azərbaycan Prezidenti indiki Ermənistan Respublikasının tarixi Azərbaycan torpağında - keçmiş İrəvan xanlığının ərazisində yarandığını bütün dünyaya bəyan edir. Ölkə başçısı bütün müvafiq strukturları erməni saxtakarlarına qarşı informasiya

müharibəsində hücumə keçməyə çağırır. Erməni faşizmi üzərində qələbə çalmaq, doğma torpaqlarımızı azad etmək üçün öncə informasiya müharibəsində qalib gəlmək gərəkdir. Bütün xalqımız ölkə başçısının çağırışına cavab verməli, iqtisadi və hərbi cəhətdən qüdrətli Azərbaycan dövlətinin ətrafında sıx birləşməlidir.

Tarixi həqiqəti dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırmaqla informasiya müharibəsində qələbə və hərbi-iqtisadi cəhətdən qüdrətli Azərbaycan dövləti yaratmaq! - Terror, soyqırımları və zorla özge torpaqlarına yiyələnməyə çalışan erməni faşizmini diz çökdürmək üçün yeganə düzgün yol məhz bu yoldur. Başqa yol yoxdur!

I FƏSİL

XALQIMIZIN TARİXİ ERMƏNİ
İDEOLOQLARININ TƏCAVÜZÜNƏ
MƏRUZ QALMIŞDIR

Daş dövrü, eramızdan 1 mln. 500 min il əvvəl. Münbit tərəfə və əlverişli şəraitə görə hələ daş dövründən burada insanlar məskən salıblar. Azərbaycanın bu regionunda olan Azıx mağarasından tapılmış neandertal insanın çənə sümüyü, digər qədim sümüklər və o dövrdən qalan ocaq qalıqları deyilənləri təsdiqləyir ("Azıx" sözü qədim türk dilində ayı deməkdir).

Bu nadir tapıntıya görə Azərbaycanın ərazisi "Avropanın ən qədim sakinləri" xəritəsinə daxil edilmişdir (Təəssüf ki, Azərbaycan xalqı təkcə Avropanın deyil, bütün dünyanın ən qədim xalqları sırasında olsa da, biz bu tarixi həqiqəti hələ də açıb göstərə bilməmişik).

İnkişaf qanununun optimal mühit prinsipinə görə dünyada ilk insanlar dağətəyi ərazilərdə əmələ gəlmişlər (Hazırda inkişaf etmiş dövlətlərin Yer kürəsinin təxminən eyni qurşağında yerləşmələri də bunu təsdiq edir). Tarixən bu dövrdə odunla od optimal mühitin əsas göstəriciləri idilər.

İlk insanlar odu sönməyə qoymamaq, lazım gəldikdə onu yəndən əldə etmək üçün çox çətinliklər çəkirdilər. Yerdən çıxan təbii qazlar hesabına yaranan atəşgahlar qədim Azərbaycanda oda sitayişlə yaranan ilk dindarlığı da (maqları da) əmələ gətirdi.

Bakının Suraxanı qəsəbəsindəki "hind atəşgahı"nın hind

zəvvarları tərəfindən tikilməsi göstərir ki, insan tarixinin əsas qolundan birinin yaradıcısı olan qədim hindlilər belə vaxtilə Azərbaycan ərazilərindən "dərs" almışlar (7 at. 461).

İlk insan piyada olduğu üçün doğulduğu yerdən uzaq məsafələrə köçüb gedə bilmirdi. Digər tərəfdən yaşamaq üçün hər bir şərait - optimal mühit olduğu yerdən nəinki insan, heç bir canlı köçüb getmək istəmir. Bütün bunlar o deməkdir ki, Azıx mağarasının insanları indiki Azərbaycan xalqının çox uzaq, lakin doğma babaları idilər.

E.ə. IV minilliyin sonu. Kür-Araz mədəniyyəti Cənubi Qafqazın digər regionlarına, Şərqi Anadoluya və Şimali Qafqaza da yayılmışdı.

L.N.Qumilyovun əsərində və Böyük Sovet Ensiklopediyasında yazılır ki, Qafqazda ilk yaşayan xalqlardan biri də kaspilər olmuşdur. Onlar indiki Xəzər dənizi sahillərində məskunlaşdıqları üçün dənizi də Kaspi adlandırmışlar. Midiyalılar, albanlar və atropatlar da bu ilk xalqdan törənmişlər.

Xəzəryanı ərazidə yerləşən Qobustandakı qayaüstü təsvirlər vaxtilə burada yaşamış ibtidai insanların ilk əmək fəaliyyətləri və yaşayış tərzləri haqqında geniş məlumatlar verirlər.

Bu dövrlərdə Azərbaycan ərazilərində qədim şumerlər yaşamaqla, özlərinin ilk mixi yazılarını (e.ə. 2700-2300 illərdə) düzəltmişdilər (12-10,11). Bir çox dünya alimləri (Donner, Uyfalvi, xüsusən də Lenorman və Qommel) şumer dilinin Ural-Altay (Turan) dili olmasını göstərərək qeyd edirlər ki, şumerlər təkcə ilk dövrlərin ixtiraçıları deyil, həm də ilk mədəniyyətin əsasını qoyanlar idilər.

Şumer dili başqa dillərlə qohumluğa malik deyildi (18-17). Burada ata - ata, oğul - uğul və s. kimi göstərilməklə, yalnız hazırkı dilimizlə çoxsaylı uyğunluqları var idi (15-şum. 63). Şu-

merlər Aralıq dənizi və Balkanlarda da yaşamaqla indiki türk-"Qafqaz" irqinə mənsub idilər (9-şum. 517).

Şumerlər (qədim türklər) günəşlə müqayisədə ayı daha vacib (daha əsas) hesab edirdilər. Onlara görə sutka gecədən başlayırdı (18-138). Elə bu səbəbdəndir ki, Qara dənizin şimal sahillərindən başlayaraq, Volqa boyu, Orta Asiya, Sibir çölləri də daxil olmaqla, e.ə. 2300-1700-cü illərdən sonrakı türk (kimmeri) qəbirlərinin əksəriyyətindəki xüsusi milli əşyalarda ay və ayı ifadə edən ornamentlər çoxluq təşkil edirlər (Bax. A.İ.Terenojkin, Kimmeriyov, 1976).

E.ə. II minillik. Arxeoloji qazıntılar və qədim tapıntılar göstərir ki, indiki Dağlıq Qarabağın tarixi məhz bu dövrdən başlayır. İndiki Xocalı qəbiristanlığı da e.ə. I minilliyə aiddir və bu ərazidə üzərində ilk yazı olan mixi ilə yazılmış muncuq da tapılmışdır.

Fransız antropoloqu E.T.Amiyə görə Həmədan şəhəri yaxınlığında tapılmış, e.ə. 2000-ci ilə aid olan türbanlı (türk papaqlı) çar heykəlciyi Dağlıq Qarabağın Şuşa rayonunda yaşayan azərbaycanlı tipi ilə eynidir (12-116).

Beləliklə, Azıx mağarasının tapıntıları, Qobustan və Kəlbəcər qayalarındakı ibtidai insanın çəkdiyi rəsmlər qeyd etdiyimiz digər faktlarla birləşərək sübut edirlər ki, Azərbaycan ərazisi və Azərbaycan xalqı dünya sivilizasiyasının yaranmasında və yayılmasında budaq deyil, gövdə deyil, əsl kök rolunu oynamışdır.

Yer üzərində xalqların yayılmağa başladığı dövr. Dünya tarixçiləri, etnoqrafları və coğrafiyaşünasları (xüsusən də L.N.Qumilyov) xalqların yaranması və yayılmasını 9 təkana bölürlər. İlk təkən (ilk millət) xətti qədim Misirdən başlayaraq, Qafqaz ərazisindən keçir və Xəzər dənizinin şimalında dayanır.

Yada sallaq ki, bütün canlılar həmişə münbitlik və münasiblik xətti üzrə hərəkət edir və əlverişsiz şəraitə çatdıqda dayanır, sonra geriye - münbitə qayıdırlar. Bu xəttin də üzərində qədim hetlərin və kaspilərin ən yüksəkdə durmaqla, indiki Türkiyə (Anadolu), İran, İraq və Qafqaz ərazilərində yaşadıkları göstərilir.

İlk təkən xətti göstərir ki, bütün qədim Qafqaz millətləri (ermənilər istisna olmaqla) haradansa gəlmə deyil, yerli olaraq yaranmışlar.

Azərbaycanda da dəmir dövrü e.ə. II minilliyin axırlarından başlamışdır. Xocalı, Gədəbəy və Füzuli rayonlarındakı qədim qəbirlərdən e.ə. XIII-VII əsrlərə - son tunc və ilk dəmir dövrünə aid olan silahlar: qılınc, nizə, ox ucluqları və s. tapılmışdır. Mingəçevirdə isə qədim dövrün misəritmə küreləri aşkar edilmişdir.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, ermənilər öz dövlət tarixlərini süni surətdə o qədər qədimə aparıblar ki, həmin tarix dəmir dövrünü də ötüb keçərək daş dövrünə gəlib çatır (12-353). ("Daş dövrünün dövləti" isə erməni lətifələrinin ən çox gülüş doğuranıdır). Elmin inkişaf etdiyi indiki kosmos əsrində belə, erməni alimlərindən bir çoxu utanmadan əfsanələrə uyaraq, hətta Nuh peyğəmbərin də erməni olmasını iddia edirlər (15-ap. 122).

Araşdırmalar (xüsusilə "tarixin atası" adlanan Herodotun kitabları) göstərir ki, fars imperiyasının gücünə səbəb burada ilk dəmirin əridilməsi və ondan silah-sursat hazırlanması olmuşdur. Herodot yazır ki, Hindistan həm əhali, həm ərazicə fars padşahlığından böyük olsa da, onun tabeliyində idi. Çünki burada qalxanı dəridən, yaxud quş lələyindən hazırlayırdılar. O, dəfələrlə qeyd edir ki, farslar midiyalılarla əvvəllər hərbi müttə-

fiq idilər və buna görə də regionda onlardan başqa heç bir müs-təqil padşahlıq yaranı bilmirdi.

Herodot kitablarında göstərir ki, bu dövrdə ən məşhur sər-kərdə olan Tiqrən (hansı ki, indi ermənilər bunu erməni çarı I Tiqrən kimi təqdim edirlər) fars idi və Əhəmənilər sülaləsində-ki Artabanın oğlu idi. (Odur ki, Tiqr-Dəclə çayının ərazisində yaşayan hər kəs oğlunun adını Tiqrən qoya bilərdi. Strabon yazır ki, Tiqr çayının adı midiyalıların "tiqris" (ox) sözündən gö-türülməklə, sürətli axını ifadə edir).

E.ə. IX əsr. Urartu dövləti indiki Türkiyə ərazisindəki Van gölü ətrafında yaranmışdır. Ermənilərin iddiasına baxmayaraq, dünya tarixçiləri nə Urartu dövlətinin, nə də onun dilinin ermə-nilərlə heç bir əlaqəsi olmadığını sübuta yetirmişlər (12-318, 355; 13-64). Həmçinin Kiçik Asiya xalqlarının bir çoxunun əsa-sını təşkil edən qədim arameylərin də ermənilərlə heç bir əla-qəsi yoxdur. Ermənilər oxşar sözləri (armina, harminu, uraəstu və s.) əlaqələndirmək vasitəsilə öz tarixlərini qədimləşdirməyə cəhd göstərilir. Lakin bunların heç biri elmi əsaslar üzərində qurulmamışdır.

Faktlar göstərir ki, vaxtilə Balkanlarda (Makedoniyada) ya-shayan meziyalıların ərazisində Rumıniyadan aromunlar adlı qə-bilə köçüb gəlir. Çox keçmir ki, onlar ərazi iddiasına görə yer-li meziyalılar tərəfindən kütləvi surətdə qovulurlar (17-270; 16-376, 550). Aromunlar yerli frakiyalılarla birgə Mesopotamiya (indiki İraq) ərazisində olan Assuriya dövlətinə qaçıb gəlirlər (16-550). Onlar Hindistanın Pəncab əyalətindən (skiflərin işğal-ından) qaçıb gəlmiş haylar və siqinlərlə Üçüncü Dairə adlanan əyalətdə birgə məskunlaşdırılır və birgə də silah hazırlanması-na - dəmirçiliyə cəlb edirlər. (Bir sıra erməni alimləri də "hay" sözünü "Himalay" sözünün qısaldılmış forması olması ilə izah

edirlər) (15-ap. 105).

Aromunlarla hindilərin bir əsrdən çox müddətdə birgə yaşa-maları və birgə işləmələri, qaynayıb-qarışmaları nəticəsində yeni xüsusiyyətli ailə qrupları (erməni və qaraçı) əmələ gəlir.

(Təsədüfi deyildir ki, erməni, pəncab, sinqal və qaraçı dillə-ri bir-birinə oxşar olmaqla, başqa heç bir dünya dillərinə uyğun gəlmirlər ("Narodonaselenie stran mira" Moskva. 1984 q. str. 335). Bu o deməkdir ki, qəbilə dövrünün birgə yaşayışından yen-i xalqlarla paralel olaraq yeni dillər də əmələ gəlmişdir).

Həmçinin Herodotdan məlum olur ki, yuxarıda qeyd olunan dövrdə nəinki erməni qəbiləsi, hətta qəbilələrin tərkibində erməni adı yox idi (16-376, 45).

Beləliklə, bir çox tarixçilərin göstərdiyi kimi, türk dili Ural-Altaydan deyil, Ural-Altay dilləri türk dilindən yaranmışdır.

Qədim türklərin (turanların) ümumdünya tarixini yazıb qur-tarmaq mümkün deyildir. Biz heç bunu qarşımıza məqsəd kimi də qoymamışıq. Məqsəd türkün heç yerdən gəlmədiyini, məhz Ön Asiyada (Azərbaycanın və Krasnodarın boş düzənliklərin-də) qəbilə dövründən yaşadığını, məhz buradan da bütün dün-yaya yayıldığını göstərməkdir.

ERMƏNİ VƏ QARAÇI TAYFALARININ YARANMASI

(E.ə. 616-550-ci illər)

Strabonun və Herodotun yazdığı kimi, bununla da başcısı fars olan erməni əyaləti (erməni tayfası) yaranır (17-477, 499). Onlar padşahlığı nəinki şərabla təmin edir, əlavə olaraq müntəzəm vergilər də verirdilər. Erməni qəbiləsinə təkcə üzüm bağları deyil, həmçinin (ordunu yedirtmək üçün) taxıl əkini, süvari qoşun üçün "midiya otu" (yonca) becərmək və heyvandarlıq da tapşırıqlar və bu məqsədlə onlara suvarılan ərazi - Fərat çayının orta yaylası da icarəyə verilir (12-329).

Ermənilərin qarışıq xalqlardan (qaçqın frikiyalılardan) əmələ gəlməsini təkcə Herodotdan deyil, həmçinin böyük və kiçik sovet ensiklopediyalarından da oxuyuruq (14-85).

Qədim Suriyada erməni tayfası başqa çoxsaylı tayfalardan yalnız (və yalnız) icarəyə götürdüüyü kənd ərazilərinə görə fərqlənirdi ki, bu ərazi də midiyalılar tərəfindən Ermənistan yaylası adlanmağa başladı. Çünki o zamanlar yaranan hər yeni qəbilə sərkindənin adı ilə adlanırdı. Yaranan xalqa isə mühit (quldar) ad verirdi. Görünür midiyalılar "armyan" adı versələr də ermənilər özlərində "hay" sözünü saxlamışlar.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bu zaman Midiya imperiyasının Ermənistan yaylası hissəsində onun kimi 80-dən çox "ölkə" var idi (12-135).

Fərat çayı öz başlanğıcını indiki Türkiyə ərazilərindən götürməklə, Suriyadan və daha sonra isə İraqdan keçib Fars körfəzinə tökülür. (İndi Qafqaza yaxınlaşmaq məqsədi ilə ermənilər ulu ba-

balasının Türkiyə ərazisindəki Fərat vadisində məskunlaşdıqlarını sübut etməyə cəhd göstərirlər). Herodot yazır ki, ermənilər yaşayan kəndlərdən şorab, üzüm, taxıl, külsə və s. almaq üçün bura 5 min talanta (168 tona) qədər yük götürən gəmi işləyirdi. Əgər nəzərə alsaq ki, Fərat çayının dərinliyi heç zaman 10 m-ə çatmır, deməli, bu gəmi öz yükünü indiki Türkiyə ərazisindən deyil, yalnız çayın orta hissəsindən (yəni İraq və Suriyə ərazilərindən) götürə bilirdi.

Herodot yazır ki, fars padşahlığında (imperiyasında) yüzlərlə qəbilələr müxtəlif əyalətlərdə birləşdirilmişdi ki, bütün hallarda onların başında farslar, midiyalılar və yaxud, onlardan törəmələr dururdu.

Akademik N.Y.Marr VI əsrdə yaşamış erməni müəllifi Zelob Qlakin əsərinə əsaslanıb yazır ki, ermənilərin kökü Hindistandan bu vadiyə gəlib çıxan qaraçıların bir qolu olmuşdur.

Böyük sovet ensiklopediyası da yazır ki, Hindistandan qaçıb gələn qaraçılar Bizansın şərqində (indiki Suriya-Livan ərazilərində) uzun illər yaşamış, dəmir və ağac emalı işləri ilə məşğul olmuş və yerli əhaliyə qaynayıb-qarışmışdılar.

Bir sıra qafqazşünaslar (o cümlədən V.L.Veliçko) da ermənilərin qanında qaraçı qanı olduğunu göstərirlər.

Beləliklə, aydın olur ki, ermənilərin tarixi qaraçıların tarixi ilə müəyyən dövrdə kəsişmiş və kəsişmə (birləşmə) hesabına da hər ikisində hibridləşmə gedərək çoxsaylı oxşarlıqlar yaranmışdır. Sadə formada desək, "balkanlı və hindli valideynlərdən iki etnik qardaş: erməni və qaraçı doğulmuşdur".

Bu qardaşlıq aşağıdakı faktlarla da təsdiq olunur:

1. Erməni və qaraçının hər ikisinin dilində oxşar sözlərin çoxluğu və ləhcələrində oxşar əlamətlərin olması;
2. Hər ikisinin adlarında oxşarlıq; nəzərə alaq ki, qaraçılar özlərini "aroma" adlandırırlar;

3. Hər ikisinin dəmirçilik, ev əşyaları (ələk, çömçə, soba) və araba düzəltmək, ağlaqəlməz biclik, kartla fokus göstərmək, falçılıq, rəqs etmək, yumor-lətifə söyləmək və s. qabiliyyətlərinin çoxluğu;

4. Köçüriliyin - miqrasiya meylinin irsən möhkəmlənməsi;

5. Qaraçılar indi Avropada ən çox Ruminiyada (ermənilərin ulu babalarının vətənidə) və Bolqarıstanda çoxluq təşkil edirlər; SSRİ dövründə isə onlar Moldaviyaya miqrasiya edərək, bununla da Ruminiyaya yaxınlaşmışlar. Aromunlarla qaraçılar indi də Albaniyanın Korçe şəhərində çoxluq təşkil edirlər;

6. Antropoloji göstəricilər: diş və çənə sümükləri üzrə oxşarlıq;

7. İstənilən mühitə az vaxt ərzində uyğunlaşma (genetika elmi uzaq ailəqurma zamanı mühitə davamlılığın artmasını sübut edir), hətta adlarını və soyadlarını belə mühitə uyğun dəyişdirmələri;

8. Çəkişmələrdə hər iki tərəfə işləmək qabiliyyəti; siyasi və dini baxışları zidd olan ölkələrdə (Türkiyə, İran, Pakistan, Misir və s.) belə yaşamaları;

9. Ər və arvadın tam müstəqilliyi;

10. Bəzi erməni alimləri də qaraçılarla qohumluqlarını etiraf edirlər (erməni jurnalı "Murç" 1897-ci il);

11. Tayfa (şəcərə) əlaqələrini yazıb saxlamaq adəti.

Ötən 2 min il ərzində Qafqaz xalqlarına sürətlə uyğunlaşsalar da, erməniləri indi də uzaqdan tanımaq yerli əhali üçün çətinlik törətmir. Çətin vəziyyətlərdə hay-küy salmaq (qaraçılıq etmək), bic, məkrli və xəyanətkar olmaq da erməni xarakterinin əsas göstəricisi kimi qalmaqdadır (17-693). Heç bir millətdə olmayan "erməni xəstəliyi" onların genlərində mutasiya (zədələnmə) gətdiyindən xəbər verir.

İLK MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN DÖVLƏTİNİN YARANMASI

(E.ə. 321-ci il)

Makedoniyalı İskəndər e.ə. 323-cü ildə təsadüfi bir xəstəliklədən ölür. Bundan sonra onun nəinki nəzərdə tutduğu planları həyata keçmir, ümumiyyətlə, padşahlıqda hakimiyyət uğrunda çəkişmələr başlayır. Onu müvəqqəti olaraq əvəz edən sərkərdə Perdikk də öldürülür.

Atropat bu çəkişmələrə qarışmır və əyaləti daxildən möhkəmləndirir. O, daxildəki azsaylı xalqların möhkəm ittifaqı hesabına yunanlarla əlaqələri kəsməyə başlayır. Buna görə də e.ə. 321-ci ildə ərazilərin yenicən bölgüsü aparılarkən Atropatena tabelikdən çıxaraq tam müstəqil bir dövlət olur (12-451). Azərbaycan Parfiya padşahlığı (e.ə. 250-eramızın 224-cü illəri) dövründə də öz müstəqilliyini çətinliklə də olsa saxlaya bilmişdi (15-mi. 239).

Beləliklə, Azərbaycan 200 il müddətində çox güclü bir əyalət, ayrı-ayrı dövrləri cəmləsək, təxminən 600 ildən çox müddətdə isə tam müstəqil bir dövlət olmuşdur.

E.ə. III əsr. Sonralar inkişaf edərək qüdrətli bir dövlət olan Alban çarlığı yaranır. Onun paytaxtı Bərdədən sonra Qəbələ, sonra isə yenə Bərdə olmuşdur. Çarlığın əyalətlərindən biri olan Arsaqda maqlarla yanaşı, həm də əsasən qarqarlar, udinlər, hunlar və başqa qəbilələr yaşayırdılar. Əhali çox müxtəlif idi və ailə qurmaq vasitəsilə bir-birinə qartışdırlar.

Alban çarlığının bir hissəsi Qarabağ (bu ad qədimdən mövcud olan məhsuldar qara torpaqlarda geniş yayılmış bağçılıqla

əlaqədar olaraq yaranmışdır), Arsaq əyaləti isə Dağlıq Qarabağ adlanır.

XVII əsrdə yaşamış erməni tarixçisi Arakel Tavriziskiy də yazır ki, Qarabağ ağvanlar (yəni albanlar) ölkəsidir. Strabon cəsur albanların dağ ərazilərində amazonkaların yaşadığını göstərir. Digər mənbələrdən aydın olur ki, döyüşlərdə alban qadınları da iştirak etmişlər. Bu əsasla ola bilsin ki, bu əfsanəvi qadınlar alazankalar (indiki Balakən, Zaqatala, Qax və Şəki rayonlarını əlaqələndirən Alazan vadisinin qadınları) olmuşlar (14-62).

Professor Yaqub Mahmudov qeyd edir ki, tarixdə heç zaman üç dəniz (Aralıq dənizi, Qara dəniz və Xəzər dənizi) arasındakı geniş əraziləri əhatə edən **"Böyük Ermənistan" adlı dövlət olmayıb.** Bu, uydurmadır. Və bu uydurmanı elmə sıyrıarkən erməni saxtakarları vaxtilə Fəratın yuxarılarından Van gölüne doğru ərazilərdə mövcud olmuş "Kiçik Ermənistan" və "Böyük Ermənistan" adlanan iki coğrafi vilayətdən birinin - sonuncunun adından istifadə etmişlər və coğrafi termini siyasiləşdirmişlər (Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, "Böyük Ermənistan" adlanan coğrafi vilayət həqiqətən də "böyük" olduğu üçün deyil, "Kiçik Ermənistan" vilayətinə nisbətən bir qədər "böyük" olduğu üçün belə adlandırılırdı. Yəni bu "böyük" sözün həqiqi mənasındakı "böyük" deyildir!). Əslində isə heç bir ilk mənbə tarixdə "Böyük Ermənistan" adlanan dövlətin olduğunu təsdiq etmir. İndiyədək heç bir arxeoloji qazıntı zamanı "Böyük Ermənistan" adı həkk olunmuş pul tapılmayıb. Ermənilərin guya erməni hökmdarı olduğunu iddia etdikləri parfiyalı II Tiqranın adından zərb olunmuş pullarda da onun "Böyük Ermənistan" hökmdarı olduğu təsdiqlənmir. Beləliklə, "Böyük Ermənistan" tarixi həqiqət deyil, yalnız və

yalnız, tarixdə heç bir zaman öz sabit ərazisi olmayan köçəri ermənilər üçün özgə torpaqlarını işğal etməyi qarşısına məqsəd qoymuş başabəla "milli ideologiyadır", mürtəce dini-ideoloji və terrorçu-işğalçılıq "doktrinasıdır". Bu işğalçı-terrorçu "doktrina" erməni millətçiləri tərəfindən özgə torpaqlarına yiyələnmək məqsədilə uydurulmuşdur. Və onun əsasında, artıq yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, guya vaxtilə "dənizdən-dənizə" geniş əraziləri əhatə etmiş olan uydurma "Böyük Ermənistan" dövlətini dirçəltmək ideyası durur. Bu "ideya"nın saxtılığı ondan aydın olur ki, ilk mənbələrdə, yuxarıda qeyd etdiyimiz iki coğrafi vilayət istisna edilməklə, tarixdə nə vaxtsa "Böyük Ermənistan" adlı dövlətin mövcud olması barədə heç bir məlumat yoxdur. Və özlərini az qala regionun "ən qədim xalqı", "Nuh peyğəmbərin övladları" kimi qələmə verən erməni millətçilərinin uydurmalarının əksinə olaraq ermənilər, daha doğrusu, onların ulu babaları hesab olunan qəbilələr, ümumiyyətlə, Asiya qitəsinin yerli əhalisi deyillər, bu regiona köçüb gəlmədirlər.

Antropoloji, o cümlədən somatoloji (bədən ölçüləri), kraniooloji (kəllə ölçüləri), odontoloji (diş quruluşu), seroloji (qan qruplarının tədqiqi) araşdırmalar sübut edir ki, uydurma "armenoid irqi" və ermənilər nəinki Cənubi Qafqazın aborigen əhalisi - yerli sakinləri deyillər, ümumiyyətlə, Ön Asiyaya da sonradan gəlmişlər. Arxeoloji qazıntılar zamanı indiki Ermənistan Respublikası ərazisindən aşkar olunmuş qazıntı materialları, o cümlədən qədim insan qalıqları da bunu aydın sübut edir. Göstərilən qədim insan qalıqlarının morfoloji quruluşu ilə sonradan həmin ərazilərdə məskunlaşan ermənilərin morfoloji quruluşu arasında heç bir oxşarlıq yoxdur. Eyni fikri son Tunc və Dəmir dövrlərinə aid tapıntılar da

təsdiq edir (Bunak V.V., Qranya Armenya, M., 1927, str. 26).

Bundan əlavə köllə quruluşuna görə aparılan antropoloji tədqiqatlar erməniləri qısabaşlılar və ya braxikranlar qrupuna aid edir. Antropoloqlar (böyük alman alimi Virxov və başqa məşhur alimlər) Qafqazın qədim qəbiristanlıqlarından tapılan kəllələrin ölçülməsinə əsasən müəyyənləşdirmişlər ki, bu diyarın aborigen əhalisi, yəni ən qədim yerli sakinləri uzunbaşlılar və ya dolixokranlar qrupuna aiddirlər, yəni ermənilərin mənsub olduğu qısabaşlılar və ya braxikranlar qrupuna aid deyillər! Bu da bir daha sübut edir ki, indiki ermənilər Qafqazın yerli əhalisi deyillər (Джавахшвили И.А., История грузинского народа, Тифлис, 1916, стр. 11-12).

Birinci Ermənistan dövlətinin qədim Suriya ərazisində yaranması

(E.ə. 187-ci il)

Qafqaz xalqlarının tərkibini təsvir edən qədim yunan tarixçilərindən Miletli Hekatey (e.ə. 546-480), "tarixin atası" adlandırılan Herodot (e.ə. 484-425) və digərləri müasir azərbaycanlıların soykökündən atropatların, midiyalıların, kaspilərin, udinlərin bəzəsində geniş yazsalar da, onların kitablarında ermənilərin Qafqazda olması barədə heç bir yazıya rast gəlinmir və yaxud, bu yazılar ermənilərin indiki Suriya ərazilərində yaşamalarına aid olur.

Suriya padşahlığı (Selevkilər dövləti) dövründə hakimiyyətə Böyük Antiox (e.ə. 223-187) idi. Onun Artaksias (ermənicə Artaşes) və Zariadres (ermənicə Darex) adlı iki əsas erməni sərkərdəsi olur və onlar romalılara qarşı müharibədə qoşunun əsas başçılığını ermənilərdən ibarət olmaqla təşkil edir və döyüşü

udurlar. Yada salaq ki, ermənilərin dəmirçilik sənəti (silah hazırlamaq qabiliyyəti) onlara həm də bu silahla döyüşmək bacarığını aşlamışdı.

Antioxun ölümündən sonra hakimiyyət bu sərkərdələrin əlinə keçir və onlar Suriyanın əsas hissəsini Ermənistan ölkəsi elan edərək, kənarında yaşayan erməniləri bu əraziyə köçürürlər (15-ap. 122). **Beləliklə, ilk Azərbaycan dövlətindən 124 il sonra ilk erməni dövləti yaranır.**

E.ə. təxminən 186-185-ci illər. İkinci (kiçik) Ermənistanın Qafqazda yaradılması.

Tarixçi Strabon yazır ki, Roma sərkərdəsi Antoniyə erməni çarı Artavasdin bələdçiliyi ilə Fərat çayının üzərindəki Zevqm körpüsündən Atropatena (indiki Azərbaycan) sərhədlərinə qədər gəlib çıxır. İkiqat uzaq - 8 min stadiyalıq (1500 km-lik) yolu gətirdiyi üçün Antoniyə Artavasdi gec də olsa cəzalandırır.

Buradan məlum olur ki, Qafqazda Ermənistan olsaydı, onda Antoniyəyə bələdçi erməniyi Fərat çayı ərazisindən götürmək lazım gəlməzdi.

Strabon yazır ki, yerli əhali Qafqazı Kaspi adlandırır və bu, itməkdə olan Kaspi qəbiləsinin adı ilə bağlıdır. Qafqaz əsasən Alban və İberiya (qədim Gürcüstan) qəbilələrindən ibarətdir. Ermənistan isə Fərat çayı arxasında, Mesopotamiya ərazisində yerləşir.

Qədim Suriya ərazisində yaradılmış ilk Ermənistan ölkəsinə başçılıq edən iki sərkərdə arasında çarlıq ziddiyyəti yaranır. Onlar daha bir Ermənistan yaratmaq gücünə malik olduqları üçün aralarındakı bu ziddiyyəti aşağıdakı kimi həll edirlər:

Böyük bir qoşunla Qafqaza gələrək, Midiyaya (qədim Azərbaycana) məxsus olan Kaspiani, Favnitudu və Bosoropetudu; İberlərə (qədim gürcülərə) məxsus olan Pariadru, Xorzeni və

Qoqareni işğal edirlər. Bu əraziləri ikinci (kiçik) Ermənistan elan edirlər ki, burada da Darex hakim olaraq qalır. Artaşes isə Suriyaya qayıdaraq oradakı birinci (böyük) Ermənistanı idarə edir. (Sonuncunu erməni tarixçilərindən S.M.Ayvazyan da öz xəritəsində belə adlandırır) (15-ap. 122, 14-31).

E.ə. təq. 180-90-cı illər. Ermənilərin "təbii" yerdəyişmələri.

Bu dövrdə ermənilərin Fərat çayı vadisindən Qafqaza tədricən köçməsi prosesi gedir.

Strabon yazır ki, Qafqazda özünün xüsusi dili olan 26 müxtəlif qəbilə var idi ki, onların da hər birinin öz çarı var idi. (Görünür belə bir neytral mühitə görə də ermənilər buraya kütləvi surətdə köçmək imkanına malik olmuşdular).

Yuxarıda qeyd olunan tarix Atropatena çarlarının Roma ilə sülh müqaviləsi bağlaması dövrünü əhatə edir və bu fakt təsdiq edir ki, ermənilər Qafqaza təkcə işğalçılıq yolu ilə deyil, həm də sülh və sabitlik dövründə də köçüb gəlirdilər.

Strabon kitablarında yazır ki, əvvəlcə çox kiçik ölkə olan Ermənistan Qafqazda qonşularından (midiyalılardan, iberiyalılardan, xalib və mosineklərdən və s.) ərazi qoparmaqla böyüyürdü.

Strabonun XI-ci kitabının 12.4-cü hissəsində Fərat çayının o tayındakı kiçik Ermənistandan da söhbət açılır. (Bu o demək idi ki, artıq Qafqaza ermənilərin böyük əksəriyyəti köçmüşdü, çünki bu dövrdə yeni formalaşan ermənilərin imperiyasından söhbət gedə bilməzdi və bu dövrdə imperiya yalnız romalılara məxsus idi). Qeyd olunur ki, erməni çarı Artavasd xəyanətinə görə öldürüldükdən sonra Ermənistan Sezarın və digər romalıların hakimiyyəti altına düşür.

Beləliklə, qədim tarixçilərin ermənilərə dair göstərdikləri yerdəyişmələr heç də dolaşılıq deyildir. Ermənilərin köçməsinin başlanğıcında Fərat çayı vadisində "böyük" Ermənistan,

Qafqazda isə "kiçik" Ermənistan yaradılmışdı, köçmənin sonunda isə bu adlar yerlərini dəyişmişdilər.

İndiki ermənilərə məxsus olan "böyük" Ermənistan xülyası da səbəbsiz deyildir. Onlar bu adla "imperiya yaradır" və ondan istifadə edərək köçmələrini ört-basdır etmək istəyirlər.

Tarixən müharibələr münbit və əlverişli ərazilər uğrunda getmişdir. Qafqazın çoxmillətliyinə də səbəb odur ki, buraya tarixən gələn çox, gedən isə olmamışdır. Erməni də əgər qafqazlı olsaydı, onda qətiyyənlə bu əlverişli yerləri qoyub, Mesopotamiya səhralarına getməzdi.

Müasir dövrdə isə münbit əraziyə deyil, inkişaf etmiş dövlətlərə axın daha aktualdır. Elə bu səbəbdəndir ki, biz erməni kütələsini Kamçatkada, Çukotkada, Sibirdə deyil, məhz ABŞ-da, Fransada və digər inkişaf etmiş Avropa dövlətlərində görürük. Əlbəttə, yaşamaq uğrunda mübarizədə az-çox miqrasiya bütün xalqlarda vardır, lakin bu xüsusiyyət ermənilərdə adi aqgözlük halından artıq genetik xarakter halına keçmişdir.

10-38-ci illər. Ermənilərin Arsaqa (Dağlıq Qarabağa) gəlmələri.

Qeyd etdik ki, vaxtilə Tıqran qonşu albanlara, midiyalılara, iberlərə və digər xalqlara təzyiqlər edərək ərazilərini böyüdü. Lakin o, alban hökmdarı II Arsaxla (Mitridatla) döyüşdə məğlubiyyətə uğramışdı. Bu hadisəni **qarabağlı babalarımızın ermənilərlə ilk toqquşması** adlandırmaq olar.

Ermənilər Qafqazda nə qədər güclənsələr də, onların albanlara, xüsusən də parfianlara (qədim farslara) gücü çatmırdı. Bu dövrdə alban qoşunu 60 min piyada və 22 min süvaridən ibarət idi.

E.ə. 69-cu ildə böyük Tıqran Roma sərkərdəsi Lukull tərəfindən məğlubiyyətə uğrayır. Tıqrandan sonra zəifləmiş Ermə-

nistan əvvəlcə e.ə. 34-cü ildə yenidən romalıların, daha sonra isə parfianların və albanların hakimiyyəti altına keçir. Yeri gəlməşkən qeyd edək ki, elə bu zaman da Yerevan (fars dilində "rəvan" - abad yer deməkdir) şəhəri tikilir, bu əsasda ermənilərdə Yervand adları da əmələ gəlir (12-353, 17-498).

Ümumiyyətlə, iki eranın keçid illərində Ermənistanı Yuli Sezarın təyinatı ilə atropatenalılar (azərbaycanlılar) başçılıq edirdilər (14-39).

Tarixçi İosif Flafiy yazır ki, Parfiyan (qədim fars) çarı II Artaban (10-38-ci illər) oğlu Arsaxı Ermənistanı başçı qoyur ki, romalıların qərbdən gəlməsinin qarşısı burada alınsın.

Beləliklə, Arsaq (Dağlıq Qarabağ) nəinki heç zaman Ermənistanın tərkibində olmamış, əksinə Ermənistanın onun təsiri altında olduğu müəyyən dövr olmuşdur. Elə bu dövrdə də əvvəlcə təbii miqrasiya kimi tək-tək Dağlıq Qarabağa köçüb gələn erməni ailələri sonradan albablara nökrçilik etmək (sənətlə xidmət) üçün Arsaqa (Dağlıq Qarabağa) gəlirdilər.

Qriqoryan missionerlərin gəlişi Kiçik Asiyanın şərqində ermənilərin yenidən siyasi səhnəyə gəlməsi xristian dininin meydana gəlməsi və yayılması dövrünə təsadüf edir.

Xristianlığı qəbul etdikdən bir müddət sonra vahid xristian kilsəsindən üz döndərən ermənilər tərqiətçi monofizitlərin tərəfinə keçdilər və özlərinin əlahiddə Qriqoryan kilsəsini yaratdılar. Qriqoryan kilsəsi, artıq erməni dövlətinin mövcud olmadığı şəraitdə, erməni icmalarının təkə dini deyil, eyni zamanda siyasi himayəçisi funksiyasını da yerinə yetirməyə başladı. Qriqoryan kilsəsinin idarə etdiyi ermənilər bu vaxtdan başlayaraq öz mövqelərini qoruyub saxlamaq və təcavüzkar məqsədlərinə nail olmaq üçün şəraitin dəyişməsindən istifadə edərək, başqa sözlə "küləyin istiqamətindən" asılı olaraq

həmişə daha güclü xarici qüvvəyə sığınmaq yolunu tutdular. Belə ki, ermənilər Xilafət işğalları zamanı Bizansa qarşı ərəb xəlifələri ilə sövdələşməyə girdilər. Ərəb xəlifələri Bizansa qarşı tərqiətçi-monofizit erməniləri müdafiə etdilər. Beləliklə, Qriqoryan kilsəsi öz təsir dairəsini genişləndirmək və keçmiş erməni knyazlığını dirçəltmək üçün ilk dəfə ərəb işğalları dövründə fəallaşdı.

Qonşularına xəyanət edərək ərəb xəlifələrinə sığınan və yadelli təcavüzkarlar tərəfindən müdafiə olunan Qriqoryan kilsəsi öz missionerləri vasitəsilə qonşu ərazilərdə, o cümlədən Azərbaycan dövləti olan Qafqaz Albaniyasının qərb-dağlıq ərazilərində (indiki Dağlıq Qarabağda və indiki Ermənistan Respublikasının mövcud olduğu Qərbi Azərbaycan topraqlarında) yaşayan yerli alban-xristian əhali arasında Qriqoryanlığı yaymağa başladı. Zaman keçdikcə zorla qriqorianlaşdırılmış alban - Azərbaycan tayfalarının erməniləşdirilməsinə başlandı. Bununla da Xilafət dövründə Qriqoryan kilsəsinin dini təsir dairəsi Cənubi Qafqaza doğru genişlənməyə başladı.

Azərbaycan Qaraqoyunlu dövlətinin başqa etnoslara, dirlərə dözümlü münasibətindən və himayəsindən istifadə edən Qriqoryan kilsəsi 1441-ci ildə öz mərkəzini - erməni katolikosluğunu Azərbaycan torpağına (indiki Ermənistan Respublikasının ərazisinə) - Eçmiədzinə köçürdü. Sonralar, Azərbaycan Ağqoyunlu və Səfəvi hökmdarları da qaraqoyunluların siyasətini davam etdirərək erməniləri və erməni katolikoslarını himayə etdilər.

Lakin tarixi şəraitin dəyişməsindən asılı olaraq ermənilər sonralar hər üç Azərbaycan dövlətinə də xəyanət etdilər. Daha sonra Qriqoryan kilsəsi və ermənilər Osmanlı sultanları

tərəfindən himayə olundular. Zaman keçdikcə ermənilər onlar üçün türklərlə eyni şərait yaratmış Osmanlı imperiyasının maliyyə-iqtisadi və hərbi-siyasi həyatında mühüm mövqelər ələ keçirdilər.

Qriqoryan kilsəsi və ermənilər, eyni zamanda, Azərbaycan dövlətlərindən, o cümlədən Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu və Səfəvi hökmdarlarından da geniş imtiyazlar qopara bildilər. Osmanlı sultanları kimi Azərbaycan hökmdarları da Qriqoryan kilsəsinə sərbəstlik verdilər. Ölkənin müxtəlif yerlərində, o cümlədən indiki Ermənistan Respublikasının ərazisini əhatə edən Azərbaycan torpaqlarında erməni kilsələri tikildi. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, 1441-ci ildə erməni kilsəsinin mərkəzi Azərbaycan Qaraqoyunlu dövlətinin ərazisinə - indiki Eçmiədzinə köçürüldü. Ermənilər Səfəvi dövlətində, xüsusilə Şah Abbas [1587-1629] dövründə daha mühüm mövqelər ələ keçirdilər.

Beləliklə, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu və Səfəvi dövlətlərinin, Osmanlı imperiyasının himayəsi sayəsində Azərbaycanda, Anadoluda, İran ərazisində, Cənubi Qafqazda Qriqoryan kilsəsi və ermənilərin mövqeyi xeyli gücləndi.

Tarixi "ənənələrinə" sadıq qalan ermənilər qərb dövlətlərinin anti-türkiyə siyasəti gücləndikcə Osmanlı dövlətinə də xəyanət etdilər. Beləliklə, vaxtı ilə Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Səfəvi, Osmanlı dövlətlərinə xidmət edən ermənilər növbəti dəfə mövqelərini dəyişib qərb hökmdarlarına "xidmət" göstərdilər və Osmanlı imperiyasına arxadan zərbə vurulmasında fəal iştirak etdilər.

Ermənilərin qərb dövlətlərinin əlində Azərbaycana və Türkiyəyə qarşı alətə çevrilməsi dövrü başlandı. Çar Rusiyası Cənubi Qafqazda işğalçılıq müharibələrinə başladığıda

Qriqoryan kilsəsi və ermənilər bu dəfə yeni təcavüzkarın tərəfinə keçdilər. Lakin budəfəki xəyanət adı xəyanət deyildi! Ermənilər bu dəfə silahlı dəstələr yaradaraq Rusiya qoşunlarının tərkibində Azərbaycan dövlətlərinə və Osmanlı imperiyasına qarşı hərbi əməliyyatlarda iştirak etdilər. Və bu yolla Azərbaycan və Anadolu türklərinə qarşı kütləvi qırğınlar həyata keçirdilər. Çar Rusiyasının ermənilərə arxa durması nəticəsində Azərbaycanın xristian alban əhalisinin zorla qriqorianlaşdırılması və alban kilsəsinin təqib olunması gücləndi.

Bununla yanaşı, silahlı erməni quldur dəstələrinin Azərbaycanda və Şərqi Anadoluda dinə türk-müsəlman əhalisinə qarşı soyqırımları dövrü başlandı.

Çar Rusiyası ermənilərin və Qriqoryan kilsəsinin bu "xidmətlərini" nəzərə alaraq Osmanlı imperiyası və Qacarlar İranın ərazisindən erməniləri kütləvi surətdə şimali Azərbaycana, xüsusilə İrəvan, Qarabağ, Şirvan, Bakı, Gəncə və Naxçıvan xanlıqlarının ərazilərinə köçürdü. Yeri gəlmişkən, çar hökuməti erməniləri Azərbaycan torpaqlarına Rusiya dövlətinin xüsusi nəzarəti altında və müştəkkil qaydada köçürür, onlara hər cür qayğı göstərirdi. Məsələn, İran və Türkiyə ərazisindən hərəkətə başlayan erməni köçlərini bütün yol boyunca Rusiyanın mühafizə dəstələri müşayiət edir, onlara adambaşına pul və ərzaq paylanır, köç üçün nəqliyyat ayrılır, ön münbit Azərbaycan torpaqları onlara verilir və bütün vergilərdən azad olunurdular. Beləliklə, Çar Rusiyası XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq 1873-cü ilədək Cənubi Qafqaza, əsasən Şimali Azərbaycan torpaqlarına 334.242 nəfər erməni köçürdü. Sonralar Azərbaycan torpaqlarında xristianlaşdırma siyasəti daha da sürətləndirildi. Bunu arxiv sənədləri çox aydın

təsdiq edir. Belə ki, Cənubi Qafqazda erməni köçkünlərinin sayı 1886-cı ildə 690.615 nəfərə, 1897-ci ildə 786.447 nəfərə, 1916-cı ildə isə 1.211.145 nəfərə çatdırıldı. Bu qanlı siyasəti rusların özləri də təsdiq edirlər. Məsələn, N.N.Şavrov hələ 1911-ci ildə yazırdı: "Zaqafqaziyada yaşayan 1 milyon 300 min nəfər erməninin 1 milyonu yerli deyildir. Və onlar vilayətə bizim tərəfimizdən köçürülməblər".

Beləliklə, Çar Rusiyası Cənubi Qafqazın etnik tarixində zorla dəyişiklik əmələ gətirdi: Azərbaycan torpaqlarında yeni bir etnos-erməni etnosunu məskunlaşdırdı.

Gülüstan (1813) və Türkmənçay (1828) müqavilələrinə əsasən, Azərbaycan torpaqları Rusiya ilə Qacarlar İrəni arasında bölüşdürüldükdən və Azərbaycanın müstəqil dövlətləri-xanlıqlar aradan qaldırıldıqdan sonra Çar Rusiyası Azərbaycan xalqına qarşı növbəti cinayətə əl atdı, ermənilərə isə növbəti "bəxşiş" verdi: Azərbaycan torpaqlarında (Naxçıvan və İrəvan xanlıqlarının əraziləri əsasında)"Erməni vilayəti" adlı qondarma inzibati idarə vahidi yaratdı.

Yeri gəlmişkən, çar I Nikolay "Erməni vilayəti"nin yaradılması haqqındakı sərəncamı 1828-ci il martın 21-də - Azərbaycan xalqının Novruz bayramı günü imzaladı. Məhz Novruz bayramı günü iki Azərbaycan xanlığının ləğv edilib, bu Azərbaycan torpaqlarında köçürülüb gətirilmiş ermənilər üçün xüsusi bir vilayət yaradılması xalqımız üçün həm də mənəvi təhqir idi.

"Erməni vilayəti"nin nə qədər qondarma bir qurum olduğunu belə bir fakt da sübut edir ki, Çar Rusiyası o zaman İran və Türkiyədən nə qədər erməni köçürüb gətirsə də, yenə də bu vilayətin əhalisinin 76,24%-i azərbaycanlı idi. "Erməni vilayəti"ndə 1125 kənd vardı. Onlardan 1111-i Azərbaycan

kəndi idi və bu kəndlərdə ancaq azərbaycanlılar yaşayırdılar. Vilayətin qalan 14 kəndində isə azərbaycanlılarla qarışıq şəkildə köçürülüb gətirilmə ermənilər yaşayırdılar. Yeri gəlmişkən, həmin kəndlərin də bir çoxunun adları Azərbaycan-türk mənşəli idi. Bununla belə, "Erməni vilayəti"ni yaratmaqla Çar Rusiyası yenidən işğal etdiyi Azərbaycan torpaqları ilə Osmanlı imperiyası arasında bir "xristian səddi" çəkdi. Eyni zamanda, tarixi Azərbaycan ərazisində gələcək erməni dövlətinin əsasını qoydu.

Bunun ardınca, 1836-cı ildə erməni Qriqoryan kilsəsinin təhriki ilə müstəqil alban kilsəsi ləğv olundu. Çar Rusiyası tərəfindən himayə və müdafiə olunan ermənilər bu vaxtdan etibarən Azərbaycanda və Anadoluda türk-müsəlman əhaliyə qarşı kütləvi qırğınlara başladılar.

"Böyük Ermənistan" "doktrinası" ilə zəhərlənmiş erməni millətçiləri 19-cu əsrin sonlarında Qriqoryan kilsəsinin "xeyir-duası" ilə daha mütəşəkkil fəaliyyətə başladılar. Bir-birinin ardınca millətçi-terrorçu erməni partiyaları ("Hnçak", "Daşnaksütyun" və s.), cəmiyyətləri və terrorçu qrupların yaradılması dövrü başladı. Məsələn, 1887-ci ildə yaradılmış "Hnçaq" adlı erməni-millətçi partiyası öz proqramında Osmanlı imperiyası ərazisində müstəqil erməni dövləti yaratmağı qarşısına başlıca məqsəd qoymuşdu. Bu məqsədə nail olmaq üçün əsas vasitə terror aktlarının həyata keçirilməsi olmalı idi. Maraqlıdır ki, ermənilər ilk terror aktlarından birini onların "siyasətini" dəstəkləmədiyi üçün Qafqazın mülki işlər rəisi, knyaz Qolitsına qarşı həyata keçirdilər (14 oktyabr, 1903-cü il).

Lakin daşnaklar bununla kifayətlənmədilər. Növbəti xəyanət və növbəti dəfə torpaq qoparmaq üçün məqam gözlədilər.

Azərbaycana Denikinin hücum təhlükəsi yarandıqda,

ermənilər dərhal onun tərəfinə keçdilər və ağıqvardiyaçı generalı Azərbaycana dəvət etdilər. Bu "siyasət" iflasa uğradıqdan sonra da Azərbaycana və Türkiyəyə qarşı yeni-yeni ərazi iddiaları qaldırdılar.

Sovet-bolşevik rejimi Çar Rusiyasının ənənəvi siyasətinin davamı olaraq erməniləri daim himayə və müdafiə etdi. Ermənistan Sovet Sosialist Respublikasının yaradıldığı Qərbi Azərbaycan torpaqlarında bu torpaqların əsl sahibləri olan azərbaycanlılara qarşı növbəti təqiblər və zorakılıqlar dövrü başlandı. Nəhayət, öz torpaqlarında ermənilərə yer vermiş azərbaycanlıların kütləvi surətdə doğma yurdlarından deportasiyası həyata keçirildi. Ermənilər Qərbi Azərbaycan torpaqlarında daha da möhkəmləndilər. Sovet dövründə Azərbaycan torpaqları hesabına daim yeni-yeni ərazilər ələ keçirən ermənilər Türkiyə Cümhuriyyətinə qarşı da ərazi iddialarını davam etdirdilər. Xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən türk diplomatlarına qarşı terror aktları həyata keçirildi.

QARABAĞ XANLIĞI

Qarabağ xanlığının ərazisi və əhalisinin məşğuliyyəti:

Qarabağ xanlığı XVIII əsrin ortalarında yaranmışdır. Xanlığın əhalisini Cavanşir, İyirmi dörd, Otuzikilər, köbirli, ziyadoğlu, baharlı türk tayfaları təşkil edirdilər. Muğanda Nadirə tac-qoyma mərasimi keçiriləndə Qarabağın bu tayfaları Nadir xanın namizədliyinin əleyhinə çıxdılar və Səfəvi taxtında yalnız Səfəvilər sülaləsi nümayəndələrinin oturmaq ixtiyarına malik olduqlarını bildirdilər. Məhz bu səbəbdən də Nadir xan şah elan olunduqdan sonra qarabağlıları cəzalandırdı. Onları Xorasan vilayətinə və Əfqanıstanın sərhədlərinə sürgün etdi. Pənahəli bəy və onun qardaşı Fəzləli bəy də onların sırasında idilər. Fəzləli bəy Nadir şahın bu siyasətinə qarşı açıq çıxış etdiyinə görə edam edildi.

Pənahəli bəy isə 1738-ci ildə bir dəstə yaxın adamı ilə birlikdə şah sarayını tərk edib Qarabağa getdi və keçmiş Qarabağ bəylərbəyliyi qərbində Qarabağ xanlığının əsasını qoyub, özünü xan elan etdi. (1748-1763). Xanlıq Arazla Kür arasında ki ərazidə yerləşirdi və Şəki, Gəncə, İrəvan, Naxçıvan, Qarabağ, Cavad, Şamaxı xanlıqları ilə həmsərhəd idi.

Mərkəzi Şuşa şəhəri olan Qarabağ xanlığında əhali əkinçilik və maldarlıqla məşğul olurdu. Bağçılıq, bostançılıq, arıçılıq, toxuculuq və sənətkarlıq inkişaf etmişdi. Şuşa ticarət mərkəzi idi. Burada "Pənahabad" adlı pul kəsilirdi. Xanlıqda əhalinin vəziyyətini ağırlaşdıran əsas amillərdən biri burada 17 əsas vergi və mükəlləfiyyət növünün olması idi. Bu da xanlıqda vaxtaşırı ciddi narazılığa səbəb olurdu.

Pənahəli xan və onun xanlığı möhkəmləndirmək tədbirləri

Pənahəli xan hakimiyyətini bərqərar etdikdən sonra xanlığın hərbi-siyasi və iqtisadi cəhətdən möhkəmləndirilməsi üçün tədbirlər həyata keçirirdi. Birinci növbədə, xanlığı onu düşmən olan yerli feodal-ların və cənubdan gözlənilən basqınlardan müdafiə etmək üçün, 1748-ci ildə Kəbirli mahalında Bayat qalasının əsasını qoydu, onun ətrafına hasar çəkdi, yaşayış evləri, məscid, bazar, hamam və s. tikdirdi. Xan bütün ailəsini, Qarabağ əyanlarını qalaya köçürdü. Ərdəbil və Təbrizdən də buraya xeyli sənətkar gəlmişdi. Xanlığın qüdrətinin artması başqa hakimləri çox narahat etdiyindən onlar xana qarşı ittifaq yaratmışdılar. Tarixçi-salnaməçi Mirzə Adıgözəl bəyin dediyinə görə, mülklər Şəki xanı Hacı Çələbiyə məktub yazıb bildirirdilər ki, "Pənah xan burada taxta çıxmış, qala və səngər tikdirmişdir. Əgər dəfəndə bir təxir edilərsə, sonra onun qarşısında durmaq mümkün olmayacaqdır". Hacı Çələbi qoşun toplayıb müttəfiqləri ilə Bayat qalasını mühasirəyə almış, bir ay mühasirədə saxlasa da, qalanı ala bilməmişdi.

Mirzə Adıgözəl bəy Şuşa şəhərinin inşa edilməsi haqqında

"...Pənah xan... Şuşa şəhərini bina etdi. Şəhərin bina olunacağı yerdə axar su və bulaq yox idi. İmtahan üçün bir neçə quyu qazdılar. O quyulardan su çıxandan sonra, Şuşa şəhərinin binası qoyuldu..."

Şahbulağında sakin olanları, bir para kənd əhalisini köçürüb bura gətirdilər. Hər bir şəxsə yurd və yer verib xalqı sakin etdilər. Sonra Pənah xan öz ailəsi üçün uca imarətlər və geniş binalar saldırdı. Hüsnü ustalar, sənət sahibi və iş bilən memarlar bəri, hasar, bürc və divar çəkdiilər..."

Qarabağnamələr. Birinci kitab. Bakı, 1989, səh - 40.

İRƏVAN XANLIĞI

"Bizim ata-baba torpağımız olan İrəvan xanlığı, Zəngəzur mahalı, digər torpaqlar indi Ermənistan dövləti üçün torpaq olubdur. Bunlar bizim tarixi torpaqlarımızdır, ancaq biz Ermənistanı qarşı torpaq iddiası irəli sürmürük, halbuki sürə bilərik. Çünki indiki Ermənistanın yerləşdiyi ərazi qədim türk, Azərbaycan torpaqlarıdır."

***İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti***

İrəvan xanlığının ərazisi və əhalisi: İrəvan xanlığı da XVIII əsrin ortalarında yaranmış dövlət qurumu idi. Xanlığın əsasını Mir Mehdi xan qoymuşdu. Bu xanlıq Ağrı vadisi, Dərələyəz və Göyçə gölü arasındakı torpaqlarda yerləşirdi. Naxçıvan, Maku xanlığı - Borçalı, Qazax sultanlıqları və Qarabağla həmsərhəd idi. Xanlıq naiblərini idarə etdiyi 14 mahala bölünmüşdü. Xanlığın əhalisinin, demək olar ki, hamısı Azərbaycan türklərindən ibarət idi. Buradakı yer adları da Azərbaycan mənşəlidir. Bütün bunlar Azərbaycan türklərinin İrəvanın köklü, yerli xalqı olduğunu sübut edir. Xanlığın mərkəzi İrəvan şəhəri idi. İrəvan şəhərinin tarixi çox qədimdir. Bəzi tədqiqatçılar əsassız olaraq bu şəhərin adını I Şah İsmayılın sərkərdəsi Rəvanqulu xanın adı ilə bağlayırlar. Əslində bu şəhərin tarixi VII əsrə aiddir. Qaraqoyunluların və Ağqoyunluların hökmranlığı dövründə coğrafi mövqeyinə və yerli şəraitinə görə İrəvan Çuxursəd vilayətinin inzibati mərkəzi olmuşdur.

Gümrü-Qərbi Azərbaycanda mövcud olan qədim Azərbaycan şəhəri. Rusiya işğalı və sovet rejimi dövründə əhalisi soyqırım və repressiyalara məruz qalmışdır.

Zəngibasar - Qərbi Azərbaycanda - indiki Ermənistanda mövcud olan, 1988-ci ilə qədər azərbaycanlıların kompakt yaşadığı vilayət. Qədim adı Zəngibasar olan Azərbaycan torpaqlarının indiki adı Masis rayonudur.

19-cu əsrin əvvəllərində İrəvan xanlığı 15 mahaldan - Qırx-bulaq, Zəngibasar, Gərnibasar, Vedi, Şəhur, Sürməli, Dərə-kənd-Parçanis, Səədli, Taltın, Seyidli-Axsaqqallı, Sərdarabad, Körpübasar, Abaran, Dərəçiçək və Göyçə mahallarından ibarət idi.

Zod kəndi Göyçə mahalında yerləşən qədim yaşayış məskənidir. 1988-ci ildə beş minə yaxın insanın yaşadığı kənddə bir ümumtəhsil, iki ibtidai məktəb, bir texniki-peşə məktəbi, bir yüngül metallurgiya fabriki, bir xəstəxana və digər sosial-iqtisadi müəssisələr fəaliyyət göstərirdi. Ümumittifaq əhəmiyyətli Zod Dağ-Mədən Kombinatı da bu kənddə yerləşirdi.

Vedi - 1988-ci ilə qədər Qərbi Azərbaycanda - indiki Ermənistanda mövcud olan vilayət. Qədim adı Vedi olan Azərbaycan torpaqlarının indiki adı Araratdır.

Uluxanlı - Qərbi Azərbaycanda, (indiki Ermənistanda) etnik Azərbaycan torpaqları. Zəngibasar mahalında qəsəbə. Azərbaycanlıların qədim yaşayış yeri olan Uluxanlı, 1950-ci ildə Masis adlandırılmışdır.

Rus ordusunun İrəvan şəhərinin ətraf bölgələrini işğal etdiyi zaman həmin ərazilərdən müsəlman əhalisinin didərgin edilməsi haqda Paskeviç 1827-ci il iyulun 27-də qraf Nesselorda göndərdiyi məktubunda bildirmişdi ki, qüvvətli Uluxanlı tayfa-

sından 600 ailə Bəyazidə qaçmışlar.

Sərdar sarayı - İrəvan qalasında xan sarayıdır. İrəvan qalası tikilən vaxtdan (1510-cu il) mövcud olan saray İrəvan sərdarı Əmirqunə xan Qacar (1605-1625) tərəfindən ucaldılmış, 1760-1770-ci illərdə İrəvan xanı Hüseynəli xan (1762-1783) tərəfindən təkmilləşdirilmişdir. 1791-ci ildə Hüseynəli xanın oğlu Məhəmməd xan (1784-1805) sarayın Şüşəbənd adı ilə tanınan Güzgüli salonu və Yay imarətini inşa etdirmişdir.

Sürməli mahalı - 1919-cu ildə Paris sülh konfransında Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin memorandumunda İrəvan quberniyası (bura Naxçıvan, Şəhur-Dərələyəz, Sürməli qəzaları, Yeni Bəyazid, Eçmiədzin, İrəvan və Aleksandropol qəzalarının bir hissəsi daxil edilmişdi) Azərbaycanın keçmiş inzibati-ərazi bölgüsü kimi təqdim edilmişdi. (Cəmil Həsənov. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində, 1918-1920-ci illər, Bakı, 1993).

Sünik və ya Sünik knyazlığı - Qərbi Azərbaycan (indiki Ermənistan) ərazisi. Əhalisi Qafqaz albanlarından ibarət idi.

Ərəb xilafəti parçalandıqdan sonra Albaniyanın həmin ərazisində Sünik və Arsax-Xaçın knyazlıqları yarandı. "XII əsrin sonlarına yaxın Sünik knyazlığı dağıldı, buradakı hakim sülalə 1166-cı ildən knyaz Qriqorun və Səhl ibn Sumbatın ölümü ilə kəsilmiş oldu.

II FƏSİL**"DAŞNAKSÜTYUN" SİYASİ PARTİYA
DEYİL, SİLAHLI TERROR TƏŞKİLATIDIR**

Birinci Dünya müharibəsi (1914-18) dövründə Osmanlı imperiyasının aradan götürüləcəyinə ümid edən ermənilər vətəndaşları olduğu və hər zaman himayə və qayğı gördükləri Türkiyə dövlətinə xəyanət edərək Osmanlı imperiyasına qarşı vuruşan Çar Rusiyası və digər böyük dövlətlərlə geniş əlaqə yaradaraq ümumdünya tarixinin ən qanlı cinayətlərini törətdilər. Çar Rusiyasının silahlandığı və digər böyük dövlətlər tərəfindən müdafiə olunan erməni-daşnak quldur dəstələri Şərqi Anadoluda və Azərbaycanda (həm şimalda, həm də cənubda) türk-müsəlman əhalini kütləvi surətdə qırmağa başladılar. Naxçıvan, İrəvan, Zəngəzur, Qarabağ, Urmiya, Salmas, Xoy, Maku və digər yaşayış məntəqələrində yüz minlərlə Azərbaycan türkü, o cümlədən uşaqlar, qadınlar, qocalar məhv edildi.

Bakıda hakimiyyəti ələ keçirən daşnak S.Şaumyan Birinci Dünya müharibəsi cəbhələrindən qayıdan erməni zabıt və əsgərlərini səfərbərliyə alaraq Azərbaycan xalqına qarşı tarixin ən dəhşətli soyqırımlarından birini törətdi. Şimali Azərbaycanın bütün bölgələrində, o cümlədən Bakı, Şamaxı, Göyçay, Kürdəmir, Quba, Salyan, Lənkəran və başqa yerlərdə türk-müsəlman əhali əvvəlcədən düşünülmüş plan əsasında

kütləvi surətdə ucdantutma məhv edildi, xalqın min illər boyunca yaratdığı maddi və mənəvi sərvətlər məhv və talan olundu.

Birinci Dünya müharibəsi başa çatdı. Böyük Atatürk Türkiyəni xilas etdi. Bununla da böyük dövlətlərin həmişə bir alət kimi istifadə etdikləri erməni millətçilərinin "Böyük Ermənistan" yaratmaq niyyəti iflasa uğradı.

Bununla belə, o zamankı mürəkkəb tarixi şəraitdə müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xoş məram nümayiş etdirdi. 1918-ci il mayın 29-da Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri və keçmiş Azərbaycan dövlətlərindən olan İrəvan xanlığının paytaxtı olmuş İrəvan şəhərini ermənilərin "bir siyasi mərkəzləri olması" xatirinə onlara güzəştə getdi. Beləcə, ermənilərə 100 il bundan əvvəl öz torpağında yer verən Azərbaycan bu dəfə onlara paytaxt şəhəri də bağışladı. Beləliklə, tarixdə ilk dəfə olaraq, 1918-ci ildə Cənubi Qafqazda - tarixi Azərbaycan ərazisində erməni dövləti yaradıldı.

Maraqlıdır. Millətçi-terrorçu erməni partiyası olan "Daşnaksütyun" Türkiyə ərazisində müstəqil erməni dövləti yaratmağı özünün əsas vəzifəsi elan etmişdi. Onlar bu ideyanı həyata keçirmək üçün Osmanlı dövlətinin ərazisində silahlı-terror dəstələri yaratmalı, geniş təbliğat işləri aparmalı, hökumət idarələrini talan və qarət etməli idilər. "Daşnaksütyun" partiyası, faktiki olaraq, hər biri 10 nəfər "döyüşçüdən" terrorçudan təşkil olunmuş silahlı dəstələrdən ibarət idi. Başqa sözlə, "Daşnaksütyun" siyasi partiya deyil, silahlı terror təşkilatı idi.

Bakıda mart soyqırımı planı Erməni Milli Komitəsi və "Daşnaksütyun" partiyası tərəfindən hələ 1917-ci ildən hazırlanırdı. O, vaxt bolşevik-daşnak qüvvələrinin birləşdiyi və qatı şovinist Şaumyanın başçılıq etdiyi Bakı Sovetinin sərəncamında əksə-

riyyəti ermənilərdən ibarət 20 min nəfərlik siyasi qüvvə var idi. Bu dəhşətli soyqırımları törətməkdə Şaumyanın və onun ətrafında birləşmiş Andronik, Mikoyan, Salapyan, Lalayan, Namasasp, Arakelyan, Əmiryan kimi daşnaklar qrupunun bir məqsədi var idi: azərbaycanlıları son nəfərinədək qırmaq, yaxud öz doğma yurd-yuvalarından didərgin salmaqla Xəzər dənizinin sahillərindən Türkiyə sərhədlərinədək ölkənin bütün ərazisini boşaltmaq. Erməni silahlı qüvvələri öz çirkin niyyətlərini həyata keçirmək üçün 1918-ci ilin mart-aprəl aylarında Bakı quberniyasında 229, Gəncə quberniyasında 272, Zəngəzurda 115, Şamaxıda 80, Quba qəzasında 122, Qarabağda 157 kəndi, bütün məscidləri, məktəbləri, qədim memarlıq abidələri ilə birlikdə yandırıb külə döndərmiş, əhalisini qırmış və didərgin salmışdılar.

S.Şaumyan Bakıda törədilmiş dəhşətlərdən vəcdə gələrək Rusiya XKS-yə belə məlumat vermişdi: "Zaqafqaziya Sovet hakimiyyəti uğrunda silahlı mübarizə mərhələsinə daxil olub. Üç gün müddətində - 30-31 mart və 1 aprel tarixində Bakı şəhərində şiddətli döyüşlər olub... Bizim üçün döyüşün nəticələri çox yaxşı olmuşdur. Biz onlara öz şərtlərimizi diktə etdik, onlar da danışıqsız olaraq bu şərtləri qəbul elədilər". Öz daşnak simasını gizlədə bilməyən Şaumyan daha sonra yazmışdı: "Şəhərimizin milli tərkibi bizi narahat edirdi. Biz mübarizənin arzuolunmaz xarakter alacağından qorxurduq, biz hətta erməni polkunun yardımına belə əl atmalı olduq. Biz hətta onun köməyindən imtina etməyi mümkün hesab etmədik. Qələbə isə o qədər böyükdür ki, bu gerçəkliyə əl kətdər götürür". Bu sitatlardan, bolşevik yazışmalarından göründüyü kimi, 1918-ci ilin martında da əvvəldə olduğu kimi, təşkilatçılar da, icraçılar da eyni qütbədən çıxış ediblər, torpağımıza yiyələnmək üçün birləşib xalqımıza

qarşı soyqırımı siyasətini həyata keçiriblər.

1918-ci ilin mart ayından Stepan Şaumyan 10 min nəfərdən ibarət olan silahlı quldur dəstəsinə başçılıq edirdi. Bu quldurlar Bakıda və Bakı ətrafında 3 gün ərzində 30 minə yaxın günahsız soydaşımızı xüsusi amansızlıqla, qəddarlıqla öldürmüşdülər. Quldur başçısının göstərişi ilə şəhərin müxtəlif yerlərində pulemyotçular durmuşdular ki, əhalinin qaçmağa cəhd göstərənlərini gülləbaran etsinlər və belə də edirdilər. Bakıda müsəlman məhəllələri dağıdılıb, yandırılıb məhv edildikdən sonra mart ayının 30-dan 31-nə keçən gecə "İçərişəhər" əməliyyatı başlandı...

Ertəsi günü hara baxsaydın yandırılmış kişi, qadın, körpə uşaq meyitləri görərdin. Həmin günlər mətbuat səhifələrində azərbaycanlıların başına gətirilən bəlalara belə göstərilmişdir: "Erməni əsgərlərinin hamilə müsəlman qadınlarının qarnını yırtaraq bətdə artıq formalaşan uşağı çıxarıb onun başını kəsmələrinə bənzər vəhşiliklərin fotosəkillərini daşnak orqanı "Aşxatavor" qəzetindəkiləri görmürlərmi? **"Qruziya" qəzeti 25 noyabr 1918-ci il.**"

"Hər yerdə qıc olmuş, eybəcər hala salınmış, yandırılmış kişi, qadın və uşaq meyitləri vardı. **"Naş qolos" qəzeti 4 aprel 1918-ci il.**"

"Erməni hərbi birləşmələri Bakıda 30 mindən çox müsəlmanı vəhşicəsinə qətlə yetirib, uşaqlara və qadınlara işgəncə verib, neçə-neçə məhəllə yandırıb, Şamaxı qəzasına dəstələr göndəriblər. Onlarca kənd atəşə tutuldu. Əhali qılıncdan keçirildi, qanına qəltan edildi. Bununla eyni vaxtda daşnaklar dünyanın hər yerinə teleqramlar yağdıraraq, şivən qoparırdılar ki, müsəlmanlar erməniləri qırırlar. **"Azərbaycan" qəzeti 25 sentyabr 1918-ci il.**"

Erməni quldurları bolşevik libasında azərbaycanlılara üzə-

rində soyqırımı həyata keçirirdilər. Təkcə Bakının şəhəratı rayonlarından birində eybəcər hala salınmış 58 qadın meyiti tapılmışdır. Onların qulaq və başları kəsilmiş, qarınları yırtılmışdı. O vaxtın şahidlərinin dediklərinə görə, insanları diri-diri divara mıxlamışdılar. Bir zamanlar uşaq oğurlamaqla məşğul olan Əmiryan Tatoves Bakıda 16 min müsəlman yoxsulunu qılıncdan keçirmiş, Styopa Lalayan isə bir sıra məhəllələri müsəlman ziyalılarından təmizləmişdi. O qansız həmin ziyalıları evlərindən çıxarıb küçənin ortasında güllələtdirmişdi.

1919-cu ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bu vəhşi soyqırımlarına siyasi qiymət verib, mənfur daşnakların 1918-1920-ci illərdə Azərbaycanda törətdiyi cinayətləri araşdırmaq üçün Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası yaratdı. Komissiya 3500 səhifədən ibarət 36 cildlik geniş materiallar toplusu hazırladı. Həmin materiallardan bəziləri.

AFTK-nın üzvü Mixaylovun məruzəsindən:

"Ermənilər Sisyan qəzasında bütün kəndləri yandırıb yerlə-yeksan etmiş, sakinlərin əmlakını dağıtmış, mal-qarasını sürüb aparmışlar. Bütün qəzada 10 min 68 nəfər öldürülmüş və şikəst edilmişdir. Qəzanın Vağedi kəndində erməni əsgərlərinə paylanan 15 gözəl qız başlarına gətirilən vəhşi təcavüzə dözməyə-rək, keçirdikləri fiziki məşəqqətdən halak olmuşlar. Oradakı 400 müsəlman evi dağıdırlarkən qaçıb məsciddə sığınacaq tapmış adamlar məscidqarışıq yandırılaraq külə döndərilmişlər. Həmin kənddə Qələmə Tahir qızını xəncərlə qətlə yetirib, döşlərini kəsərək südəmə körpəsinin ağzına basmışlar. Ağüdü kəndində Qulamalı Şəkər oğlunun diri-diri qollarını kəsmiş, qanı axa-axa ayaq üstə gözməyə məcbur etmişlər. Qatar kəndində Kərbəlayi Allahverdinin əl-ayağını bağlayıb qılıncı başını üzmüşlər. İrmişli kəndində onlarca körpəni süngülərə taxmış-

lar. Nüvədi kəndində küçələr boyu qaçan qadınların və uşaqların başlarını qılıncı üzürdülər. Şəki kəndinin küçələrində bəndləri iki yerə saqqalanmış uşaq meyitləri atılıb qalmışdı..."

AFTK-nın üzvü A.F.Novatskinin məruzəsindən:

"Şamaxıda 53 kənd Şaumyanın başçılıq etdiyi Bakı Sovetinin erməni qoşunları tərəfindən yandırılıb külə döndərilib, 7 minə qədər dinc sakini öldürülüb. Bunun 1653-ü qadın, 965-i uşaqdır. Hər yeri bürümüş yangından xilas olmağa çalışan şəhər əhalisini ağlasığmaz vəhşiliklə qətlə yetiriblər. Qiymətli əmlak qarət edilib. Küçələrdə döşləri kəsilmiş, qarınları yırtılmış, iyrcə təhqirlərə və əzablara məruz qalmış qadınların, paya ilə sinə-sindən yerə sancılmış uşaqların meyitləri tökülüb qalmışdı. Öldürülənlər arasında tanınmış ictimai-siyasi xadimlər, görkəmli sənət adamları da var idi: şəhər başçısı Teymur Xudaverdiyev, Birinci Dövlət Dumasının keçmiş üzvü Məmmədağa Əliyev, axund Hacı Cəfərqulu və başqaları. Erməni Şamaxıda böyük hörmət-izzət sahibi olan axund Cəfərqulunun, bu Allah bəndəsinin saqqalının tüklərini bir-bir yolmuş, dişlərini, gözlərini çıxarmış, qulaqlarını və burnunu kəsmişdilər".

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bu materiallar toplusunu əcnəbi dillərə tərcümə etdirib dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq istəyirdi. Lakin 1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycanın XI Qızıl Ordu tərəfindən işğalı və cəmi 23 ay yaşamış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu bu ideyanın gerçəkləşməsinə imkan vermədi.

Böyük fransız alimi Qraf de Şolenin dediyi kimi, "...xarakterlərində mənfur bir biclik, biabırçı əclafıq və rüsvayçı bir alçaqlıq olan ermənilər" Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcud olduğu dövrdə belə, yurddaşlarımıza qarşı öz çirkin soyqırımı siyasətlərini ardıcıl surətdə davam etdirirdilər. 1918-1920-ci il-

lərdə onlar təkcə indiki Ermənistan ərazisində 565 min qan qardaşımızın qətlinə fərman vermişdilər. Qarabağda, Şuşada, Zəngəzurda, Cavanşir və Cəbrayıl qəzalarında, Naxçıvan və Qafanda on minlərlə dinc əhalini qəddarcasına öldürmüş, işgəncələrə məruz qoymuş, yaşadıkları kəndləri yandırır küllünü havaya sovurmuşdular. Bütün bu cinayətlərin mənbəyini ilk növbədə, I Pyotrun bədnam "Vəsiyyətnamə"sində axtarmaq gərəkdir. Məqsəd Ermənistanı tam türksüzləşdirmək, Azərbaycan, Türkiyə və İran arasında nə vaxtsa onlara qarşı mübarizədə özünə ön sədiq silahdaş ola biləcək "Böyük Ermənistan" dövləti yaratmaq idi.

ERMƏNİLƏRİN SOYQIRIM VƏ DEPORTASIYA SİYASƏTİ

1905-1907, 1918-1920-ci illərdə və 1988-ci ildən sonra törədilən qanlı toqquşmaların şərhinə ikili münasibət - Azərbaycan da bu barədə susmağın üstün tutulması, Ermənistanda isə, əksinə düşməncilik münasibətlərinin geniş vüsət almasına zəmin yaratmışdır. Bu zəmin üzərində uzun illərdir, belə bir mənzərə yaradılmışdır ki, guya əsrin əvvəlində də, sonunda da törədilən milli qırğınlar zamanı, indinin özündə belə, ölən-öldürülən də, yurd-yuvasından qovulub evsiz-əşiksiz qalan da, torpaqları zorla əlindən alınan da dünyada ön dəhşətli müsibətlərə düçar olan da ermənilərdir. Həmin qanlı faciələr haqqında susmaq isə hələ də qanı sızmaqda olan sağalmaz yaralara biganə qalmaq deməkdir. Azərbaycan tərəfinin milli ədavət üzündən çəkdiyi müsibətlərin qıfıl altında saxlanılması, əslində qarşıdurmanı zəiflətməmiş, əksinə onun güclənməsinə əlverişli şərait yaratmışdır. Ermənilər əsrlərdən bəri azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımların, dünyada görünməmiş vəhşiliklərin müqabilində özlərinə qarşı uydurma türk genosid siyasətinin həyata keçirildiyini uyduraraq, əfsanəvi genosidin ildönümünü hər il aprel ayının 24-də keçirtməyi planlaşdırıblar. Bununla da, dünya ictimaiyyəti qarşısında özlərinə haqq qazandıрмаğa, törətdikləri vəhşilikləri, soyqırımları ildırım sürəti ilə işləyən təbliğat məşinlərinin köməyi ilə ört-basdır etməyə çalışırlar.

XIX əsrin axırı və XX əsr azərbaycanlıların həyatında ön dəhşətli işgəncələr, qırğınlar, soyqırım və mənəvi genosid dövrü olmuşdur.

Erməni-azərbaycanlı münasibətlərindən tamamilə kənar

olan, lakin hadisələrə olduqca obyektiv yanaşan ABŞ professoru Castin Makkarti "Genosid olmuşdurmu?" adlı kitabından rus və müstəmləkə siyasətini xarakterizə edərkən yazır ki: "1828 və 1854-cü illərdə ruslar iki dəfə Şərqi Anadoluya hücum etmiş, hər iki dəfə yerli ermənilər onların tərəfini saxlamışlar. Hər iki halda ruslar çıxıb getməli olanda özləri ilə 100 min erməni tərəfdarını Qafqaza gətirmiş, onları qovulmuş müsəlmanların evlərində yerləşdirmişlər. İrəvan quberniyasının 1828-ci ilə kimi əhalisinin 80 faizi müsəlmanlar idi".

Professor daha sonra yazır: "Əlbəttə, gətirilən bu rəqəmlər dəqiq olmaya bilər və əlavə tədqiqat obyektə lazımdır. Lakin biz dəqiq bilirik ki, 1820-ci ildən 1920-ci ilədək təxminən 600 min erməni rus imperiyasının ərazisinə köçürülmüşdür. 2 milyon müsəlman Rusiyadan getmişdir".

Qafqazın Rusiya imperiyası tərəfindən işğalının və xüsusilə Bakı, Dərbənd, Lənkəran, Gəncə, Qarabağ, Naxçıvan, İrəvan xanlıqlarının ləğvindən sonra əzəli Azərbaycan torpaqlarında ardıcıl olaraq ermənilərin yerləşdirilməsi və azərbaycanlıların elliklə qovulması prosesi başlanır. Bu məqsədlə erməni vilayəti deyilən xüsusi inzibati bölgə yaradılır və sonra o, İrəvan quberniyasına çevrilir. Quzey Azərbaycan xalqı isə amansız erməni və Çar Rusiyasının zülmü altına düşür.

1905-1907 və 1914-1920-ci illərdə ermənilər tərəfindən qanlı qırğınlar törədilmiş, təxminən yarım milyon insan erməni terrorunun qurbanı olmuşdur.

1905-ci ildə ermənilərin türklərə qarşı törətdikləri qanlı faciələr Azərbaycanın hər bir bölgəsini əhatə etmişdi.

1905-ci il hadisələrindən bəhs edən M.S.Ordubadinin tarixi sənədlər əsasında yazdığı "Qanlı illər" (1911-ci il) əsərinin 80 ildən artıq bir dövrdə qadağan edilməsi məlum quruluşun yerit-

diyi mənfur siyasətin nəticəsidir. Əsər 1905-1907-ci illərin Qafqaz iğtişalarına həsr olunmuşdur. Əsərdə Bakıda, Gəncədə, Naxçıvanda, Mehridə və digər bölgələrdə ermənilərin törətdikləri toqquşmalar, axıtdıqları günahsız qanlar və öldürdükləri qurbanlar barədə danışılır.

Saqqarsuda ermənilər bəşəriyyət tarixində misli görünməmiş elə bir vəhşiliklər törətmişlər ki, bu faşizmi, azərbaycanlılara tutulan divanı, dəhşətli səhnəni "Qanlı illər" əsərində (böyük ədib) M.S.Ordubadi belə təsvir edirdi: "Ağlaşma səsi daşların təpəsindən ermənilərin sığınacaqlarında - səngərlərində əks-səda verirdi. Kəndin ağsaqqalı Molla Həsən Əfəndi də öz ailəsiylə Saqqarsuya qaçmışdı. Kənddə ancaq qaçmağa halı olmayan və yaxud qocalıqdan gözləri tutulmuş qadın tayfaları qalmışdır ki, sübh olan kimi onların hamısı qətl olunub.

Saqqarsuda sığınmış müsəlman camaatının başı üstündən sübh çağı bir dəstə "ya Əli, ya Əli" fəryadlarıyla müsəlmanlara sarı gəldiyindən çəpmiş müsəlmanlar "bu gələn qoşun İslam qoşunudur", deyə güman edib ağlaya-ağlaya onların qarşısına çıxırlar. Gələn dəstə isə ermənilər imiş, müsəlmanları qırmağa başlayırlar.

1920-ci ilin mayında ermənilərin bilavasitə köməyi ilə təcavüzkar XI Qızıl Ordu Gəncədə 12 mindən çox azərbaycanlıyı qırmışdı. Təkcə Zəngəzur qəzasında 11 kənd dağıdılmış və qarət edilmişdir. Regionda yaranmış gərgin vəziyyətin "tarixin təkrarı ilə" həmahəng səsləndiyinə görə Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin məruzəsində sitat gətirmək məqsədəuyğundur.

"Mərkəzi yerlərdə, hətta öz iqamətgahında da az da olsa qayda-qanunu bərpa etməyə başı qarışan yenidən yaranmış Azərbaycan hökuməti həm də fiziki gücünün azlığı nəticəsində

Azərbaycanın böyük bir hissəsindən vəziyyət haqqında mütəmadi, real məlumat ala bilmədiyinə görə Şuşa, Qaryagin, Cavanşir və Zəngəzur kimi ucqar qezalarda baş verən hərəkata, təbii ki, lazımi səviyyədə diqqət yetirə bilmirdi. Bütün bunların nəticəsi Azərbaycan hökuməti tərəfindən adları çəkilən qezaların dağlıq hissələrindən erməni əhalisinin böyük əksəriyyətinin Azərbaycan hökumətini tanımaq istəməməsi, müsəlmanlara qarşı düşmən münasibətin yaranması oldu. Andranikin başçılığı ilə öz "yürüşlərini" açıq-aydın elan etmiş erməni qoşun hissələrinin həmin yerlərdə peyda olması ilə vəziyyət daha da gərginləşdi.

Zəngəzurun Azərbaycandan ayrılıb Ermənistanla birləşməsi məsələsi qəti şəkildə qoyuldu. Həmin rayonda 150-yə yaxın müsəlman kəndi dağıdıldı və qarət edildi, külli miqdarda qaçqın arasıkəsilmədən Ağdama və başqa rayonlara axışb getdi". Zəngəzur Azərbaycanın qədim və əzəli torpağı olsa da artıq 1918-1919-cu illərdə silahlı erməni dəstələri azərbaycanlılar yaşayan bir çox kəndləri dağıdaraq ərazinin böyük hissəsinə nəzarəti gücləndirirdilər.

Tarixi mənbələrdən aydın olur ki, 1920-ci ilin noyabrında, hətta 1921-ci ilin yayına qədər Zəngəzur bolşeviklərin deyil, daşnakların idarəçiliyində idi. N.Nərimanov 1921-ci ildə etiraf edirdi ki, Zəngəzurla bağlı 1920-ci il dekabr bəyanatını verərək Zəngəzurun Azərbaycandan ayrılmasının qarşısını təkbəşinə almaq iqtidarında deyildi: "Əgər müsəlman kommunistlərin əksəriyyəti milli təmayül əhval-ruhiyyəsində olsaydı, inanın ki, Ermənistan Zəngəzuru ala bilməzdi".

Zəngəzuru Azərbaycandan ayırmaq dünya siyasətinin gizli oyununun nəticəsi və dünya geosiyasətinin maraqlarının təcəssümü idi.

"Dağlıq Qarabağda vəziyyət" haqqında 1920-ci il iyulun 10-da N.Nərimanovun Moskvaya MK-ya vurduğu teleqram bu sözlərlə bitirdi, "Müsəlman əhalisi Moskvanın qəflətən köhnə mövqeyə qayıtmasını və erməniparəst siyasət yürütməyin Sovet hökumətinin siyasətinə xainlik kimi qiymətləndirəcəkdir". V.İ.Leninə məktubunda N.Nərimanov ərazi problemləri barədə mərkəzin siyasəti ilə barışmaz mövqeyini sərt və açıq-aydın ortaya qoyaraq, onu Azərbaycanın Rusiya ilə ittifaqını pozacağı ilə hədələyirdi. O deyirdi: "Mən qəti surətdə bildirirəm, əgər siz də bizim dəlillərə diqqət yetirməsəniz məcbur olacağıq ki, bizim geri çağırılmağımız barədə mərkəz qarşısında məsələ qoyaq".

Tarix boyu erməni separatçıların başımıza gətirdikləri vəhşilikləri bağışlamışıq. Bu dəfə də bağışlasaq tarix özü bunu bizə bağışlamaz. İrəliyə getmək üçün geriyyə dönmək tarixi keçmişimizə nəzər salmalıyıq.

Türkləri genosiddə ittiham edənlər heç cürə türklərin özlərinin genosid qurbanları olduğunu etiraf etmək istəməzlər. Genosid haqqında həqiqətin yerini hansısa uydurma bir əfsanə tutmuşdur: "Zalım türk və xeyirxah erməni" haqqında əfsanə. Əfsanədə erməni genosidi haqqında hekayətlər ümumiləşdirilmişdir. Təəssüf ki, bəzən buna inananlar da olmuşdur.

Düz 90 ildir ki, ermənilər özlərini saxta soyqırımı siyasətlərini təlqin edirlər. Çirkin niyyətlərinə çatmaq üçün dəridon-qabıqdan çıxırlar. Dünyanın bir çox dövlətlərinin parlamentlərində "erməni soyqırımı"nın tanınması ilə bağlı təşəbbüslər göstərilir. Buna da müəyyən mənada nail olurlar. Çünki erməni lobbisinin gücü sayəsində dünyanın iri və aparıcı dövlətləri tərəfindən dəstəkləri möhkəmdir.

Ermənilər həm də belə fikirləşirlər ki, dünya ölkələrinin ək-

sər parlamentləri "erməni genosidini" tanısa, onda "əzabkeş, məzlum erməni milləti" obrazı asanlıqla yaradılacaq. Bu halda onlara əlavə təzminatlar, pul yardımları veriləcək.

Bu da bir həqiqətdir ki, Qafqaz regionunda milli zəmində münafiqşələrin başlanması, qızıqdırılması erməni ziyalıların, xüsusən də yazıçı və alimlərinin böyük rolları olub. Biz bu iştirakı, rolu çox vədə "günah" sözü ilə də əvəzləmişik. Amma təbii ki, ermənilər, xüsusən də onların içərisində qatı millətçilik hissləri ilə yaşayanlar Zori Balayan kimi yazıçı, Aqanbəkyan kimi iqtisadçı-akademiki heç vaxt günahkar saymayıblar. Əksinə, onları özlərinin ziyalı mühitinin qaymaqları hesab ediblər. Aqanbəkyan ötən əsrin səksəninci illərinin sonlarında Fransada "Humanite" qəzetində dərc olunan müsahibəsində erməni xalqına müraciətinin bir yerində deyib: "Bizim düşmənimiz türklərdir, çalış həmişə onlarla bir yerdə ol və fürsət düşən kimi onlara əzab ver, torpaqlarına sahib çıx və orada məskunlaş". Bəli, bu sözləri milliyətcə erməni olan və Ermənistan ərazisindən çox-çox uzaqlarda yaşayan akademik Aqanbəkyan söyləyib.

Araşdırmalar göstərir ki, XX əsrin birinci rübündə Cənubi Qafqazda baş vermiş iki qırğın zamanı erməni terrorundan məddi zərər çəkənlərin sayı 2 milyona yaxındır. 1907-ci ildə "Zinovarlar" deyilən erməni ordusu, 1918-ci ildə Bakıda daşnak alayları, Qarabağda və Zəngəzurdə erməni "Çetnik" və "Ximbabet" hərbi-terror dəstələri, 1920-ci ildə andranikçilərin bədnam "könüllülər korpusu" və daşnak hökumətinin 40 minlik silahlı qüvvələri azərbaycanlıları soyqırma məruz qoymuşlar. Milli qırğın 1920-ci ildə əzəli Azərbaycan torpaqlarının, Göyçə-Qaraqoyunlu, Vedibasar, Zəngəzur və Pəmbək mahallarının Ermənistanı ilhaq edilməsi ilə nəticələnmiş və qəsbkarların yeni

ərazi iddialarına daha güclü rəvac vermişdir.

Şaumyan, Mikoyan, Mirzoyan dəstəsi başda olmaqla ermənilər antitürk siyasəti həyata keçirmişlər. Totalitar Stalin-Beriyə rejimi dövründən "məharətlə" istifadə edən ermənilər Azərbaycan ziyalılarını, "pantürk", "panislamçı" və s. damğaları ilə Sibiro, Orta Asiya çöllərinə sürgün etdirmiş, güllələmişlər.

28 may 1918-ci ildə ilk dəfə dövlət müstəqilliyini bəyan edən Azərbaycan bir sıra çətinliklərlə üz-üzə gəlir. Bir tərəfdən şimaldan Rusiyanın, cənubdan İranın təzyiqləri, Ermənistanı azərbaycanlılara qarşı soyqırımı siyasətinin yeridilməsi ermənilərin Azərbaycana qarşı ərazi iddiasında olmasını sürətləndirir. Belə bir ağır vəziyyətdə 1918-ci ildə İrəvan ərazisinin ermənilərə güzəşt edilməsinə razılıq məcburiyyət sayılıb.

1920-ci ildə Yeni Bəyazid qəzasının Basarkeçər mahalı, İrəvan qəzasının Vedibasar mahalı, Gəncə quberniyasının Zəngəzur qəzası, Qazax qəzasının cənub hissəsi və Mehriyə bitişik ərazilər Ermənistanı verilib.

Ermənistanı bağışlanan Qazax qəzasının cənub hissəsində Dilican qəzası, çox hissəsi Ermənistanı qalmış Zəngəzur qəzasının ərazisində isə Meğri və Zəngəzur qəzaları yaradılıb.

Ən dəhşətli budur ki, İrəvan ermənilərə bağışlananda azərbaycanlıların sərvətləri də Ermənistanı kimi elan edilərək qeyri-şərtsiz onlara verilib.

Ermənilər erməni vilayətinin (1828-1840), İrəvan qəzasının (1840-1849) və İrəvan quberniyasının (1849-1917) yaradılmasını həyata keçirdikdən sonra 29 noyabr 1920-ci ildə Ermənistan dövlətinin qurulmasına müvəffəq olublar.

S.M.Kirov Azərbaycan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi işlədiyi dövrdə Göyçə və Dilican əraziləri (1922), Naxçıvanın 9 Azərbaycan kəndi (1923) Ermə-

nistanaya verilib.

1918-1920-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı soyqırımı və deportasiya siyasəti yeridən ermənilər soydaşlarımızın sayını 237.684 nəfərdən (1914) 72.997 nəfərə (1922) endirdilər. Xarici ölkələrdən köçüb gələn erməniləri Qarabağda yerləşdir-mək yolu ilə onlar bir niyyətlərini də həyata keçirə bildilər. Rəsmi surətdə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yaradılması baş tutdu.

1929-cu ildə Qazaxın 50 kvadratkilometr torpaq sahəsi, Cəbrayıl qəzasının Nüvədi, Ernəzir və Tuğud kəndləri Ermənistanaya verilib.

1946-cı ildə 40 kvadratkilometr meşə sahəsi Ermənistanaya bağışlanıb. Sonra Tovuz rayonunun ərazisindən 7,6 kvadratkilometr torpaq sahəsi, Qazaxın ərazisindən müəyyən hissə Ermənistanaya bağışlanıb.

Bədnam qonşularımız Ermənistanada və Dağlıq Qarabağda yaşayan soydaşlarımızın sıxışdırıb çıxarılmasını qarşılarına məqsəd qoymuşdular. Bu səbəbdən də onlar Sovet Ordusu hissələərindən aldıkları silahlar hesabına əvvəlcə indiki Ermənistanada, sonra isə Dağlıq Qarabağda analoqu olmayan vəhşiliklər törədiblər.

Qərbi Azərbaycanda, Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında ələ keçirdikləri ərazilərdə azərbaycanlılara məxsus tarixi abidələri və mədəniyyət nümunələrini dağıtmaq, yaşayış yerlərinin, türk mənşəli toponimlərin erməniləşdirilməsi ermənilərin həyat kredosudur. Son 100 ildə 2000-ə yaxın yaşayış məntəqələrinin adı erməni adları ilə əvəz edilmişdir. Qədim Oğuz ellərinə yönəlmiş bu toponimik genosidlə onlar tarixin yaddaşına balta vurmağa çalışsalar da, yanılırlar.

Cənubi Qafqazda sosialist rejiminin bərqərar olmasından öz

məkrli məqsədləri üçün istifadə edən erməni millətçiləri 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR-dən kütləvi deportasiyasına dövlət səviyyəsində nail oldular.

1988-ci ildən ortaya atılan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi vilayət və ətraf rayonlarda ermənilərin azərbaycanlılara qarşı cəza aksiyalarını daha da gücləndirmişdir. 1990-cı ilin 20 yanvarında Bakıda və digər yerlərdə SSRİ imperiyasının ermənipərəst qüvvələri xalqımıza qarşı faciə törətmişlər.

Qazax rayonunun Bağanis-Ayırım kəndinin yandırılması soyqırım siyasətinin yeni həlqələrindən biri kimi təzahür etdi. Qarabağ münaqişəsi adı altında ermənilər Dağlıq Qarabağda Meşəlini, Malibəyli, Kərkicahanı, Həsənəbadi, Quşçuları, Qarabağlıni və digər Azərbaycan kəndlərini işğal edib yüzlərlə insanı öldürüdü.

"Dünyada ermənilər qədər xəbis, riyakar, cəllad, qaniçən bir millət tapmaq imkan xaricindədir". Onların hamısı terrorçudur: fəhləsi də, alimi də, qocası da, cavanı da, qadını da, uşağı da".

Samuel Uimz,
Amerika alimi, "Ermənistan-xristian
ölkənin gizlinləri" əsərinin müəllifi

Məşhur tarixçi alim V.İşxanyanın hələ 1916-cı ildə Sankt-Peterburqda dərc etdirdiyi "Narodnosti Kavkaza" məqaləsində yazdığı kimi, "...ermənilərin lüğətində heç vaxt vətən sözü olmayıb. Onlar tarix boyu Kiçik Asiyadan və Rusiyadan kənarında, Fərat çayının yuxarı qolu olan Qaraçay sahillərində, Frakiya və Mesopotomiyada pərakəndə dəstələr şəklində yaşayıblar. Onların Zaqafqaziyaya qətiyyəni dəxli yoxdur. Onların Azərbaycan və Dağlıq Qarabağ haqqındakı iddiaları qeyri-qanuni və əsassızdır". Bu fikirləri ermənilərin öz tarixçi alimləri Makuk Abekyan, K.Patkanyan, rus alimi Yuri Pompeev, Qafqaz tarixi üzrə məşhur Amerika mütəxəssisi Tadeuş Svyataxovski də təsdiqləyir.

QANLI FACİƏLƏRİ UNUTMAĞA HAQQIMIZ YOXDUR

XVII əsr və sonrakı dövr.

Bu dövrdə ermənilər rus imperiyasının (xüsusilə də I Pyotr-un) himayəsində idilər. Çünki ermənilər bu regionda nəinki ruslara şərait yaradırlar, bir çox hallarda rus qoşunlarının tərkibində də vuruşurdular.

Nəticə etibarilə rus imperiyası erməniləri Qafqaza köçürərək, Ermənistan Respublikası yaratdı ki, əsas tarixi rəqibi olan Türkiyə ilə onun arasında bufer (özünə çəpər) zonası olsun. Bu gün "dənizdən-dənizə Ermənistan" ideyasının əsasında da yuxarıda qeyd olunan faktlar dayanır.

Noyabr 1724-cü il. Ermənilərin Xəzəryanı bölgələrdə yerləşdirilməsi barədə I Pyotr fərman verir.

1747-ci il. Qarabağın (indiki Ağdam rayonunun) Sarıcalı kəndində doğulmuş Pənahəli xan Qarabağ xanlığının əsasını qoyur.

1748-ci il. Pənahəli xan Bərdə şəhəri yaxınlığındakı Bayat qalasını tikdirir.

1751-52-ci illər. Pənahəli xan Ağdam şəhəri yaxınlığındakı Şəhbulaq qalasını tikdirir.

1756-1757-ci illər. Pənahəli xan Şuşa qalasını tikdirir və Qarabağın mərkəzi Bərdədən alınmaz qala olan Şuşaya köçür (Şuşa-Vaqifin türbəsi 1986 səh.12).

1758-1760-cı illərdə Ağoğlan və Əsgəran qalaları tikilir.

1759-1806-cı illər. Pənahəli xanın oğlu İbrahim xan Qarabağın hakimi olur.

1794-cü il. Ağa Məhəmməd şah Qacar Qarabağa hücum edir və Əsgəran qalasında məğlub olur.

İyun-iyul 1795-ci il. Şah Qacar 85 min nəfərlik qoşunla 15 min nəfərlik qoşunu olan Şuşanı 33 gün mühasirədə saxlasa da, ala bilmir.

May 1797-ci il. Şah Qacarin Azərbaycana 2-ci yürüşü. Dağlıq Qarabağa hücum zamanı Şuşa qalasını zəbt edir. İbrahim xan qaçır.

04 iyul 1797-ci il. İran istilasına qarşı müqavimətlər və İran şahı Qacarin Şuşada öldürülməsi. İran qoşunlarının Qarabağdan çıxması.

14 may 1805-ci il. İbrahim xanın və knyaz Pavel Sisyanovun Kürəkçayda bağladıkları müqaviləyə görə Qarabağ xanlığı Rusiyanın tərkibinə keçir. Müqavilənin rüsum ödəməyə zəmanət şərti qarşısında məcburiyyətdə qalan İbrahim xan iki oğlunun ömürlük Tiflisdə girov saxlanmasına razılıq verir.

12 oktyabr 1813-cü il. İran qoşunu 1812-ci ildə Rusiya ordusuna Aslandüzdə məğlub oldu. Bu əsasda Rusiya ilə İran arasında bağlanmış 1813-cü il 12 oktyabr tarixli müqaviləyə əsasən İran dövləti Gəncə, Qarabağ, Şəki, Şirvan, Quba, Bakı və Talış xanlıqlarından, Şərqi Gürcüstana və Dağıstana olan iddiasından əl çəkdi. Rusiya ilə İran sərhədi (indiki Azərbaycan-İran sərhədi) yarandı.

1822-ci il. Qarabağ xanlığının ləğv edilərək əyalətə çevrilməsi.

1823-cü il. Keçirilən ilk rəsmi sayım (siyahıyaalma) nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, indiki Dağlıq Qarabağ ərazilərinin

də yaşayan 18563 ailədən yalnız 1559-u və ya 8,4 faizi erməni ailələridir.

1827-ci il. Qafqaz Arxeoqrafik Komissiyasının aktına əsasən Qarabağın dağlıq hissəsində 12 min ailə yaşayırdı ki, bunlardan da 2,5 mini qeyri-müsəlmanlardan ibarət idi. Bu o demək idi ki, Dağlıq Qarabağ ərazilərində ermənilərin sayı artaraq 10-15 faizə çatmışdı.

10 fevral 1828-ci il. Rusiya ilə İran arasındakı Türkmənçay müqaviləsi nəticəsində Güney Qafqaz tamamilə Rusiyanın əlinə keçdi. Daha sonra fars torpaqlarından 8 min erməni ailəsi Azərbaycanın iki hissəyə bölünməsinə rəsmiləşdirdi.

21 mart 1828-ci il. Rus-İran müharibəsi qurtardıqdan sonra aralıqda bufer-xristian dövləti yaratmaq məqsədilə çar I Nikolay "erməni vilayətləri" adlı inzibati ərazi vahidi yaradır.

Verilmiş fərmana əsasən **1829-cu ilin aprelindən** 1832-ci ilin mayına qədər bu vilayətdə siyahıyaalma prosesi gedir.

Siyahıyaalmadan aydın olur ki, ancaq bu regionda köçürülənlər hesabına erməni əhalisinin sayı 25 min 151 nəfərdən artaraq 82 min 377 nəfərə çatmışdır. Bu artıma baxmayaraq məlum olur ki, hələ də İrəvan şəhərində 7 min 331 nəfər azərbaycanlı, 4 min 732 nəfər isə erməni yaşayırdı.

02 sentyabr 1829-cu il. Rusiya ilə Türkiyə arasındakı müqavilə nəticəsində Türkiyədən 14 min erməni ailəsi Azərbaycana köçürülür.

24 dekabr 1829-cu il. Erməni generalı Q.Lazarev rus generalı İ.Paskeviçə raport göndərərək, 3 ay yarım müddətində Araxı keçirməklə 40 min nəfər erməninin Naxçıvanda və Qarabağda məskunlaşdığını bildirir.

1828-1830-cu illər. Türkmənçay müqaviləsinə əsasən İrəvan dan 40 min, Türkiyədən isə 84 min nəfər erməni köçürülərək,

İrəvan və Yelizavetpol (indiki Gəncə) qəzalarında yerləşdirilir. Gəncə qəzasına göndərilənlərin çoxu indiki Ağdərə rayonu ərazisində məskunlaşdırılır.

1832-ci il. Köçürülmələr hesabına indiki Dağlıq Qarabağ ərazilərində ermənilərin sayı 8,4 faizdən 34,8 faizə qalxır.

1836-cı il. Rusiya müstəqil Alban katalikosluğunu ləğv etdi və onu Qriqoryan kilsəsinin tabeliyinə verdi. Həmin ildən Dağlıq Qarabağın bütün kilsələri erməni kilsələri adlandırılır.

10 aprel 1840-cı il. Qarabağ əyaləti ləğv edilərək Şuşa qəzası yaradılmış, bu qəza isə Kaspi vilayətinin tərkibinə daxil olmuşdu. İndiki Dağlıq Qarabağ ərazisi də bu qəzaya məxsus idi.

1845-ci il. Mirzə Adıgözəl bəyin Azərbaycan dilində "Qarabağnamə" kitabı nəşr olunur.

1846-cı il. Dağlıq Qarabağ Şamaxı quberniyasının tərkibinə daxil olur.

1847-ci il. Cavanşir Mirzə Camal Qarabağın "Qarabağ tarixi" kitabı nəşr olunur.

1859-cu il. Dağlıq Qarabağ Bakı Quberniyasının tərkibinə daxil olur.

1866-cı il. Mir Mehdi Xəzani "Qarabağ tarixi" əsərini yazır.

1868-ci il. Dağlıq Qarabağ Yelizavetpol (indiki Gəncə) quberniyasının tərkibinə daxil olur.

1877-1878-ci illər. Rusiyanın Türkiyə ilə müharibə apardığı zaman ermənilər Qafqaza, o cümlədən Azərbaycana sürətlə köçürülür. Bu işə rus generalı milliyətçə erməni olan Ter-Qukasov başçılıq edirdi.

1886-cı il. Bu zaman buraxılan Qafqaz təqvimi göstərir ki, Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur mahalında azərbaycanlılar - 45,7 faiz, kürdlər - 27,9 faiz, ermənilər isə 24,8 faiz idilər.

1892-ci il. Tiflisdə "Daşnaksütyun" ("İttifaq") adında qatı

УЧЕТНАЯ КАРТОЧКА № 07922012 ЧЛЕНА КВСС	III. Основание выдачи партийного документа Облики партизанства в 1922 году в Багдаде. 1922 года.
1. ФИО: <i>Əlibəyov</i> Имя: <i>Əliyev</i> Отчество: <i>Хасенович</i>	УЧЕТНАЯ КАРТОЧКА ЧЛЕНА КВСС <i>Хасенович Ə.Ə.</i> Член партии с 1922 года. (или партизанство)
2. ПИЛ: <i>алжирский</i> 3. Виз: <i>алжирский</i> 1922	ФИО: <i>Əlibəyov Ə.Ə.</i> Имя: <i>Əliyev Ə.</i> Отчество: <i>Хасенович Ə.</i>
4. Место рождения: <i>Сам. Багдад. Багдадская провинция. Багдад. Багдадская провинция. Багдад.</i>	ФИО: <i>Əlibəyov Ə.Ə.</i> Имя: <i>Əliyev Ə.</i> Отчество: <i>Хасенович Ə.</i>
5. Партийная организация: <i>Багдадская провинция.</i>	ФИО: <i>Əlibəyov Ə.Ə.</i> Имя: <i>Əliyev Ə.</i> Отчество: <i>Хасенович Ə.</i>
6. Место жительство: <i>Багдадская провинция.</i>	ФИО: <i>Əlibəyov Ə.Ə.</i> Имя: <i>Əliyev Ə.</i> Отчество: <i>Хасенович Ə.</i>
7. Состояние в браке: <i>неженатый</i>	ФИО: <i>Əlibəyov Ə.Ə.</i> Имя: <i>Əliyev Ə.</i> Отчество: <i>Хасенович Ə.</i>
8. Проживание в ВАОСМ с: <i>1922</i> г. по: <i>1922</i> г.	ФИО: <i>Əlibəyov Ə.Ə.</i> Имя: <i>Əliyev Ə.</i> Отчество: <i>Хасенович Ə.</i>
9. Адрес в настоящее время: <i>КВСС.</i>	ФИО: <i>Əlibəyov Ə.Ə.</i> Имя: <i>Əliyev Ə.</i> Отчество: <i>Хасенович Ə.</i>
10. Адрес в настоящее время: <i>Сам. Багдад. Багдадская провинция. Багдад.</i>	ФИО: <i>Əlibəyov Ə.Ə.</i> Имя: <i>Əliyev Ə.</i> Отчество: <i>Хасенович Ə.</i>
11. Адрес в настоящее время: <i>Сам. Багдад. Багдадская провинция. Багдад.</i>	ФИО: <i>Əlibəyov Ə.Ə.</i> Имя: <i>Əliyev Ə.</i> Отчество: <i>Хасенович Ə.</i>

Bu sənəd sübut edir ki, Göyçə mahalı vaxtilə Azərbaycan ərazisi olub. İndiki Ermənistan ərazisi azərbaycanlıların ata-baba yurdlarıdır. El ağsaqqalı, uzun müddət müəllim, məktəb direktoru işləmiş Əli Abbasov və onun minlərlə həmyerlisi öz doğma yurdlarından deportasiya edilib.

millətçi erməni (faşist) partiyası yaradılır.

1893-1894-cü illər. Türkiyədən Qafqaza 90 min erməni köçürülür.

1897-ci ilin rəsmi məlumatlarına əsasən, Şuşa qəzasının sahəsi 4911 kv.km, əhalisi isə 140,7 min nəfər idi. Dağlıq Qarabağın göstəriciləri də bu rəqəmlərin tərkibində idi.

1898-ci il. Çar hökuməti Dağlıq Qarabağdakı Xankəndini hərbi qarargaha çevirir və bura "ştab" adlandırılır.

1903-cü il. Güney Qafqazda ermənilər tərəfindən yüzlərlə

cinayətlər törədilir. Onlar bölgələrdə hakimiyyəti ələ keçirir, yolları və körpüləri partladır, nüfuzlu ictimai xadimləri terror yolu ilə qətlə yetirirlər.

16-21 avqust 1905-ci il. Ermənilərin Şuşaya hücumu və onların məğlubiyyətə uğramaları.

26 dekabr 1905-ci il. Ağdərə rayonunun 500 nəfərlik Umudlu kənd sakinləri Ağdama pənah apararkən yolda Abram bəyin erməni dəstəsi tərəfindən qətlə yetirirlər. *(Bu həmin Abram bəydir ki, doğma nəvəsi Henrix Poqosyan 1988-ci il fevralın 23-də DQMV-yə I katib "seçildi". O, bu "inqilabın Lenini" ləqəbini daşıyırdı).*

1907-ci il. "Daşnaksütyun" partiyası keçirdiyi IV qurultayında partiyanın proqramına əsasən yeni "Vahimə" adlı təşkilat yaradır.

1905-1907-ci illər. Bu illərin qırğınları Zəngəzuru, Gəncəni, Şuşanı, Naxçıvanı, Ordubadı, Cavanşir və Qazax mahallarını əhatə edir. Təəssüf ki, SSRİ dövründə Azərbaycan hakimiyyətinə erməni rəhbərlər (onlara sərfəli olmadığı üçün) bu illərin müəyyən arxiv materiallarını məhv etmişlər. Yalnız M.S.Ordubadinin yazdığı "Qanlı sənədlər" kitabı və ayrı-ayrı faktlar göstərir ki, bu illər də azərbaycanlılar üçün soyqırım dövrü olmuşdur.

6 fevral 1905-ci il. Bakı. Mixaylov xəstəxanasının sənədlərinə görə erməni milyonçuları Balabek Lalayevin, Artyom Babayantsın, İsay Ter-Osipovun və başqa maqnatların havadarlığı ilə terror qrupu 18 adamı öldürmüş və 33 nəfəri yaralamışdır. Onların 34-ü azərbaycanlı, 6-sı rus, qalanları başqa millətlərin nümayəndələridir.

7 fevral 1905-ci il. Bakı. Həmin erməni terror təşkilatı bu dəfə şəhərdə 100-dək dinc vətəndaşı öldürmüş və yaralamışdır.

9 fevral 1905-ci il. Bakı. Yenə də həmin erməni terror təşkilatı şəhər sakinlərini qəti-qarət etmişlər. Erməni terrorçularının Bakıda hələ 1904-cü ilin axırlarında yayılmış intibahnamələrində ifadə olunmuş hədə-qorxuları ardıcıl surətdə həyata keçirilmişdir. Qatillər kütləvi qırğınlar törətdikdən sonra varlı ermənilərin evlərinə yığılmış və binaların pəncərələrindən, damlarından şəhərin küçələrinə atəş açmış, bomba və qumbaralar atmışlar. 1905-ci ilin 6-10 fevral hadisələri tarixə "Bakı şəhərində qanlı qətlə" kimi daxil olmuşdur. Yuxarıda adları çəkilən varlı ermənilərlə yanaşı, Mantaşev, Ter-Qukasov, Melik-yants da öz proqramlarını həyata keçirməyə başlamış "Daşnaksütyun" beynəlxalq terror təşkilatının üzvləri və sponsorları idilər.

20-21 fevral 1905-ci il. İrəvan. "Daşnaksütyun" terror təşkilatının quldur qrupları şəhərin azərbaycanlı sakinlərini qırıb çatmışlar. Dinc sakinlərin vəhşicəsinə öldürülməsi şahidləri dəhşətə gətirmişdi. "Kavkaz" rus qəzetinin yazdığına görə, bu qətləri Parisdə və ya Venetsiyada nəşr edilmiş erməni dörsliklərindən tərbiyə almış adamlar törətmişdilər. Bu kitabların müəllifləri öz şagirdlərini bəşəriyyətə qarşı gələcək cinayətlərə sanki qabaqcadan proqramlaşdırırdılar.

May 1905-ci il. Naxçıvan. Erməni quldur birləşmələri dinc əhaliyə qarşı qanlı azğınlıq törətmişlər. Öldürülənlər arasında qadınlar, uşaqlar və qocalar var idi.

1905-ci il. Zəngəzur. Erməni quldur birləşmələri şəhərin dinc əhəlisinə qanlı divan tutmuşlar. Onlara adam öldürülmüşdür. Şahidlərin dediklərinə görə, cəlladlar təsəvvürolunmaz, ətərpədicə edam üsulları tətbiq etmişlər. Məsələn, adamları əl-ayaqlarından nəhəng ağacların öyilmiş budaqlarına bağlayırdılar. Sonra kəndiri kəsərək budaqları buraxırdılar.

21 avqust 1905-ci il. Şuşa. Erməni quldurları Şuşa qəzasının kəndlərindən birində məktəbin təmiri ilə məşğul olan 17 azərbaycanlı ustaya basqın etmiş və onların başlarını kəsmişlər.

1905-ci il, avqustun axırları. Bakı. Erməni quldur birləşmələri azərbaycanlılara dəhşətli divan tutmuşlar. Şahidlərin dediklərinə görə, Bakıda avqustun axırlarında baş vermiş bu hadisələr öz qəddarlığına və kütləviliyinə görə həmin ilin fevralında törədilmiş faciəni kölgədə qoymuşdur.

3 okyabr 1905-ci il. Sırxavənd. Erməni terror və quldur birləşmələri kəndə basqın etmişlər. Əməliyyata erməni terrorçu Hamazasp başçılıq edirdi, "Daşnaksütyun" terror təşkilatının komitəsi dinc kəndliləri xüsusi vəhşiliklə qırdığına görə ona general rütbəsi vermişdir. Çox qısa müddətdə viran qoyulan Sırxavənd kəndi azərbaycanlıların meyitləri ilə dolmuşdur. Quldurlar hətta qocalara rəhm etmir, körpələri isə bir yerə yığıb kütləvi şəkildə öldürürdülər.

1 yanvar 1906-cı il. Papravənd. Erməni quldur birləşmələri azərbaycanlıların Papravənd kəndinə basqın etmişlər. Sakinlər dinc şəkildə müqavimət göstərsələr də, kənd işğal olunmuşdur. Ermənilər kişilərin başlarını kəsir, hamilə qadınlarının qarınını qılıncıla yarıb və hələ dünyaya gəlməmiş uşaqların başlarını vururdular. Qırğına erməni quldur Andronik rəhbərlik edirdi. Əsrin əvvəllərində Rusiyanın Ərzurumdakı konsulu general Q.Mayevski onun haqqında yazmışdı: "1901-ci il qışın əvvəllərində Andronik adlı birisinin erməni quldurp dəstəsi Muş həndəvərində peyda olmuşdur".

18 mart 1918-ci il. Şamaxı. Səhər tezdən erməni quldur birləşmələri şəhərə soxulmuşlar. Onlar evləri yandırır, tanınmış ictimai xadimləri, ziyalıları öldürürdülər. Rusiyanın Birinci Dövlət Dumasının sabiq üzvü Məmmədağa Əliyev də xüsusi

qəddarlıqla qətlə yetirilmişdir. Dinc sakinlər ağılasığmaz işgəncə və əzab-əziyyətlə öldürülürdülər. Küçələr işgəncə verilmiş, döşləri kəsilmiş və qarınları yırtılmış qadınların meyitləri ilə dolu idi. Payalarla torpağa sancılmış uşaqların qalaq-qalaq meyitləri şahidləri dəhşətə gətirmişdi. Fövqəladə İstintaq Komissiyasının üzvü A.Novatskinin fikrincə, Şamaxını viran qoyan erməni quldur dəstələri bir ideyadan-öldürmək və qarət etmək, öldürmək ideyasından ruhlanmışdılar.

19 mart 1918-ci il. Bakı. Fövqəladə İstintaq Komissiyasının sənədlərində deyilir ki, martın 19-da tezdən azərbaycanlıların hələ yatdıqları vaxt şəhərin onlar yaşayan hissəsinə hücum başlanmışdır. Azərbaycanlılar nələr baş verdiyini dərhal anlaya bilməmişdilər. Qanlı əməliyyatların bilavasitə başçısı "Daşnaksütyun" terror təşkilatının fəallılarından biri Bakıda qeyri-erməni əhalini kütləvi surətdə qırmaq barədə S.Şaumyanın göstərişini yerinə yetirən Stepan Lalayev olmuşdur. Komissiyanın sənədlərinə görə, o, dinc vətəndaşların öldürülməsində şəxsən iştirak edirdi. Xüsusi mühüm işlər üzrə məhkəmə müstəntiqi Komarovskinin raportuna görə, erməni quldurları Bakının mərkəzi küçələrində evlərə soxulur və silahsız sakinləri öldürürdülər.

21 mart 1918-ci il. Şahidlərin dediklərinə görə "Daşnaksütyun" terror təşkilatının saqqallılardan ibarət dəstəsi rus inqilabının bayrağı altında İçərişəhərin girəcəyindəki binanı mühasirəyə almışdı. Burada iki min nəfərədək yaralı və xəstə azərbaycanlı, rus, ləzgi və yəhudi vardı. Erməni terrorçu Hamazasrın və "Daşnaksütyun"un üzvü, qəddarlığı ilə ad çıxarmış Anastas Mikoyanın (sonralar o, uzun müddət SSRİ rəhbərlərindən biri olmuşdur) əmri ilə ermənilər həmin binaya kerosin tökərək hər tərəfdən od vurmuşlar. Bu dəhşətli mənzərəni uzaqdakı bir binanın damından açılan iri deşikdən müşahidə etmiş Bakı sakinləri

demişdir ki, o, yanib kömürə dönmüş və qalaq-qalaq yığılmış meyitlərin arasında yarımcan adamlar görmüşdür. Onlar dözülməz əzab-əziyyət içində qıvrılıb, inləyirdilər.

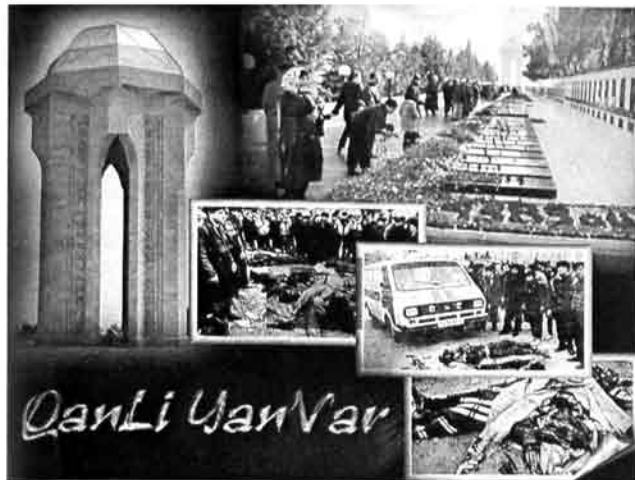
20-21 mart 1918-ci il. Gözəldərə. Kənd sakinləri Novruz bayramını qeyd edərkən təpədən-dırnağadək silahlanmış erməni quldurları kəndə basqın etmişlər. Həmin günlərdə 600 dinc sakin öldürülmüş, kənd işə yandırılmışdır. Müsəlman qadınlarının kiçik bir dəstəsi meşəyə qaçmış, lakin ermənilərə əsir düşməkdən qorxaraq özlərini öldürmüşlər.

Mart 1918-ci il. Şamaxı. Şamaxı qəzasındakı Qubalı kəndinə hücum edən erməni quldurları 250 kişini, 150 qadını, 135 uşağı görünməmiş üsullarla öldürmüşlər. Südümər körpələrin kütləvi surətdə öldürülməsi dünya tarixində görünməmiş haldır.

Mart 1918-ci il. Şamaxı. Quşçu kəndinə ermənilərin basqını nəticəsində 192 kişi, 115 qadın, 25 uşaq öldürülmüşdür. Kəndlilərin əmlakı talan edilmiş, evləri yandırılmış, müsəlmanların müqəddəs kitabı və məscidi mundarlanmışdır.

1918-ci il. Aprelin əvvəlləri. "Daşnaksütyun"un göstərişini yerinə yetirən silahlı erməni quldur birləşmələri Bakıdan Nava hi stansiyasına gəlmiş və Sovet hakimiyyəti adından yerli əhaliyə ultimatum vermişlər. Sakinlər daşnakların hakimiyyətini tanımaqdan imtina etdikdə onlara amansızcasına divan tutulmuşdur. Həmin stansiyada ermənilər 55 kişini, 260 qadını və 140 uşağı öldürmüşlər. Qətlə yetirilənlər və yaralananlar arasında Azərbaycan, rus, ləzgi və yəhudi millətlərinin nümayəndələri vardı.

25 aprel 1918-ci il. Qars. Erməni quldurlar Qars viyalətinin şərqində yerləşən Subatan kəndində 750 türkü öldürmüşlər. Şahidlərin dediklərinə görə, ermənilər 257 uşağı Tıptıp küçəsinə

yığaraq çox qəddarcasına qətlə yetirmişlər.

29 aprel 1918-ci il. "Daşnaksütyun" erməni terror təşkilatının göstərişini yerinə yetirən quldur dəstələri Gümrü yaxınlığında 3 min adamı öldürmüşlər. Qətlə yetirilənlər arasında qadınlar, qocalar və uşaqlar da vardı.

1918-ci il. Aprel. Hamazaspin dəstəsinin hətta südəmər körpələrə rəhm etmədiyindən xəbər tutan Dəvəçibazar və Qızılburun kəndlərinin sakinləri yığınaq keçirərək 15 nəfər hörmətli ağsaqqalı quldur dəstəsini duz-çörəklə qarşılamağa göndərməyi qərara almışlar. Bu yerlərin sakinləri əmin idilər ki, Qafqaz adətinə uyğun olaraq ağsaqqalların duz-çörəklə qarşıya çıxması sülhsevərlik və qan tökülməsinə yol verməməyə çalışmaq rəmzi sayılır. Amma Hamazaspin quldurlarının bu qocalara qarşı törətdiyi vəhşilik bütün mahalı sarsıtdı.

1-2 may 1918-ci il. Quba. Fövqəladə İstintaq Komissiyasının üzvü A.Novatskinin məruzəsinə görə, Hamazaspin dəstəsi səhər tezdən Quba şəhərini mühasirəyə almışdır. Mülki əhəlinin silahsız olduğundan xəbər tutan ermənilər Qubaya soxularaq 200 evi və 22 məscidi dağıdaraq yandırmışlar. Təxminən üç min nəfər öldürülmüşdür.

21 may 1918-ci il. Axalkalaki. Rus hərbi həkimi Xoroşenkonun məlumatına görə, Axalkalakidə və ətraf kəndlərdə yüzlərlə azərbaycanlıni doğram-doğram etmişlər. Məlumatda deyilirdi: "XX əsrin sivilizasiyalı ermənilərinin vəhşilikləri bax, budur".

May 1918-ci il. Artyom Avanesovun başçılıq etdiyi erməni quldur birləşmələri Xaçmazdan Qubayadək bütün yol boyunca yaşayan dinc əhaliyə qanlı divan tutmuşlar. Öldürülmüş azərbaycanlıların bir qisminin meyitlərini iki-iki, beş-beş bir qəbirdə basdırırdılar. Qalan meyitlər isə yol kənarlarındakı qanovlar-

da atılıb qalmışdı. Tarixi sənədlərə görə, dəstənin başçısı Hamazasp deyirdi ki, bütün müsəlmanları məhv etmək əmrini almışdır.

07 iyul 1923-cü il. İ.V.Stalinlə əlaqədə işləyən erməni rəhbərlərinin təzyiqlə mərkəzi Xankəndi olmaqla DQMV yaradılır.

18 sentyabr 1923-cü il. Xankəndinin adı dəyişilərək Stepan Şaumyanın "şərəfinə" Stepanakert adlandırılır.

26 noyabr 1924-cü il. DQMV haqqında Əsasnamənin 1-ci maddəsində Vilayət Azərbaycan SSR-in tərkib hissəsi elan edilir.

18 fevral 1929-cu il tarixli qərarı ilə Zaqafqaziya Federasiyası MİK-in Rəyasət Heyəti 1921-ci ilin Moskva və Qars müqavilələrinin şərtlərini pozaraq, Naxçıvan MR-ə məxsus olan 657 kvadratkilomlik ərazini (bu ərazidə azərbaycanlılar yaşayan Qurdublaq, Höradiz, Oğbun, Almalı, İtqıran, Sultanbəy, Qarsəvən, Kilid və digər kəndlərin olmasına baxmayaraq) Ermənistan SSR-ə verir.

Həmçinin həmin qərarla Zəngilan rayonunun Nüvədi kəndi, habelə Qazax rayonunun 4400 hektarlıq meşə sahəsi də Ermənistana verilir.

1930-cu il. Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin qərarı ilə Naxçıvanın Əldərə, Lehvaz, Astazur və digər yaşayış məntəqələri Ermənistana verilərək, bu ərazilər üzrə Mehri rayonu yaradılır.

1937-ci il. İl ərzində Azərbaycanda "xalq düşməni" kimi yüzlərlə adam güllələnmiş və ya Sibirə sürgün edilmişdi.

1938-ci il. Zaqafqaziya MİK-in nəzarəti altında 23 mart 1938-ci il tarixli qərarı ilə Gürcüstan MİK, 08 aprel 1938-ci il tarixli qərarı ilə Ermənistan MİK və 05 may 1938-ci il tarixli qərarı ilə

Azərbaycan MİK öz inzibati sərhədlərini təsdiq edərək, qonşu respublikalara heç bir torpaq iddiası etmirlər.

Yuxarıda qeyd olunanlara baxmayaraq, 1986-cı ildə ermənilər bu məsələni yenidən M.S.Qorbaçovun qarşısında qaldırırlar və M.S.Qorbaçov bu işi öz şəxsi nəzarətinə götürür. Lakin "demokratiya" və "yenidənqurma" ona bütün planlarını axıradək həyata keçirməyə imkan vermir.

14 aprel 1948-ci il tarixli qərarı ilə Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti Ermənistandan azərbaycanlıların köçürülməsini siyasi və xalq təsərrüfatı üçün əhəmiyyətli məsələ hesab edərək bütün respublika nazirlərindən tələb edir ki, qeyd olunan tədbirlər təcili həyata keçirilsin.

İyun 1967-ci il. DQMV Xocavənd rayonunun Kuropatgin kəndində erməni Benikin məktəbli uşağı yoxa çıxır. Az sonra uşağın meyiti Ələmşah Mustafayevin briqadasına məxsus olan səhədən tapılır. Bu əsasda briqadadır Ələmşah, direktor Orşad və kənd sakini Zöhrab həbs olunurlar. Bundan sonra ermənilər tərəfindən Azərbaycan kəndlərinə qarşı terror aktları törədilməyə başlanılır.

03 iyul 1967-ci ildə məhkəmədə bu şüxslərin günahları sübuta yetmədiyi üçün iş yenidən istintaqa qaytarılır. Lakin Benikin başçılıq etdiyi erməni dəstəsi yolda onların hər üçünü əsgərlərdən alıb qətlə yetirir, sonra isə od vurub yandırılır.

Bakıdan Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə gəlmiş təhlükəsizlik orqanları tərəfindən sübuta yetirilir ki, uşağı öz doğma dayısı öldürüb. Tərətdiyi cinayətə görə ona güllələnmə cəzası kəsilir. Qəribədir ki, "güllələnmiş" dayı 1975-ci ildə atasının dəfnində iştirak edərək yenidən yox olur.

10 avqust 1977-ci il. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetininin 280 N-li qərarı ilə Şuşa şəhəri Tarixi Arxitektura Qoruğu elan edilir.

1978-ci il. Ağdərədə ermənilərin Azərbaycanın bu regionuna köçürülməsinin 150 illiyi münasibətilə abidə qoyulur. Ermənilər 1985-ci ildə bu 150 rəqəmini qoparıb atırlar.

17-24 yanvar 1979-cu il tarixdə SSRİ-də əhalinin siyahıya alınması keçirildi. Onun əsas nəticələri isə 1980-ci ilin əvvəllərində əhaliyə çatdırıldı. Bu nəticələrin ötən (1959, 1970-cı) illərin siyahıyaalınma nəticələri ilə müqayisəsi DQMV-də gizli bir "partlayış" yaratdı. Belə ki, müqayisələr göstərdi ki, erməni əhalisi azalmağa, azərbaycan əhalisi isə artmağa doğru gedir.

10 iyul 1985-ci il. Moskvada 75 min tirajı olan "Демографический энциклопедический словарь" nəşr edildi. Onun tərtibatçılarının sırasında erməni alimlərindən V.A.Ambarsumyan, İ.L.Knunyans, R.V.Tatevosov və başqaları da var idi.

1986-cı il. Erməni millətçiləri üçün münbit hesab olunan bir anarxiya dövrü idi. Elə bu mühitin hesabına da azərbaycanlıları qırmaq, qovmaq, evlərini dağıtmaq vasitəsilə öz məkanlarını böyüdürdülər. Kommunist Partiyasının isə sərt qanunları var idi. Buna görə də SSRİ dövründə "torpaq xəstəsi" olan ermənilər kütləvi şəkildə "cücərə" bilmirdilər. Onlara belə bir mühiti 1986-cı ildə M.S.Qorbaçovun "demokratiyası" yaratdı.

Vilayətdə daş və mərmər karxanalarına müdir təyin edilmiş, millətçi kimi tanınan Arkadi Manuçarov "demokratiya" ideyalarından istifadə edərək Xankəndində tarix və mədəniyyət abidələrini qoruyan "Krunk" adlı təşkilat yaradır.

"Krunk" sözü erməni dilində durna deməkdir. Uzun müddət həm A.Manuçarov, həm də "Krunk"un digər üzvləri "durna"nın tarixi abidələrlə əlaqəsini izah etməkdən boyun qaçırırdılar.

Bu dövrlərdə dövlət təhlükəsizlik orqanları (Azərbaycanda başda Ziya Yusifzadə olmaqla) olduqca güclü və dəqiq iş aparırdılar. Onların vasitəsilə aydın oldu ki, "KRUNK" sözü "Комитет

Революционного Управления Нагорного Карабаха" sözlərinin baş hərfələrindən yaranmışdır. Təşkilatın məqsədi tarixi abidələri qorumaq deyil, DQMV-ni Ermənistanla birləşdirməyə çalışmaqdır.

Həmçinin aydın oldu ki, "Krunk" nə qədər çalışsa da "Qarabağ" sözünü erməniləşdirə bilməmişdir. Odur ki, istər-istəməz albanlara məxsus olan "arsax" sözünü "özəlləşdirir" və bu adla da "Qarabağ" sözünü itirməyi qarşıya məqsəd qoyur.

Təhlükəsizlik orqanlarına "Krunk"un keçirdiyi iclasların yeri, əhalidən topladığı pulların miqdarı, hətta qəbul etdiyi operativ qərarların məzmunu da məlum idi. Bütün bunlarla yanaşı, "Krunk" və onun sədri A.M.Manuçarov barəsində ölçü götürməyə "yeni demokratlar" icazə vermirdilər.

1987-ci il. Akademik A.Aqambekyanın təkidi ilə Parisdə keçirilən erməni ümummilli konqresi SSRİ-də yaranmaqda olan demokratik dəyişmələrdən istifadə edərək Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi barədə qərar qəbul edir.

Qeyd edək ki, əvvəla, müasir tarixçilər belə bir "dövlətin" heç zaman mövcud olmadığını dəfələrlə sübuta yetiriblər. İkincisi, indi heç bir alman vətəndaşı Hitlerin işğalı ilə 1943-1944-cü illərdə dəyişmiş Avropa və Asiya xəritəsini nəinki adamların qarşısına qoymur, hətta onlar həqiqətən olmuş bu hadisələrə görə xəcalət çəkdiklərini bildirirlər. Ermənidə isə belə bir abır-həya yoxdur.

23 dekabr 1991-ci il. "Qarabağ" terror təşkilatının üzvləri Əsgəran rayonunun Meşəli kəndinə hücum etdilər. 6 nəfər öldürüldü, 15 nəfər isə yaralandı.

26 dekabr 1991-ci il. Şuşa şəhər sakini Abbasov Süleyman İsmayıl oğlu, hamilə həyat yoldaşı, yaş yarımında olan oğlu, qayınanası və sürücü ilə Bakıdan Şuşaya qayıdarkən erməni terror

dəstəsinin yüksək gərginlikli elektrik dirəyini partlatdıqlarının şahidi olurlar. Terrorçular bütün ailəni və onları Şuşaya aparan sürücünü vəhşicəsinə qətlə yetirirlər.

05 fevral 1993-cü il tarixdə Yuxarı Qarabağda ermənilər Rusiyanın VII ordusunun 128-ci motoatıcı alayının və muzdlu tutulmuş əsgərlərin, əsasən də kazakların iştirakı ilə Ağdərə bölgəsinə hücumu keçdilər.

16 sentyabr 1989-cu il. Tbilisi-Bakı marşrutu ilə hərəkət edən avtobus partladılmış, 5 nəfər ölmüş, 25 nəfər yaralanmışdır.

7 oktyabr 1989-cu il. Xankəndi yaxınlığındakı körpü partladılmışdır.

4 yanvar 1990-cı il. Əsgəran qəsəbəsi ilə Ağdam şəhərinin arasındakı körpü partladılmışdır.

16 fevral 1990-cı il. Şuşa-Bakı marşrut avtobusu partladılmış, 3 nəfər ölmüş, 13 nəfər yaralanmışdır.

11 iyul 1990-cı il. Tərtər-Kəlbəcər səmnişin avtobusu partladılmış, dinc əhali olan maşın karvanına qarşı terror aktı keçirilmiş, nəticədə 14 nəfər qətlə yetirilmiş, 35 nəfər yaralanmışdır.

10 avqust 1990-cı il. Tbilisi-Ağdam marşrutu üzrə hərəkət edən səmnişin avtobusu partladılmış, 20 nəfər ölmüş, 30 nəfər yaralanmışdır.

30 noyabr 1990-cı il. Xankəndi aeroportu yaxınlığındakı səmnişin avtobus partladılmış, 2 nəfər həlak olmuş, 11 nəfər yaralanmışdır.

9 yanvar 1991-ci il. Laçın-Şuşa yolunda "Azərbaycan gəncləri" (rusca) qəzetinin müxbiri Salatın Əsgərova və Sovet Ordusunun 3 zabiti pusuqda dayanmış erməni terrorçuları tərəfindən qətlə yetirilmişdir.

Aprel 1991-ci il. Rostov şəhərində SSRİ DİN-nin Qafqazdakı daxili qoşunlarının komandanı, polkovnik Vladimir Blaxotin

ASALA terrorçuları tərəfindən öldürülmüşdür.

19 iyun 1991-ci il. Yevlax-Laçın avtomobil yolunun 106-cı kilometrində "N" sayılı hərbi hissəyə məxsus "UAZ-469" markalı avtomaşın partladılmış, 3 nəfər həlak olmuş, 3 nəfər ağır yaralanmışdır.

31 iyul 1991-ci il. Dağıstanın Temirtan stansiyası yaxınlığında Moskva-Bakı səmnişin qatarı partladılmış, 16 nəfər həlak olmuş, 20 nəfər yaralanmışdır.

30 may 1991-ci il. Dağıstanın Xasavyurd stansiyası yaxınlığında "Moskva-Bakı" səmnişin qatarı partladılmış, 11 nəfər ölmüş, 22 nəfər yaralanmışdır.

2 avqust 1991-ci il. Hadrut rayonunun Dolanlar kəndində "QAZ-53" markalı avtomaşın partladılmış, nəticədə 4 nəfər həlak olmuş, 8 nəfər ağır yaralanmışdır.

21 avqust 1991-ci il. Hadrut rayonunun Sadaxt kəndi yaxınlığında "KamAz" markalı 70-30 markalı AQO dövlət nömrə nişanlı avtobus partladılmış, nəticədə 2 nəfər həlak olmuş, 19 nəfər ağır bədən xəsarəti almışdır.

8 sentyabr 1991-ci il. Ağdam-Xocavənd avtobusunun atəşə tutulması nəticəsində 5 nəfər qətlə yetirilmiş, 34 nəfər müxtəlif dərəcəli bədən xəsarəti almışdır. Terrorçunun Xaçaturyan Volodı, Yeremyan Saro, Salyan Şaşa və Arustamyan Arno tərəfindən törətdiyi sübuta yetirilmişdir. Həmin gün Ağdam-Qaradağlı marşrutu ilə işləyən avtobus erməni quldurları tərəfindən atəşə tutulmuş, 8 nəfər həlak olmuş, 42 nəfər müxtəlif dərəcədə xəsarət almışdır.

26 sentyabr 1991-ci il. Yevlax-Laçın yolunda "VAZ-2106" markalı D 72-07 AQ nömrəli nişanlı avtomaşın partladılmış, nəticədə 2 nəfər həlak olmuş, 14 nəfər yaralanmışdır.

10 oktyabr 1991-ci il. Ağdərə rayonunun Sırxavənd kəndi ya-

xınlığında "UAZ-469" markalı avtomashın partladılmış, nəticədə 3 nəfər həlak olmuş, 2 nəfər ağır yanaraq kül olmuşdur.

20 noyabr 1991-ci il. Qarakənd səmasında Azərbaycanın dövlət xadimlərini aparan vertolyot ermənilər tərəfindən vurulmuşdu.

27 dekabr 1991-ci il tarixdə erməni silahlı birləşmələri Kərkicahana ağır texnika ilə hücumə keçdilər. Mehman Hüseynovun başçılıq etdiyi 22 nəfərdən ibarət könüllülər dəstəsi ermənilərin mühasirəsinə düşdülər. Buna baxmayaraq, 8 saat davam edən döyüşdə 300-dən çox ermənidən 70-dən çoxu məhv edildi. Son nəticədə sağ qalan könüllülər əsir alındılar.

Onların içərisindən Fərhad Atakişiyevin cəsədi ermənilərdən geri alınmış və onun üzərində müxtəlif alətlərlə yetirilmiş 75-dən artıq işgəncə izi aşkar edilmişdir.

8 yanvar 1992-ci il. Erməni terrorçuları Krasnovodskdan (Türkmənistan) Bakıya sərnəşin daşıyan "Sovetskaya Kalmıkiya" bərəsini partlatmışlar. Nəticədə 25 nəfər həlak olmuş, 88 nəfər yaralanmışdır.

28 yanvar 1992-ci il. Ağdam-Şuşa marşrutu ilə uçan Mİ-8 vertolyotu Şuşa şəhəri yaxınlığında erməni terrorçuları tərəfindən vurulmuşdur. Nəticədə 44 nəfər həlak olmuşdur.

Təkə 1992-ci ilin yanvar ayında erməni terrorçu dəstələri Kərkicahan qəsəbəsində 80 nəfər, 1992-ci ilin fevral ayında Xocavənd rayonunun Qaradağlı kəndində 77 nəfər və 26 fevral 1992-ci il tarixdə Xocalı şəhərində 613 nəfər dinc sakini qətlə yetirmiş, 650 nəfəri yaralamışlar.

1992-ci il fevralın 25-i axşamı 4-cü ordunun 23-cü diviziyasının 366-cı alayının komandiri polkovnik Y.Zaviqarova general rütbəsi verilmişdir. Bu "şərəfə" gecə Xocalı şəhəri misli görünməmiş soyqırırma məruz qalmış, şəhər tamamilə yanib kül olmuş.

minə qədər insan vəhşicəsinə qətlə yetirilmişdir.

Fevralın əvvəli 1992-ci il. Erməni dəstələri Şuşanın Malıbəyli, Kəlbəcərin Ağdaban və bir çox digər kəndlərini zəbt edərək 100-dən çox adamın ölümünə, 140-dan çoxunun yaralanmasına və əsir düşməsinə səbəb olurlar. Bu hadisələrdə də Rusiyanın 366-cı motoatıcı alayı iştirak edir.

13-17 fevral 1992-ci il. Xocavənd rayonunun Qaradağlı kəndi 4 gün ərzində əldən-ələ keçir, onun 92 nəfər müdafiəçisi və 54 nəfər sakini öldürülərək silos quyusuna atılırlar. Erməni quldur dəstələri 117 nəfər kənd camaatını (uşaq, qadın, qoca, cavan) girov götürmüş və onlardan 77 nəfərini qətlə yetirmişdilər. Ermənilər Vərəndəli fermasında 6 nəfəri yandırmışdılar. Yanıqlardan görünürdü ki, həmin kəndin sakini İltifat anası Qaragözlə qucaqlaşmış və ana-bala elə bu vəziyyətdə də yanmışdılar (10-65).

22 fevral 1992-ci il. SSRİ Prokurorluğu və Azərbaycanın istintaq orqanları Ermənistandan qovularkən öldürülən azərbaycanlıların rayonlar üzrə adbaad açıq siyahısını "Ülfət" qəzetində dərc edirlər. Məlum olur ki, Ermənistandakı azərbaycanlıları qovmaq üçün onların 206 nəfərini öldürmüş və yandırmışdılar.

Yada salaq ki, bunun müqabilində Azərbaycandakı ermənilər nəinki sağ-salamat köçüb getmiş, hətta evlərini satmış, əşyalarını isə dövlət hesabına təşkil olunmuş maşınlarda aparmışdılar.

25-26 fevral 1992-ci il. Xocalı soyqırırını. 25-dən 26-na keçən gecə Rusiyanın 366-cı alayının 180 hərbi mütəxəssisi ağır texnika ilə birlikdə ermənilər tərəfə keçirlər. Sonra bu hərbcilərin köməyi ilə erməni quldur dəstələri Xocalı şəhərini yerlə-yeksan etdilər. Çoxsaylı ağır texnika ilə şəhər tamamilə dağıdılmış, yandırılmış, insanlar xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirilmişdilər. Onların içərisində başları kəsilən, gözləri çıxarılan, dərisi soyulan, diri-diri yandırılan və digər şəkllə salınanlar çoxluq təşkil edirdi (8-46).

Soyqırımın nəticəsində 613 nəfər öldürülmüşdü ki, onlardan 63 nəfəri uşaq, 106 nəfəri qadın, 70 nəfəri isə qocalar idi. 8 ailə tamamilə məhv edilmişdi. 487 nəfər şikəst olmuşdu ki, onlardan da 76-sı uşaqdır. 1275 nəfər əsir götürülmüş, 150 nəfər itkin düşmüşdür. Rusiyanın "Memorial" Hüquq-Müdafiə Mərkəzinin məlumatına əsasən diri adamın başının dərisinin soyulması faktı da qeydə alınmışdır.

İstintaq materiallarından məlum olur ki, hücumda rəhbərlik edən erməni mayoru Seyran Oqanyanın və 366-cı alayın 3-cü batalyonunun komandiri Yevgeniy Nabokixinin komandasında əlavə olaraq 50-dən çox erməni zabiti və gizirləri iştirak etmişdir.

Rus zabiti mayor Yuriy Girçenko gündəliyində yazır ki, Xocalıya hücum planı çox məxfi hazırlanmışdı. Əvvəlcə şəhər mühasirəyə alındı. Burada xeyli silahlı OMON-çular da var idi. Odur ki, Ağdam istiqamətində bir koridor açıldı və səsucaldanla silahsız çıxmaq şərti ilə OMON-çulara getmək icazəsi verildi. Koridorla OMON-çularla bərabər əhali də çıxmağa başladı. Onlar koridorun sonuna çatdıqda əsl qırğın başladı.

28 mart 1992-ci il. "KamAz-5410" markalı 40-53 AQS dövlət nişanlı avtomaşın partladılmış, 3 nəfər həlak olmuş, 2-si yaralanmışdır.

18 aprel 1992-ci il. Qazax-Cəfərli yolunun 10-cu kilometrliyində "MAZ" markalı maşın silahlı basqına məruz qalmış, 2 nəfər ölümcül yaralanmışdır.

02 aprel 1993-cü il. Ermənilər rusların köməyi və ən müasir texnikası hesabına 117 min ha sahəsi, 74 min nəfər əhalisi, 1 şəhər, 1 qəsəbə və 122 kənddən ibarət olan Kəlbəcər rayonunu işğal edirlər.

08 may 1992-ci il. Şuşanın müdafiəsində az adam və çox da güclü olmayan hərbi texnika var idi. Düşmənin isə 80-ə yaxın T-

72 tankı, 6 minə yaxın döyüşçüsü hücumda iştirak edirdi. Ermənilər tərəfindən xaricdən gətirilmiş muzdulular da döyüşürdülər. Beləliklə, ermənilər onların köməyi ilə ən müasir texnika hesabına 289 kvadratkilometr sahəsi, 24 min nəfər əhalisi, 1 şəhər və 30 kənddən ibarət olan Şuşa rayonunu işğal etdilər.

20 may 1992-ci il. Zəngilan rayonunun Qaraçı kəndi yaxınlığında "UAZ-469" markalı 80-33 AQS dövlət nömrə nişanlı avtomaşın silahlı basqına məruz qalmış, nəticədə 2 nəfər həlak olmuş, 2-si yaralanmışdır.

Rus zabiti mayor Yuriy Girçenkonun gündəliyindən: **20 may 1992-ci il.** Xocalının və Şuşanın işğalından sonra 366-cı motoatıcı alayın bütün hərbi texnikası ermənilərə qaldı. Ösgər və zabitlərimiz ancaq vertolyotlarla əvvəlcə Gəncəyə, sonra isə Tiflisə daşdılar. Podpolkovnik Azarov "biz dinc əhalini qırdıq", - deyərək çox həyəcan keçirirdi.

23 iyul 1993-cü il. Ermənilər rusların köməyi və ən müasir texnikası hesabına 138 min ha sahəsi, 165,6 min nəfər əhalisi olan, 1 şəhər, 1 qəsəbə və 119 kənddən ibarət olan Ağdam rayonunu işğal edirlər.

28 fevral 1993-cü il. Rusiyanın Şimali Qafqaz ərazisində Qudermes stansiyası yaxınlığında "Kislovodsk-Bakı" səmşi qatırı partladılmış, 11 nəfər həlak olmuş, 18 nəfər yaralanmışdır.

2 iyun 1993-cü il. Bakı damir yolu vağzalında səmşi qatırının vaqonunun partladılması nəticəsində dövlətə külli miqdarda ziyan dəymişdir. Partlayışın iştirakçısı Rusiya vətəndaşı İqor Xatkovski Ermənistan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Baş İdarəsi kəşfiyyat şöbəsinin rəisi, polkovnik Cənab Ohanesyan tərəfindən məxfi əməkdaşlığa cəlb edilərək casusluq və terrorçuluq məqsədilə Azərbaycana göndərildiyini, böyük insan tələfatı ilə nəticələnəcək partlayışlar törətmək tapşırığı aldığı etiraf etmişdir. İs-

tintaq zamanı sübuta yetirilmişdir ki, həmin qrup 1992-1994-cü illərdə Rusiya ərazisindən Bakıya gələn dəmir yolu sərnişin qatlarının partladılmasını təşkil etmişdir.

22 iyul 1993-cü il. Tərtər rayonunda törədilmiş partlayış nəticəsində 6 nəfər həlak olmuş, 18 nəfər yaralanmışdır. Həmin gün Qazax rayonunun mərkəzində törədilmiş partlayışda 6 nəfər həlak olmuş, 10 nəfər yaralanmışdır.

23 avqust 1993-cü il. Ermənilər rusların köməyi və ən müasir texnikası hesabına 132 min ha sahəsi, 146 min nəfər əhalisi olan, 1 şəhər, 1 qəsəbə, 1 şəhər tipli qəsəbə və 71 kəndi olan Füzuli rayonunu işğal edirlər.

Rayonun son kəndi **26 oktyabr 1993-cü ildə** (yəni bütün rayon üzrə təxminən 7 ay güclü döyüşlər getdikdən sonra) işğal olunur.

Sonralar 1994-cü ilin yanvar ayında Füzulinin 22 yaşayış məntəqəsi işğaldan azad edilmişdi. Azad olunan sahələr minalardan təmizlənərək, yeni qəsəbələr salınmışdır ki, burada 54 min nəfər məcburi köçkün məskunlaşmışdır. Hazırda Füzuli şəhəri və 71 kəndin 58-i erməni işğalında qalmaqdadır.

23 avqust 1993-cü il. Ermənilər rusların köməyi və ən müasir texnikası hesabına 119 min ha sahəsi, 66 min nəfər əhalisi, 1 şəhər, 1 qəsəbə və 77 kənddən ibarət olan Cəbrayıl rayonunu işğal edirlər.

30 avqust 1993-cü il. Hadrut rayonu ərazisində "ZİL" markalı maşın partladılmış, 2 nəfər həlak olmuşdur. Bir neçə gün sonra içərisində 12 nəfər kənd sakini olan "QAZ-66" markalı sərnişin avtobusu rayondan çıxarkən partladılmış, nəticədə 4 nəfər həlak olmuş, 8 nəfər ağır dərəcədə yaralanmışdır.

31 avqust 1993-cü il. Ermənilər rusların köməyi və ən müasir texnikası hesabına 80 min ha sahəsi, 37,9 min nəfər əhalisi, 1 şə-

hər və 94 kənddən ibarət olan Qubadlı rayonunu işğal edirlər.

30 oktyabr 1993-cü il. Ermənilər rusların köməyi və ən müasir texnikası hesabına 73 min ha sahəsi, 39,5 min nəfər əhalisi, 1 şəhər, 1 şəhər tipli qəsəbə və 81 kənddən ibarət olan Zəngilan rayonunu işğal edirlər.

1 fevral 1994-cü il. Bakı dəmir yolu vağzalında "Kislovodsk-Bakı" sərnişin qatarında terror aktı törədilmiş, 3 nəfər həlak olmuş, 20 nəfər yaralanmışdır.

9 fevral 1994-cü il. Azərbaycanın Xudat stansiyasında cəmiyyət yolda dayanan yük vaqonu partladılmış, dövlətə külli miqdarda ziyan dəymişdir.

18 mart 1994-cü il. Xankəndi şəhəri yaxınlığında İrən Hərbi Hava Qüvvələrinə məxus "Herkules" tipli təyyarə vurulmuş, 34 diplomat ailə üzvləri ilə birlikdə həlak olmuşdur.

19 mart 1994-cü il. Bakı metropoliteninin "20 Yanvar" stansiyasında törədilmiş partlayış nəticəsində 14 nəfər həlak olmuş, 49 nəfər yaralanmışdır. Məhkəmə sübut etmişdir ki, terror aksiyası Ermənistan xüsusi xidmət orqanları tərəfindən həyata keçirilmişdir.

13 aprel 1994-cü il. Dağıstan Respublikasının "Daqestanskiye Oqni" stansiyası yaxınlığında "Moskva-Bakı" sərnişin qatarı partladılmış, 6 nəfər həlak olmuş, 3 nəfər yaralanmışdır.

3 iyul 1994-cü il. Bakı metropoliteninin "28 May" və "Gənclik" stansiyaları arasındakı elektrik qatarında partlayış törədilmiş, 14 nəfər həlak olmuş, 54 nəfər müxtəlif dərəcəli bədən xəsarəti almışdır.

28 noyabr 1985-ci ildə 6 il müddətinə həbs olunmuş Qərbi Avropada "ASALA-nın inqilabi hərəkatı" adlı qruplaşmanın rəhbəri Monte Melkonyan 1990-cı ildə terrorçuluq fəaliyyətini davam etdirmək üçün Dağılıq Qarabağa göndərilir. O, Xocavənd ra-

yonunun işğalı zamanı xüsusi terror dəstəsinin komandanı olur. 1993-cü ildə Dağlıq Qarabağda öldürülən bu terrorçunun Yerevanda dəfn mərasimində dövlət adamları, o cümlədən Ermənistanın prezidenti də iştirak etmişdir. Ermənistanın milli qəhrəmanını elan olunmuş bu beynəlxalq terrorçunun adı Ermənistan Müdafiə Nazirliyinin diversiya mərkəzlərindən birinə verilmişdir.

Dekabr 1985-ci il. "Daşnaksütyun" partiyasının Afinada keçirilən XXII qurultayı "Böyük Ermənistan" uğrunda mübarizəni yenidən genişləndirmək qərarını qəbul edir.

ERMƏNİLƏR OLMAYAN PAYTAXTLARINI AXTARIRLAR

Professor Rövşən Mustafayevin qonağıncə Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan, Balkan regionunun bəzi xristian ölkələrinin, Rusiya və İsrailin real olaraq üzvləşdiyi müasir ermənilik bir anlayış kimi olduqca mürəkkəbdir. Onu zahirən sadələşdirmək üçün lap əvvəldən bu anlayışa həddən ziyadə məntiqsizlik, qeyri-sosial elementlər daxil edilmişdir.

Bundan başqa, yeni siyasi oyunun aparıcılarından biri kimi (etnik amillərdən kənarında dayanan) bu anlayışı hər hansı bir yolla sadələşdirmək naminə cəhdlər "ermənilik" kəlməsinin dəqiq sosial-siyasi izahını vermir və yaranmış vəziyyətdən çıxış yollarını göstərmir.

Müasir "millət" anlayışının fəvqündə dayanan, onun siyasi qayda və formaları üzrə fəaliyyət göstərən, bununla belə, etnik korporasiya olaraq qalan ermənilik dünya ilə çoxcəhətli münasibətlərdə geniş şəbəkəyə malikdir. Erməni uşaq yazıçısı Sergey Vardanyanın növbəti "təxmini hesablamalarına" görə, erməniliyin Yerevandan savayı Qars, Armavir şəhərləri də daxil olmaqla 22 paytaxtı var.

Bununla belə, "Ermənistanın paytaxtları" kitabının müəllifi jurnalistin "görəsən, nə üçün belə az?" sualına cavab olaraq sadələşməsinə ah çəkir və "Ermənistanın bütün 22 paytaxtı haqqında yazmağa bir ömür bəs etmədiyini" kədərlə söyləyir. Yeri gəlmişkən, həmin kitab Vatikan kitabxanasının rəflərində heç də az hörmətli yerdə qərar tutmayıb. Diaspor şəklinə dünyaya səpələnmiş erməni balaları isə tarix boyu onların guya 22 paytaxtının olması və bu şəhərlərin nə vaxtsa pis əməllər - bədxah

işğalçılar tərəfindən süquta yetirildiyi barədə möhkəm əqiddə boy atırlar.

Söhbət yuxarıda sadalananlardan başqa Tbilisi, Diyarbəkir, Bakı, Odessa, Kiyev, Yerusəlim, Soçi şəhərlərindən, Almaniyanın Bavariya torpaqlarından gədir. Macarıstanda isə sən demə, ermənilik dövlət qurucusu olmuşdur. Erməniliyin öz gücünü nümayişkarənə göstərməsinə, bütün mümkün hallarda öz ideallarını açıq-aşkar bildirməsinə daha diqqətlə yanaşmaq lazımdır. Bu mövzuda məlumat yetərinəcə çoxdur.

Professor Rövşən Mustafayev bu barədə apardığı araşdırmalarda göstərir ki, sayıqlamalardan, yaxud illüziya hoqqasının ermənilik üçün böyük əhəmiyyəti var. Axı o, biososioloji təzahür olaraq, pestorian, aysor, qaraçı, assuriyalı, kopt, yezidi kürdlər və Osmanlı Türkiyəsinin digər qeyri-müsəlman icmalarından ibarət aqlomeratın - Qriqoryan kilsəsi ətrafındakı yığnağın "vahid qədim etnos"ın subyekti kimi qələmə verilməsinə imkan verən konkret eksperiment nəticəsində yaradılıb.

"Ermənistanın çoxsaylı paytaxtları"na gəlinəcə isə ötən yüzilliyin axırlarından başlayaraq, gənc və dinamik çiçəklənən etnokorporasiya olan ermənilik yeni mifologemlərin yaranması istiqamətində mürəkkəb, praktiki olaraq böhranlı duruma düşmüşdü.

ABŞ və Türkiyə arasında tərəfdaş münasibətlərinin genişləndiyi bir şəraitdə "ermənilərin soyqırımı" mifologemlərinin taleyi ümitsiz görünürdü. Onu dünya siyasətində erməniliyin yeni siyasi rolunun dərk edilməsi ilə diriltmək gərək idi. Hətta saxta tarix də az adamı maraqlandırır. Məsələn, amerikalılar tarixi mövzulardan ümumiyyətlə, yan keçirlər. Suveren Azərbaycan ərazisinin bir hissəsinin işğalı nəticəsində qələbə eyforiyası tədricən səngidi, "Dağlıq Qarabağ" adlı eybəcər törəmənin

yanarması da etnokorporasiyanın virtual qəlbinə energetik dividentlər götürmədi.

Erməni diasporu üçün erməni idealının mahiyyətinin etnosiyasinostalji cəhətdən təzahürü yenə də əvvəlki kimi Yerevan idi. Yerevanda hakimiyyətə yiyələnən R.Koçaryanın - morfologji regionçunun çağırışı "konstruktiv" ideologem yaratmadığından, əvvəlki sərsəm formul - "çoxpaytaxtlı Ermənistan"ın dövrüyyəyə buraxılmasına başlandı: "Biz özümüzü də, xalqı da aldatmalı və məğlubiyyəti etiraf etməməliyik" (Q.Matevosyan), **"Vətən Allahdan vacibdir, Vətəndən vacibi kilsə, kilsədən vacibi Böyük Tigran, Böyük Tigrandan vacibi isə Böyük Ermənistandır"** (S.Kaputikyan) və s.

Erməniliyin həyəcan zəngi "erməni əlifbası"nın 1600 illiyinin bayram edilməsi günlərində də səsləndi. Amma çox qərİbədir, bu səs zəif və ölgün oldu. Etnokorporasiya əvvəlki illüziyaların erməni xalqını çıxılmaz vəziyyətə saldığını göstərən ideoloqlarından birini - O.Kaçaznuninin bədbin ovqatını unutmayıb. Fikir verin: Livandakı erməni icması dini rəhbərlərinin sözləri ilə ekstremist "Hizbullah" təşkilatını dəstəkləyir. Məlum gəbəblərə görə, bu mövqə Amerika icmasının üzvlərini təmin etmir. Onlar biznes-maliyyə məsələlərində özlərini daha çox transmilli korporasiyaların iştirakçısı kimi, sonra isə "bəşəriyyətin əcdadı" kimi bürüzə verirlər. Üstəlik, "genetika araşdırmalarına" görə onlara heç kim heç nə ödəmir. Yeri gəlmişkən, daim sərmayə tələb edən qondarma "Dağlıq Qarabağ respublikası" bu mənada ABŞ-in erməni icmasına heç də çox sevincə gətirmir.

Professor V.Mustafayev daha sonra yazır:

Son illərin təcrübəsi məhz buna dəlalət edir. Bir vaxtlar "Dağlıq Ermənistan"ın bir hissəsi kimi Dağlıq Qarabağ haqqın-

da mifologem işə salınmışdı...

Bəlkə də, "Dağlıq Qarabağ mifologemi" mahiyyətə "erməni sivilizasiya tökümlü" qədər global deyil. Lakin yaranma üsulu və xarakterinə görə bu iki model bir-birindən az fərqlənir. Yeri gəlmişkən, bu məsələ ilə bağlı məşhur tədqiqatçı S.Lurye çıxış edib, onu isə çətin ki, erməniliyə rəğbət bəsləməməkdə günahlandırmaq mümkün olsun: "Mən hazırkı dövrdə Ermənistanı demək olar ki, haqqında danışılmayan mövzuya toxunuram. Bu barədə həm bilirlər, həm də düşünürlər, amma susurlar. Yeni ideologiyanın (yaxud yeni mifologiyanın) formalaşması prosesi gedir, ona müdaxilə etmək olmaz. Mən artıq Yerevanın formalaşması haqqında oçerkimdə yazmışam ki, Yerevanın heç bir ideologiyası olmayıb, prosesin əsasını yalnız tarixi-siyasi mif təşkil edib. 1988-ci ildə Dağlıq Qarabağ milli abstraksiyanın bir hissəsi və acı gerçəklik olaraq ilk dəfə özünü təqdim edir. Yerevan əvvəlcə elə bildi ki, tarixi yuxu reallığa çevrilib və həyat büsbütün mistikləşib. Qarabağ bu yuxunun təcəssümü oldu".

Erməniliyin inkişafının yeni dövrünü və formatını təsvir edən Njde özü isə bu haqda belə deyir: "Sülh şəraitini hətta "normal" adlandırmaq olmaz. Planetimizdə sülh yoxdur və bəşər tarixində də ola bilməz. Müharibə xalqların tarixində qaçılmaz məqamdır, o, təkəcə şüurlu hesablamalara əsasən aparılır. Müharibə - insan təkamülündə ən çoxşün təzahürlərdəndir. Müharibə instinktədir. İnsanların, belə deyək, özlərindən asılı olmadan, idrakin, əxlaq qanunlarının əleyhinə döyüşdüklərinin və yalnız haqq-hesab çəkəndən, qələbə, yaxud məğlubiyətdən sonra nəticələri dərk etdiklərinin səbəbi budur. Bəşəriyyət üçün sülh şəraiti yorğunluqdan başqa bir şey deyil". Daha sonra deyir: "Şərqdə hökm sürən sülh bizim üçün təcridi məhvəlmədir".

Faşizm və kommunizmdən sonra sonuncu matrisa - erməniliklə mübarizənin yalnız bir yolu var: etnik daltonizmle şikəst edilməyənlərin, öz yaşamaq hüququnu hamının yaşamaq hüququ kimi dərk edənlərin, tarixi və mənəvi irsini doğma və müqəddəs sayanların, sevnələrin və dostluq edənlərin, övladları onlara öziz olanların, öz şəxsi "mən"ini ümumbəşəri polisemiya gözüllüyünün xüsusi aqolmeratı kimi qəbul edənlərin hamısı ən azı informasiya- virtual məkanda birləşməlidirlər.

Hələ Zəburun 106.6 ayəsində, "Onlar dəmir qəm-qüssə ilə qandallanaraq zülmətdə və ölümün kölgəsində oturmuşdular", - öncədən xəbər verdiyi etnokorporasiyadan qurtuluş və özünü-müdafiə yalnız birgə fəaliyyətdədir. Axı ermənilik bir çox etnosiyasi sistemlərdən uğurludur. Amma başqa variant da var - digər xalqların tarix və mədəniyyətlərini həzm edən matrisa öz-özünü yeməyə məhkumdur.

Erməniliyin "özəlləşdirdiyi" gürcü tarixçisi T.Metsopetsiya görə, "ölkədə həm dindarlar, həm də inanmayanlar arasında dəhşətli acliq başladı. Elə oldu ki, itləri və pişikləri, at, eşşək, qatır və dəvələrin cəsədlərini yedilər. Heç bir şey qalmayanda haylar (ermənilər - red.) öz oğul və qızlarını yeməyə başladılar.

İş onunla nəticələndi ki, gizli-aşkar 100 nəfəri yedilər.

Erməniliyin öz soydaşlarını sadəcə öldürməyib, həm də süməklərinə yediyi bu soyqırım faktı barədə ABŞ konqresmenləri nəyə görə səsməyə üstünlük verirlər. Dünya parlamentlərinin bu fakta diqqət yetirməsi və müvafiq qətnamə qəbul etməsi pis olmazdı. Axı söhbət soyqırım mövzusunun geopolitik dəbdə olmasını nəzərə almaqla ermənilərin ilk "soyqırım"ından gedir.

“XRİSTİAN ÖLKƏSİNİN GİZLİNLƏRİ”

"Mən nə azərbaycanlıyam, nə gürcü, nə də türk; mən amerikalıyam. Mən ilk şotland əcdadı 1686-cı ildə Amerikaya gəlmiş şotland amerikalıyam. Mən cənubluyam. Ömrüm boyu bəbist olmuşam və Amerikaya vergi ödəyirəm. Bu kitabı Vaşinqton, Roma, Paris, London, Moskva və İstanbul şəhərlərində apardığım ardıcıl elmi-tədqiqat işlərinin işığı altında qələmə almışam. Ermənistan da tədqiqat aparmaqda kömək edə bilərdi. Lakin onların arxivləri ictimaiyyətin üzünə bağlanmışdır".

Amerikalı alim Səmyuel A.Uinz

"1890-cı ildə Osmanlı imperiyasının daxilində kiçik bir erməni terrorçu bandası müsəlmanlara aid olan torpaqları və mülkiyyəti zorakılıqla ələ keçirmək üçün inqilabi hərəkətə başladı. Həmin ermənilər bəyan edirdilər ki, təxminən üç min il əvvəl bu torpaqlar onların əcdadlarına məxsus olmuşdur. Buna baxmayaraq, erməni xristianlar 1890-cı ildə öz terrorçu kampaniyalarına başlayana qədər 500 ildən artıq idi ki, Osmanlı müsəlmanları ilə sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşayırdılar. Güman ki, ondan təxminən min il qabaq onlar Roma qanunları altında yaşamışlar. Ta 1914-1915-ci illərə qədər Osmanlı imperiyasındakı bu narahatlıq doğuran banda o qədər kiçik idi ki, türklər onlara heç məhəl də qoymurdu. Sonra Rusiyanın Osmanlı imperiyasına qarşı işğalçı müharibəsi başladı və rus çarının ermənilərin həsrətində olduğu torpaqları onlara verəcəyinə inanan bu ermənilər elliklə ruslara meyilləndilər. Rus çarının isə belə bir niyyəti yox idi!

Gündüzlər Türkiyə erməniləri özlərini Osmanlı qonşularla dost kimi aparır, gecələr isə Osmanlı hərbi qüvvələri arxasında dağıdıcı, terrorçu hücumlar edirdilər. Türklərə qarşı aparılan bu terrorçu hücumlar ruslarla döyüşlərdə nəyə qadir olduğunu nümayiş etdirən türk ordusunu zəiflədirdi. Nəticədə Osmanlı hökuməti döyüş zonasının arxasındakı bütün erməniləri köçürməyə məcbur oldu. Çünki türklər hansı erməninin terrorçu olduğunu, hansininsa olmadığını aydınlaşdırma bilmirdilər. Min illər birlikdə yaşayandan sonra özlərini satqın və xain kimi aparanaqlara qarşı özünü müdafiə edən millətin yeganə çıxış yolu bu idi".

"İkinci Dünya müharibəsində faşistlərin yəhudilərə qarşı törətdiklərinə dünyanın necə münasibət bəslədiyini ermənilər yaxşı gördülər. Hadisənin üstündən 53 ildən artıq vaxt keçəndən sonra ermənilər 1915-ci ildə türklərin onlara qarşı dəhşətli "genosid" törətdikləri haqqında aləmə car çəkməyə başladılar. Müasir Türkiyə isə 1923-cü ilədək - osmanlılar terrorçuluq və satqınlıqlarına görə erməniləri ölkədən qovandan 8 il sonra hələ respublika elan olunmamışdı.

Əgər Birinci Dünya müharibəsində osmanlılar öz qüvvələrini Almaniyaya ilə birləşdirməseydi, erməni dövləti adlanan qurum tarixdə adi bir ləkə kimi qalacaq və itib-batacaqdı. Həmin böyük müharibə dövründə Birləşmiş Ştatlar heç Osmanlı imperiyasına müharibə də elan etməmişdi. Hansı müəmmalı səbəbdən isə ermənilər o vaxt da, indi də Amerikanın mövqeyini dəstəklədiyini deyir və müsəlman torpaqlarının alınıb onlara verilməsini digər müttəfiq ölkələrin borcu sayırlar. Məsələ təkcə bununla bitmir, ermənilər belə bir inam nümayiş etdirirlər ki, müttəfiqlər onları öz qonşuları və

pulu ilə müdafiə etməyə və dənizdən-dənizə qədər olan müsəlman torpaqlarının işğalına kömək göstərməyə borcludurlar".

"Birinci Dünya müharibəsi qurtarandan sonra diktatorların balaca bir bandası Rusiyanın münbit torpaqları arasındakı dağlıq hissəsində kiçik bir ərazini nəzarətə götürərək özünü Ermənistan Respublikası elan etdi. Ermənistan adlı yeni ölkənin həyata keçirdiyi ilk tədbirlərdən biri qonşuluqdakı xristian Gürcüstanına xaincəsinə hücum edərək torpaq ələ keçirmək cəhdlərini araya qoymaq oldu. Onda erməni terrorçu diktatorları məğlub oldular.

Bundan az sonra erməni liderləri bu dəfə müsəlman Azərbaycanına digər təəccüb doğuran cəhd göstərdilər. Erməni terrorçu diktatorları bu dəfə də uduzdular.

Özlərini müdafiə etmək üçün ermənilər müttəfiqlərdən silah və sursat almaq yalvarışına başladılar. Bu müddət ərzində ermənilərin muzdlu agentləri müttəfiq ölkələrin hər birindən qoşun göndərməyi və qamarlamaq istədikləri müsəlman torpaqlarını onların əli ilə rahatca ələ keçirməyi xahiş edirdilər. Eyni zamanda, erməni liderləri türklər üzərinə hücumun planlarını cızırdılar. Bu dəfə türklər erməniləri qabaqlayaraq hücumu keçdi və osmanlıların təxminən 800 il əvvəl sahiblik etdikləri "tarixi vətənlərini" geri götürdülər.

Bütün bu müddət ərzində erməni liderləri türklərə qarşı hücum üçün məxfi planlar cızır, eyni zamanda ruslarla da üstüörtülü işbirliyinə girirdilər. Özünümüdafiə üçün bir güllə də atmayan Ermənistan Sovet İttifaqının bir hissəsinə çevrildi. 1991-ci ildə Ermənistan özünün müstəqilliyini elan etsə də, Rusiya ilə yaxımlıq əlaqələrini kəsmədi. Öz kiçik ərazisində

Rusiyanın hərbi bazalarını yerləşdirməsi haqqında Ermənistanın xahişi deyilənlərə sübutdur. Həmin bazalarda rus qoşunları, habelə rusların MİQ qurucuları təyyarələri bu ölkədə yerləşdirilib və bu gün orada çoxlu yer-hava raket batareyaları vardır. Bütün bunları Ermənistan özü xahiş etmişdir. Özləri Rusiyanın cibində olan belə adamlara nə üçün Konqres milyardlarla dollar pul verməlidir?"

"Yer üzünün xristianları ermənilərin dedikləri sözlərə öz qayğılı münasibətlərinə son qoymalı və özləri onların həqiqiliyini yoxlamalıdır. Bu sətirlərin müəllifi olan xristian öz müstəqil yoxlamasını apararaq belə bir qənaətə gəlmişdir ki, ermənilərin internet saytlarında və ya kitablarında və məqalələrində ermənilər tərəfindən yazılmış heç nədə həqiqət tapıla bilməz. Çoxlu müsəlman zorla ölkədən çıxarılmışdır. **İndi Ermənistan Yer üzünün ən qapalı xristian cəmiyyətlərindən biridir.** Onun cəmiyyəti bir "rəsmi" kilsəsi vardır. Bu kilsə dövlətin bir hissəsidir və Ermənistan konstitusiyası ona xüsusi səlahiyyət vermişdir. Bu balaca torpaqda kilsə və dövlətin ayrılığından söhbət gedə bilməz.

Ermənilərin nifrət bəsləməyi sevdikləri türklərlə bu faktı tutuşdurun. Belə bir cəhəti qeyd etmək maraqlıdır ki, Türkiyədə Ermənistanın özündə olandan çox erməni kilsəsi vardır. Mən bu yaxınlarda Türkiyədə olmuşam. Gözlərimlə şahidi olmuşam ki, türklər və ermənilər burada böyük azadlıq, harmoniya və dostluq içində birlikdə yaşayırlar və ibadət edirlər. Bu isə Birləşmiş Ştatlarda türklər əleyhinə nifrət və qəzəb toxumu səpən erməni amerikalıların çirkin təqdimatı və cəhdləri ilə tamamilə ziddiyyət təşkil edir. Yaxşı, bu erməni amerikalıların belə əməlləri, görəsən, necə xristianlıqdır?"

"Bir dəfə bu kitabımın çap olunacağı barədə elan verildəndən sonra mənim özüm də Amerikanın Erməni Assambleyası tərəfindən qəzəbli hücum obyektinə çevrildim. Nifrət kampaniyası mənə qarşı yönəldiyindən Amerikadakı Erməni Assambleyası şəxsən mənə hücum etmək üçün min dəfədən artıq xəbərdarlıq göndərmişdi. Həmin xəbərdarlıqların 23-ü ölümlə hədələməkdir".

"Mən ermənilərdən xəbər aldım ki, nə üçün onların dövləti 1992-ci ildə qonşu müsəlman Azərbaycanına xaincəsinə hücum etdi? Ermənilər həmin ölkənin ərazisinin 20 faizini işğal etdilər və 1 milyondan çox zavallı insanı öz ev-əşiyindən didərgin salaraq onları çadır düşərgələrində qaçqın vəziyyətində yaşamağa vadar etdilər. Bu da xristian Ermənistanının müsəlman Azərbaycanına qarşı namərd hücumunu əsaslandıran tipik cavab: "Mənə söyləmə ki, ermənilərin azərilərlə döyüşü ermənilərin xristianlığını azaldır. Geriyə, tarixə nəzər sal, onda görəcəksən ki, Müqəddəs müharibə baş vermişdir".

Faktlar belədir ki, ermənilər "Müqəddəs müharibə" adlandırdıqları həmin qanlı hadisələri törətmək üçün ruslardan 1 milyard dollardan artıq qiyməti olan hərbi sursat və avadanlıq almışdır. Xristian Rusiya və xristian Amerika həmin "Müqəddəs müharibə"də Ermənistanı müdafiə edirlər. Müsəlman dünyasının nədən ötrü Birləşmiş Ştatlara nifrət bəslədiyinə əla misaldır. Ona təəccüblənməyə dəyərmə ki, müsəlman neft ölkələri Amerikaya satdıqları yanacağın qiymətini niyə belə tez-tez qaldırır?"

TARİXİ YADDAŞSIZLIQ VƏ UNUTQANLIQ XALQIMIZA BAHA BAŞA GƏLƏ BİLƏR

"Daşnaksütyun" partiyasının tapşırığı ilə Andronik Naxçıvanı, Zəngəzuru və Qarabağı ələ keçirməli idi.

Andronik Ozanyan 1865-ci ildə Türkiyənin Qarahisar yaxınlığında Şahtah qəzasında dünyaya gəlir. Gənc yaşlarında eyni-ışrət içərisində yaşayıb, hələ 16 yaşında quldurluğa və terrorçuluğa meyilli olub. Öz xasiyyətində diğaları başına yığıb külli miqdarda mal-qoyun aparıb, insanları qətlə yetirib və onlar arasında ədavəti qızıdırıb. Məsələ belə qoyulmuşdur ki, erməni quldurları rus çarına sədaqətli qulluq edəcək olsa, əvəzində Türkiyənin Şərqi Ərzurum, Sarıqamış, Qars və Van gölü, Azərbaycanın qərbi-Uluxanlı, Vedibasar, Qəmərli, Dərələyəz, Zəngəzur bölgələrini Ermənistanla birləşdirib "Böyük Ermənistan" yaradacaq və Andronik də oranın hökmdarı olacaq.

Andronik 1912-1914-cü illərdə Balkan müharibəsində quldurluq edərək bir müddət silahsız, dinc türk əhalisinə divan tutur. 1914-1915-ci ildə Tiflisə gəlir, türklərə qarşı vuruşmaq niyyətində olduğunu bildirir. Türkiyə ərazisində erməni könüllülərindən ibarət rusların hazırladıqları 4 korpusdan birini quldurbaşı Andronik Ozanyana həvalə edirlər. Erməni könüllüləri rus ordusu ilə çiyin-çiyinə Türkiyənin Van, Qars, Sarıqamış və Ərzurum vilayətlərində vuruşur və türk əhalisinə divan tuturlar. Lakin bu savaşa da məğlubiyyətə uğrayan Andronik 1917-ci ildə çar hökumətinin devrildiyini, general Baratovun geri çəkildiyini görüb rusların silah-sursatlarını

oğurlayıb 15 min qoşunla qaçır. O, İrənin Xoy şəhərini, Cənubi Azərbaycanı, Culfa şəhərini keçərək Naxçıvana basqın edir. S.Şaumyanla əlaqə yaradan daşnak Andronik "Daşnaksütyun" partiyasının "Böyük Ermənistan" yaratmaq planı ilə tanış olur. O, Naxçıvana soxulduqdan sonra elan edir ki, "Məni Naxçıvana rəhbər təyin edəblər". Andronik S.Şaumyanın göstərişi ilə Naxçıvan əhalisindən bütün silahları yığır. Onun bu hərəkətləri, fəallığı S.Şaumyana xoş təsir bağışlayır və Androniki "xalq qəhrəmanı" adlandırır. O, bolşevik lideri V.İ.Leninə belə bir teleqram vurur:

"Andronik Ozanyan Naxçıvanda Şura hökumətini qurur. Ona əlavə kömək lazımdır". Teleqram V.İ.Leninə çatır-çatmaz daşnaka "əlavə kömək" təşkil edilir.

Əbrəqunis kəndində yaşayan İslam Qurbanovun danışdıqlarından: - Kəndlərimizə basqın edən erməni quldurları dinc əhalimizi qılıncdan keçirir, qadınların bətninə nizə soxurdular. Bir az üzdə olan adamların, el qəhrəmanlarının boyunlarını vurur, başlarını dərə aşağı diyirləyirdilər. Ordubad rayonunun Tivi kəndindən Süleyman adlı bir nəfər var idi. Adına Qaçaq Süleyman deyirdilər. Qaçaq Süleyman qorxu bilməz oğullardan 25 nəfəri başına yığıb dəstə düzəltdi. Onlar ermənilərin kəndlərə soxulan quldurlarına divan tutur, silahlarını ələ keçirirdi. Qaçaq Süleymanın dəstəsi Andronikin qoşununa xəlvəti zərbələr endirir, say-seçmə adamlarını dənliyirdi. Qaçaq Süleymanın dəstəsi Tivi dağlarının ətəklərində Bülöv kəndindəki Babək qalasında qalırdı. Androniki təqib edən Əbdülhəmidin əsgərləri Xoy Maku istiqaməti ilə irəliləyərək Ərəblər, Şahtaxtı ərazisindən Araz çayını keçib Düzdağ təpələrindən daşnakları top atəsinə tuturlar. Mərmilərdən biri düz Andronikin qərargahının yanına

düşür. Türk qoşununun zərbəsinə görmüş Andronik öz əsgərlərinə qaçmaq komandası verir və ildırım sürəti ilə dağlara çəkilir.

Bu quldur dəstə Sisyan mahalına çəkilərkən Ordubad rayonunun dağ kəndlərindən keçməli olur. Tivi, Bist, Ələhi, Nəsirvaz, Bülöv kəndlərindən keçib Qıpıçıqdan Zəngəzurə aşmağa tələsən quldur Tividə bir tələ qurur. O, öyrənir ki, Tividə Qaçaq Süleymanın "dostu" Hayrikin adı erməni yaşayır. Andronik Hayriki ələ alır. Hayrikin qonağı olan Qaçaq Süleyman başının dəstəsi ilə Andronikin toruna düşür. Andronikin göstərişi ilə Süleyman və onun dəstə üzvlərinin boyunları vurulur. Andronikin quldur dəstəsi Naxçıvanı tərk edərkən Naxçıvanda 11 kəndi, Ordubadda 9 kəndi, Culfa da 3 kəndi viran qoymuş, Sirap dərəsində sığınacaq tapan 20 min əhalini cinsinə, yaşına görə fərqi varmıdan güllələmiş, Yayıcı kəndinin 2500 nəfər əhalisini qılıncdan keçirib meyitləri Araz çayına atmışlar. Ümumiyyətlə, Naxçıvan bölgəsində Süleyman kimi Kəbləli xan, Cəfərqulu xanın oğlu, Kəngərli Salmanın oğlanları, Əliciqusun oğlu Həsən, hambal Hüseynin oğlanları kimi el qəhrəmanları olmasaydı, türk ordusu gəlməsaydı, daha böyük faciələr olardı.

Mirzə Cabbar Baxçabandı dediklərindən: - 1918-ci ildə daşnaklar İrəvan vilayətində 211 azərbaycanlı kəndini dağıdıb, 300 mindən çox insanı qətlə yetirmişlər. Fəlakətlə, ölümə üzləşən azərbaycanlılar ev-çşiklərini atıb dağlara qaçmışdılar. Mən Noraşen kəndində ailə üzvlərimlə bir tövlədə qalırdım. Bu kənd İrəvandan qaçmağa məcbur olan azərbaycanlılarla dolu idi. Həmin vaxt daşnaklar Naxçıvanı viran etmişdilər. Andronikin göstərişi ilə adamların diri-diri dərinsini soyurdular. Kütləvi surətdə əhalini qırırdılar. İrəvan azərbaycanlıları

Naxçıvana köməyə gəlmək istəyirdilər. Lakin İran dövləti onları Naxçıvana getməyə qoymur, qabaqlarını alırdı.

Andronik Ozanyan Naxçıvandan Sisyanaya (Zəngəzura) aşanda Qızılboğaz deyilən yerdə Keçili Dəli Təhməzin dəstəsi ilə toqquşur, xeyli itki verir. Silah yüklü üç at Dəli Təhməzin əlinə keçir. Həmin silahlarla onun oğlu Quşdan 30-cu illərə qədər erməni daşnaklarına qarşı vuruşaraq Şahbuz dağlarında qaçaqlıq etmişdir.

Andronik Zəngəzura aşandan sonra azərbaycanlılar yaşayan kəndlərin əhalisinə divan tutur. Kəndlərin yaşlı adamları danışdırırlar ki, Andronikin dəstəsi - Bazaçay boyunca yerləşən Ərikli, Sükar, Pulkənd, Şükərli, Məliklər, Saybalı, Əlili, Zabazadır, Hortuyüz, Dulus, Ağdö, Şam, Pürüllü, İrmis, Bəhluli, Dərəkənd, Qalaçıq, Urud, Dərəbəş, Anabat, Şükərbəyli, Çınqıllı kəndlərini xaraba qoyub əhalini qırıb.

Andronikin quldur dəstəsi Sisyanın 31 kəndini dağıdıb. Ağdö kəndində 400 nəfər tutan məscidə adamları yığıb bütün çıxışları bağlayıblar. Sonra qəddar ermənilər məscidin damını söküb, içəri küləş doldurub od vurublar, məscidin küncündə, bucağında qalanlar da tüstüdən boğulub ölüblər. Bakıda, Şamaxıda olduğu kimi, insanları ən çox Allah evlərində - məscidlərdə məhv edirdilər.

Şükər kənd sakini Abbas kişinin dediklərindən: - Andronikin quldur dəstəsi kəndi mühasirəyə almışdı. Bacılarım Gövhər və Nigar kənddə qalmışdılar, Gövhər qonşumuz Tağının oğlu Eldənizə adaxlanmışdı. Atam Şamil görür ki, çıxış yolu yoxdur, ona görə də qızların erməni əlinə keçməməsi üçün onları öldürmək fikrinə düşür. Elə də edir. Gavur əlinə düşməsin deyər, övladlarını özü vurur. Eldəniz də nişanlısını aparmağa gələndə quldur diğalar onu qamarlayıb tuturlar və belə şərt

qoyurlar: "Get nişanlın Gövhəri gətir ver bizə, səni buraxaq". Eldəniz onlara ağır sözlər deyir. Diğalar onu aparıb "Toxluqayanın" dibində doğrayırlar. Atam Şamil ermənilərə əsir düşür. Onu Qarakilsənin həbsxanasında saxlayıb, işgəncə verirlər. Arsen adlı erməni atama zülm eləyib. Ötlə dırnağın arasına iynə yeridib, barmağımı qapının arasında qoyub sıxır, sol ayağımı nallayaraq qaçaqların yerini ondan öyrənmək istəyirlər. Atam onlara sirt vermir. Axırda atamın sağ baldırının dərisini soyur, yerinə düz səpib həməyir keçilərə yaladırlar. Sonra aparıb "Göyüçüqun" qayasından atırlar.

Daşnak tayqulaq Zəngəzur mahalının qərb hissəsinə işğal edəndən sonra Minkənd-Şəlvə-Murovdag istiqamətində Qarabağa keçmək qərarına gəlir. Yerli daşnak tör-töküntüləri Androniki başa salırlar ki, Zəngəzur dağlarında, yaylaqlarında elat tərəkməmlər ancaq yayda olurlar. Onlar quyruq doğan kimi dövələr ağzı arana yatanda barxanasını bağlayıb və köçürlər. Onların nəzərdə tutduqları maneə Kürdüstanın bəyi Soltan bəy Soltanov idi. Yediyi çörəyi itirən diğalar Androniki tamam arxayın salırlar ki, Soltan bəyin böyük təsərrüfatı var, başı qarışıb təsərrüfata. Andronik hərbi sursatını gətirib yığır Qaragölün ətrafına, gözləyir el yaylaqdan üzülsün. Onun məqsədi Qarabağa keçmək, nəzərdə tutulan planı yerinə yetirmək idi.

Qışda ovçular dağlara çıxırdılar. Onlar ayı, maral ovlayırdılar. Şəlvədən ovçu Qaraş, ovçu Soltan ovçuluqda tanındıqları üçün onlara ovçular deyirdilər. Ovçular Qaragölün həndəvərində hərbi sursatı görüb şübhələnirlər. Onlar ov etməkdən vaz keçib özlərini çatdırırlar Soltan bəyə:

- Bəy, başın qarışıb təsərrüfata düşmənlər gəlib oturub çənənin altında. - Onlar gördüklərini yerbəyer Soltan bəyə çatdırırlar.

Soltan bəy qəzəblənib deyir:

- Mən bu dağlarda elə bir tufan qopardım ki, onun dalğası bütün Zəngəzuru бүürsün.

Soltan bəy qüvvələri səfərbər edir. İşı belə görün Andronik Soltan bəylə sazişə girmək fikrinə düşür. Din xadimlərinin toxunulmazlığından istifadə edən daşnak Andronik keşiş Mesropu Soltan bəylə görüşə göndərir. Soltan bəy yad adamlarla pərdə arxasından söhbət edərmiş. Keşiş Andronikin göndərdiyi məktubu Soltan bəyə təqdim edir.

Məktubun məzmunu belə olur:

"Soltan bəy, bizim Şuşa yürüşümüzün təhlükəsizliyini təmin etsəniz, Abdallar oylağından keçib getməyimizə icazə versəniz, sizə istədiyiniz qədər qızıl verərəm. Hörmətlə: Andronik Paşa"

Soltan bəy keşişə deyir ki, elə cavab məktubunu da özün yaz. Yaz ki, türk hərbi adı "Paşa" sizə yaraşan ad deyil. O ad türklərə məxsusdur. Siz isə eşitdiyimə görə ermənisiniz. Və onu da bilməlisiniz ki, bu yurdun övladları qeyrətlərini pula satmayıblar. O ki, qaldı Şuşa yürüşünün təhlükəsizliyini təmin etməyə, bizə silah yüklü 20 qatır lazım olacaq. Danışqlarımız baş tutsa, işarəmi gözləyin. Amma bütün silahları, topları, pulemyotları söküb qatırlara yükləyin, üstünü də basdırın diqqəti cəlb etməsin. Bu yerlərin dəliqanlı igidləri şuluqluq salar, biabır olarıq. Soltan bəy ixtisasca topçu idi. Fənd işlətməklə bir gecənin içində düşmənin silah yüklü 170 qatır karvanının ağızını Kürdhacıya döndərir. Andronikin quldur dəstəsini, nizami ordusunu Zabığın dərəsində darmadağın edir. Çıxış yolu tapmayan quldur Andronik Ozanyan keşişi öldürür, libasını geyinir. 5-6 yaşında bir uşağın əlindən tutub bəyə tərəf gedir.

Soltan bəy:

- Keşiş, hardan gəlib, hara gedirsən?

Andronik uzun əbasının balağını dəstələyə-dəstələyə:

- Bəy, başına pırlanım, bu uşağa hayıpım gəlir, azıb cəyləyər, aparıb ötürüm.

Soltan bəy deyir:

- Keşiş, gəl keç.

Bir azdan əsgərlər xəbər gətirirlər ki, Andronik keşişi öldürüb paltarlarını geyinib aradan çıxıb. Gedək onu tutaq gətirək. Soltan bəy üzünü onlara tutub:

- Əzizlərim, Türkiyədə türklər onun qulağını kəsiblər. Burada da mənim qılıcımın arasından keçib. O, bir daha Azərbaycana qayıtmayacaq. Doğrudan da, elə olur.

QUBA MƏZARLIĞI TARİXİN BÖYÜK İTTİHAM MƏHKƏMƏSİDİR

(Qubada yaşayan dağ yəhudiləri də erməni vəhşiliyinə məruz qalmışdır)

1918-ci ilin mart-aprel aylarında erməni millətçiləri daşnak, bolşevik, sosialist və bu kimi siyasi maskalar altında Azərbaycan xalqına qarşı kütləvi qırğın aksiyası təşkil etmişlər. Həmin dövrdə erməni hərbciləri təkcə Quba bölgəsində 10 mindən çox insanı qətlə yetirmiş, dinc əhali olmanın əzab və əziyyətlərə məruz qalmışdır. Zahirən kommunist, daxilən qatı millətçi olan Şaumyanın birbaşa göstərişi ilə qəddar daşnak Hamazaspin başçılıq etdiyi erməni hərbi qüvvələri Quba qəzasında 122 kəndi yandıraraq yerlə-yeksan etmişlər.

Quba rayonu dağ yəhudiləri dini icması idarə heyətinin sədri, Boris Sumanduyevin dediyinə görə, o vaxt Qubada yaşayan dağ yəhudiləri də erməni vəhşiliyinə məruz qalmışdır. Hadisələrin baş verdiyi dövrlərdə Qubada və ətraf kəndlərdə 13 xalqın nümayəndəsi yaşayırdı. Məzarlıqda tapılan insan kəllələrinin ölçüləri göstərir ki, bu soyqırımı aktıdır, yəni qatillər heç kimə - uşaq, qoca, qadın, çağa, cavan və s. fərq qoymadan qarşılıqları çıxan hər kəsi qırmışlar. Təbii ki, gözlərini qan örtmüş qatillər bu ərazidə yaşayan insanların milli mənsubiyyətinin də fərqiə varmamışlar. Bizim valideynlərimizin yaşadığı indiki Qırmızı qəsəbə yerləşdiyi məkana görə hadisələr lap mərkəzdə olmuş, bütün bu qırğın və qovğalar bizim doğmalardan da yan keçməmişdir.

Mən çox sonralar, sovet dövründə doğulmuşam. Rəhmətlik atam Yusif kişi isə 1911-ci ildə anadan olub. 1918-ci ildə mart qır-

ğını günlərində onun cəmi 7 yaşı olub və təbii ki, bu hadisələrin mahiyyətini həmin dövrdə o dərk edə bilməzdi. Sonralar isə kommunist rejimi bu mövzuda söhbət edənləri, milli ayrı-seçkilik təbliğatı aparan "xalq düşməni" kimi bərk cəzalandırır və gedər-gələməzə göndərir. Ona görə bizim dövrdə yaşayan nəsillər arasındakı təbii xalq yaddaşı zədələndi, arada böyük bir boşluq, manqurtluq dövrü yarandı. XX əsrin əvvəllərində inqilabi situasiyadan istifadə edib Azərbaycanda yaşayan xalqlara qarşı amansız zorakılıq etmiş millətçi erməni daşnakları sovet dönəmində ölüstü dəyişib "beynəlmilətçi" oldular və öz günahlarını arxivlərdə ört-basdır etdilər. Lakin Quba məzarlığı hər şeyi açıb üzə çıxartdı. Bu məzarlıq **tarixin böyük ittiham məhkəməsidir** və ondan hamı ibrət götürməli, nəticə çıxarmalıdır.

Nisim Nisimov deyir ki, mənəim atam Hilil Nisimov qəsəbənin "canlı ensiklopediyası" idi. O deyirdi ki, yəhudilər neçə əsrdir azərbaycanlılarla bir yerdə yaşayırlar. Biz dağ yəhudiləri 280 ildir burada, Qubanın gündoğanında məskən salmışıq. Birgə yaşayırıq, birgə kədərlənirik. Təbii fəlakətlərə də birgə sinə görürük, ictimai fəlakətlərə də. Sel gələndə, zəlzələ olanda, dolu düşəndə təbii fəlakət heç birimizə fərq qoymur. O cümlədən yağdı düşməndə də bizi fərqləndirmir. Təbiətimiz, suyumuz, havamız eyni olduğu kimi, dostlarımız, düşmənlərimiz də birdir. Odur ki, Quba kütləvi soyqırımı məzarlığı da bizim şərəfli dərdimizdir. Yəqin ki, gələcək elmi tədqiqatlar da bunu bir daha sübut edəcək. Qətlə yetirilənlər arasında kimin çox, kimin az olması isə mahiyyəti dəyişmir.

Quba məzarlığının azərbaycanlıların soyqırımı aktının nəticəsi olduğu tam elmi təsdiqini tapmışdır. Məzarlıq aşkar ediləndən 3 gün sonra - 2007-ci il aprelin 4-də AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun əməkdaşları bölgəyə ezam olunmuşlar. Aparılan arxeoloji qazıntı işləri nəticəsində məzarlıqda 1918-ci

ilin Quba soyqırımını qurbanlarının basdırıldığı birmənalı təsdiqini tapmışdır.

Quba soyqırımını ekspedisiyasının rəhbəri, AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, tarix elmləri namizədi Qəhrəman Ağayevin verdiyi məlumata görə, amansızlıqla qətlə yetirilərək dərin quyulara basdırılmış dinc insanların torpaqdan təmizlənmiş, üzərində işgəncə izi bugünədək qalmış müxtəlif bədən sümükləri Quba soyqırımının miqyası və mahiyyəti barədə bir çox qaranlıq mətləblərdən xəbər verir. Qətləli zamanı insanların kəllə sümüklərinə müxtəlif küt və kəsici alətlərlə yetirilmiş ağır xəsarətlərin izləri bu günün özündə də qabarıq görünür. Məzarlıqda bütöv insan skeletinə rast gəlinməsi isə deməyə əsas verir ki, soyqırım zamanı qətlə yetirilən insanların cəsədləri müxtəlif hissələrə parçalanıb. Quba qəzası əhalisinin qətləli zamanı əsasən soyuq silahlardan - kəsici, deşici və küt alətlərdən istifadə edildiyindən arxeoloji qazıntı işləri zamanı güllə gilizləri tapılmayıb.

Məzarlıqdakı insan sümüklərini yaxından izləyərkən məlum olur ki, erməni cəlladları qətləli zamanı əsasən balta və mismarlardan istifadə ediblər. 1918-ci ilin mayında erməni general Hamazaspin rəhbərliyi altında Qubanı işğal etmiş daşnak-erməni dəstələri bir neçə gün ərzində dinc əhalini öldürmək üçün xüsusi zorakılıqlara, işgəncə metodlarına əl atıblar. O dövrün şahidlərinin sözlərinə görə, azğınlaşmış silahlı dəstələr hətta ahıllara, qadınlara və qocalara da rəhm etməmiş, onları olmazın işgəncələrlə öldürməkdən həzz almışlar. Arxeoloq alimin bildirdiyinə görə, ermənilər çoxlu sayda dinc sakini vaxtı ilə Qudyalçaya yaxın ərazidə yerləşmiş hamamda buxarla boğaraq cəsədlərini arabalarda çay sahilinə gətirmişlər. Quyulardakı insan kəllələrinin əza sümüklərinin bütülməsi insanların məhz boğularaq öldürüldüyünün

əlamətidir. Eyni zamanda, Quba sakinlərinin böyük qismi məhz Qudyalçayın kənarına gətirilərək xüsusi amansızlıqla öldürülüb. Bu zaman onların alın hissəsinin sağ tərəfinə balta ilə zərbələr vurulub. Daha dəhşətli işgəncə forması isə mismarla insanların gicgah və beyin hissələrinin deşilməsi olub. Qazıntı işləri zamanı onlarca kəllə sümüyünü dəlib deşmiş, kустar formada hazırlanmış mismarlar aşkar edilib.

Həmin dövrdə erməni vandalizminin qurbanları təkcə dinc azərbaycanlılar deyil, həm də digər millətlərin nümayəndələri də olmuşlar. Aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı onlarca kəllə sümüyünün digər millətlərə məxsus olması üzə çıxıb. Bu sırada yəhudi və ləzgilər üstünlük təşkil edirlər.

Tarixi faktlar göstərir ki, daşnak-bolşevik silahlı birləşmələrinin 1918-ci ilin martından etibarən azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri dəhşətli soyqırım aktının qurbanları sırasında Quba qəzasının sakinləri də olmuşlar. Həmin vaxt Xalq Komissarları Sovetinin sədri Stepan Şaumyan və hərbi komissar Korqanovun tapşırığı əsasında erməni generalı Hamazasp Azərbaycanın şimalında, Lalayan isə mərkəzi və cənub rayonlarında "Sovet hakimiyyəti qurmaq" adı altında insanlara qarşı misli görünməmiş vəhşiliklər törətmişlər. Amansız üsullarla kütləvi qırğın törətmiş erməni general Hamazasp Şaumyana ünvanladığı məktubda təkcə Quba qəzasında 10 mindən artıq müsəlmanı qətlə yetirdiyini fəxr-lə yazır. Müxtəlif tarixi mənbələrə əsasən, Hamazaspin başçılıq etdiyi hərbi dəstə Quba qəzasında ümumilikdə 40 minə yaxın dinc əhaliyə divan tutub. Təkcə Quba şəhərində 1800 uşaq, 2000-ə yaxın qoca və yaşlı qadın qətlə yetirilib. Həmin insanlardan 3 minə Qubanın şimal hissəsindəki Qudyalçay sahilində basdırılıb.

BDU-nun professoru, tarix elmləri doktoru Anar İsgəndərov tədqiqatlarında yazır ki, daşnak-bolşevik qoşunları Şamaxının işğal

etdikdən sonra mayın əvvəllərində Quba qəzasına daxil olmuşlar. Xaçmazda yaşayan ermənilərə əvvəlcədən bu barədə xəbərdarlıq edilmiş, onlara xeyli əlavə silah və sursat göndərilmişdi. Quba faciəsi sırf siyasi məqsəd daşımış, qırğınlarda erməni daşnak qüvvələri ilə yanaşı, bolşevik əsgərləri də iştirak etmişlər. Bu qırğınlarda əsas məqsəd Azərbaycanda müsəlman əhalini məhv edərək sovet rejimi qırmaq idi. Buna rəhbərlik edən Şaumyan isə Cənubi Qafqazda, "Böyük Ermənistan" dövləti yaratmaq üçün bütün imkanlardan istifadə edirdi.

Araşdırmalar göstərir ki, Quba qəzasında qırğınlara əvvəlcədən düşünülmüş və buna geniş hazırlıq işləri görülmüşdür. Həmin dövrdə qırğına başlamaq üçün bəhanə yalnız milli münafişə ola bilərdi. Erməni daşnak qüvvələri dünyanın hər yerinə ermənilərin guya müsəlmanlar tərəfindən sıxışdırıldığı barədə teleqramlar göndərirdilər. Hamazasp Şaumyandan Quba qəzasında bütün müsəlmanları qıraraq məhv etmək, yaşayış məntəqələrini dağıtmaq, sonra isə bu qırğını sünni və şii məzhəbləri arasında toqquşma kimi qələmə vermək tapşırığını almışdı. Qubada yaşayan M.Kasparov, H.Hayrapetov, A.Mikoyan və A.Boqdanov tərəfindən göndərilmiş teleqramda iddia olunurdu ki, müsəlmanlar guya milli ədavət, milli qırğın törədir, erməni və rus kəndlərini dağıdır, kilsələrə od vurub yandırır. 1918-ci il martın əvvəllərində əmlaklarını sata-raq Qubadan tələsik çıxıb gedən varlı ermənilərdən bunun səbəbini soruşduqda onlar demişdilər ki, "sizinlə bizim aramıza nə isə gözlənilir, ona görə də komitə bizi geri çağırır".

Ermənilər bolşeviklərin köməyi ilə Quba qəzasında üç dəfə qırğın törətmişlər. Qubaya hücum edənlər içərisində özünü bolşevik kim qələmə verən və 2 min əsgərə başçılıq edən David Gelovanidən başqa, bolşevik Sturua da var idi. Onlardan əvvəl isə Muradyanın rəhbərlik etdiyi 2 min erməni əsgəri Quba qəzasında qır-

ğın törətmişdi. Həmin dəstə Birinci Dünya müharibəsində özünü rus çarizminin ən yaxın müttəfiqi kimi qələmə vermiş "Daşnak-sütyun" partiyasının əsgərlərindən ibarət idi.

D.Gelovani Qubaya gələndə buradakı həbsxanada saxlanılan 200-dək erməni hərbi əsirini azadlığa buraxmışdı. Fövqoladə Təhqiqat Komissiyasının sonədlərindən və şahid ifadələrindən aydın olur ki, həbsxanadakılar ilin əvvəlində bölgədə vəhşiliklər törətmiş erməni əsgərlərinin bir hissəsi idi. O vaxt Qusarın Kuzun kəndinin sakini, Türkiyədə təhsil almış nüfuzlu din xadimi Möhübəli əfəndi, həmçinin Cağar kəndinin sakini Hətəm Sərkarov yerli əhalini erməni daşnaklarına qarşı mübarizəyə qaldırılmış, Cənubi Dağıstan ləzgilərindən də kömək alaraq işğalçıları darmadağın etmişlər. Muradyan 100 nəfər əsgərə qaçıb canını qurtarmış, əsir düşmüş 200-dək daşnak Möhübəli əfəndinin tapşırığı ilə Quba həbsxanasına salınmışdı.

Təhqiqat materiallarından məlum olur ki, 1918-ci il mayın 1-də Qubaya girən daşnak-bolşevik birləşmələrinin sayı 5 mindən artıq idi. Ona görə də onlar silahsız dinc əhaliyə azgünlüklə divan tuta bilmişdilər. Həmin azgünlüq miqyasını təsəvvür etmək üçün iki gün ərzində yalnız Quba şəhərində 4 minədək müsəlmanın öldürüldüyünü xatırlatmaq kifayətdir. Bu rəqəm Quba şəhər əhalisinin beşdə biri demək idi.

Hamazaspın azgünlüq noticəsində 1918-ci ilin ilk beş ayı ərzində Quba qəzasında üst-üstə 10 mindən çox insan məhv edildi. 1918-ci ilin qırğınları zamanı daşnak-bolşevik birləşmələri Quba qəzasında 162 kəndi dağıtmışdılar. Həmin kəndlərdən 35-i bu gün də mövcud deyil.

Erməni generalı Hamazaspın Qubada azərbaycanlılara qarşı törətdiyi soyqırımının qarşısını isə Nuru paşanın rəhbərliyi altında Azərbaycana köməyə gəlmiş türk əsgərləri aldı. Qanlı dərdə adla-

nan ərazidə üç gün davam edən döyüşlər ermənilərin darmadağın edilməsi ilə başa çatdı. Yerli əhali mayın 10-da Nuru paşanı və onun ordusunu Qubada böyük sevinc hissi ilə qarşıladı. Türk əsgərləri şəhərdə erməni dəstələrindən qalmış 96 silahlımı tərkisilah eləyib 18 ailəni qanlı düşmənin əlindən aldılar, körpələrin başını kəsmək istəyənlər 26 erməninin silahını alaraq onları xalqın gözü qarşısında güllələdilər.

Quba soyqırımı 1918-ci ilin aprel-dekabr aylarında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin yaratdığı Fövqəladə İstintaq Komissiyası tərəfindən ciddi araşdırılmışdır. Bununla bağlı AMEA-nın müxbir üzvü, professor Azad Nəbiyevin Azərbaycan Dövlət Arxivindən əldə etdiyi məlumatlar xüsusilə maraqlıdır. Məlum olur ki, o illərdə istifadə olan polkovnik Hacı Ələkbər Quba sakinləri adından Fövqəladə İstintaq Komissiyasının sədri Ələkbər bəy Xasməmmədova aşağıdakı məzmununda məktub göndərmişdir:

“Cənab sədr!

Fövqəladə İstintaq Komissiyasının üzvləri! Sizə məlum oldu-ğunuz kimi, erməni cəza dəstələri Bakıdakı mart qırğınlarının daha dəhşətli bir davamını Quba qəzasında həyata keçirmişlər. İnsanlar amansızcasına qətlə yetirilmiş, əzab və əziyyətlərə düşür edilməmiş, qan su yerinə axıdılmışdır. Təkcə Quba şəhərində üç mndən artıq körpə işgəncələrlə öldürülmüş, şəhərin böyük bir hissəsi məzaristanına çevrilmişdir.

...Mən neçə-neçə qanlı döyüşlərin iştirakçısı olmuşam. Rus-türk müharibələrində, Fin cəbhələrində, Birinci Cahan müharibəsində çoxlu qanlı döyüşlər görmüşəm. 1917-ci ildə ömrümün son illərini sakit və rahat yaşamaq üçün doğulduğum Quba şəhərinə qayıtmışam. Əlimdə əsa, çar ordusunun istefa vermiş polkovniki libasında doğma vətənim məni yenidən öz qoynuna almışdır. An-

caq buradakı rahat həyatım uzun çəkmədi. Kaş mən başqa ölkəyə gedəydim.

Vətənə qayıtmayırdım. Kaş mənəim gözlərim erməni bıçağı ilə soyulmuş vətən övladlarının skalplarını, kürəyindən soyulub saman təpilməmiş cəsədlərini, ana və bacılarımızın kəsilməmiş döşlərini, hamilə gəlinlərimizin yırtılmış qamından çıxıb qalmış, hələ də nəfəsi üstündə olan körpələrimizin bu acı taleyini görməyəydim.

Dünyanın heç bir məmləkətində, heç bir cahan savaşında belə qəddar əməllər görünməyib və tarix belə qəddarlıqlarla hələ rastlaşmamışdır. Qubadakı bu qanlı qırğın kifayət qədər təsdiqləyən faktlar, sənədlər və canlı şahidlər var.

Təcili olaraq Qubaya istintaq komissiyası göndərməyinizi, bu qətlərin təşkilatçısı və icraçısı olan Şaumyanın, Caparidzenin, hərbi komissar Korqanovun, qatil D.A.Gelovanının, cəllad Hama-zasp Ağacanyanın, onun köməkçisi Nikolayın və başqalarının qanlı əməllərinə görə həbs olunub hərbi tribunallara verilməsini təmin etməyi sizdən xahiş edirik. Bu müraciət Quba qəzasında nəhaq yerə qanına qəltan edilən, ev-əşiyi xarabazara çevrilən on minlərlə qubalının fikrini ifadə edir.

Sizdən təcili tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edirik”.

Erməni faşizminin xislətini, gerçək mahiyyətini çırpıqlığı ilə açan Quba soyqırımı da məhz unudulması mümkün olmayan belə dəhşətli hadisələrdəndir. Amansız cinayətə rəvac vermiş ermənilər dünyanın ən əzəzil, qəddar və qaniçən milləti olduqlarını, terroru dövlət siyasətinə çevirdiklərini bir daha təsdiqləmişlər.

1918-Cİ İLİN MARTI İSƏ ÖZGƏ BİR MÜSİBƏT İDİ

Şamaxılılar ocaqlarının başında isti yer verdikləri ermənilərin fitnə-fəsadı, məkri qarşısında nələc qalmışdılar. 1902-ci ilin dəhşətli zəlzələsinin dağıntılarından, ölüm-itimindən özünə gəlməyə macal tapmamış yeni bir müsibətə düşər olmuşdular. O müdhiş günlərdə Şamaxı məşhər ayağında idi. Tarixin bütün sınaqlarından mürdanə çıxan bu qədim diyar nəmürd körpüsündəydi. Az sonra S.Şaumyan V.I.Leninə müjdə teleqramı vuracaq ki, "1918-ci ilin yazında Bakı proletariyatının yardımı və zəhmətkeşlərin fəal iştirakı ilə Şamaxı sovet şəhərinə çevrildi". Bəs həqiqətdə Şamaxıda nə baş vermişdi? Suala cavab tapmaq üçün Mərkəzi Dövlət Arxivində saxlanılan sənədlərə müraciət edəcəyik. İttihamçı arxiv materialları olacaq...

1918-ci ilin yazında bolşeviklər Bakını az qala başdan-baş hərbəi kazarmaya çevirmişdilər. Milliyyətçə erməni olan T.N.Korqanovun sədrlik etdiyi Qafqaz Hərbi İnqilab Komitəsi Bakıda yerləşirdi. Qırmızı qvardiya və Xəzər donanması Bakı Sovetinə tabe idi. Cəbhədən qayıdan 8 min erməni əsgərini burada saxlatdıran S.Şaumyan 20 minlik bir orduya malik idi. Bu ordu artıq qısa müddətdə Azərbaycan paytaxtında kütləvi qırğınlar, talanlar törətməkdə ad çıxarmışdı, 13 mindən çox günahsız azərbaycanlı qətlə yetirmişdi. Ancaq Şaumyanla Bakı qarnizonunun rəisi Bağdasar Avakyanın məqsədi bütünlükdə Azərbaycanı qan gölündə boğmaq idi və onlar Amazaspın komandanlığı altında bir erməni qoşun birləşməsinin Quba, Lalayevin komandanlığı altında digər bir

erməni birləşməsinin Şamaxı istiqamətinə göndərilməsi barədə əmr verdilər...

Xarici işlər naziri M.Hacınskinin Azərbaycan hökumətinə 15 iyul 1918-ci il tarixli məruzəsindən:

- Dörd aydır ki, Azərbaycanın müxtəlif əraziləri bolşevik adı altında erməni bəndələri tərəfindən talan edilir, dinc müsəlman əhalinin həyatı görünməmiş vəhşiliklərə məruz qalır. Avropanın ictimai fikri isə həmin bəndələrin təşkilatçılarının yaydıqları yanlış məlumatlar sayəsində tamamilə səhv mövqeyə yönəldilir. Odur ki, xüsusi istintaq komissiyasının yaradılması vacibdir. Həmin komissiya aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməlidir:

- Bütün zorakılıq hallarının dəqiq qeydiyyatı;
- Həmin zorakılıqların başvermə şəraitini;
- Günahkarların və döymüş ziyanın həminin müəyyən-ləşdirilməsi.

Komissiya fəvqəladə xarakter daşmalıdır və onun işi Avropa dillərində (rus, fransız, alman və əlbəttə ki, türk dillərində) yayılmalıdır.

Tənqış sənədidir. Ermənilər qırğın törədirlər. Ancaq elə təbliğat aparırlar ki, dünya ictimaiyyəti onu təqsirli bilmir, əksinə, məzlum, yazıq, əzabkeş xalq kimi tanıyır. Bu, ermənilərin təxminən 200 illik bir tarixə malik fəaliyyət proqramıdır və həmin proqram bu gün də işləyir.

Xarici işlər nazirinin məruzəsində xahiş edilirdi ki, həmin komissiya təcili təşkil edilməlidir. Çünki isti izlərlə çox şeyi aydınlaşdırmaq, istintaq aparmaq, fotoçəkilişlər etmək, digər inkaredilməz sübutlar tapmaq mümkündür. Vaxt ötsə, bu imkan əldən çıxıb bilər. Cavab tez verildi. F.Xoyksi 31 avqust 1918-ci il tarixdə Fəvqəladə İstintaq Komissiyası yaradılması barədə

sərəncam imzalandı. 7 nəfərdən ibarət komissiyada 3 nəfər rus hüquqşünası təmsil olunurdu. Həmin komissiya qısa vaxtda çox iş gördü. Bir neçə aydan sonra ilkin nəticələr hazır idi.

Mühüm işlər üzrə məhkəmə müstəntiqi Komarovskinin müttəfiq qoşunların komandanına məruzəsindən:

- Bakı şəhərində şahidlərin dindirilməsi göstərdi ki, Lalayev bu il martın 19-da erməni əsgərlərinin Nikolayevski (indiki İstiqlal) küçəsindəki hücumlarında fəal iştirak edib. Onun başçılığı ilə erməni əsgərləri evlərə soxularaq dinc, silahsız müsəlmanları qətlə yetirmişlər. Şahidlərin ifadələrinə görə Azərbaycan - türk qoşunlarının Bakıya gəlişindən sonra öz dəstəsi ilə birlikdə Petrovsk (Mahacqala) şəhərinə qaçan Stepan Lalayev sistemli şəkildə fars təbəəsi olan müsəlmanları qətlə yetirmişdir.

850 nəfərə yaxın müsəlman "Poseydon" gəmisində Petrovska gəlmişdi. "Kornilov" gəmisindəki yanğına görə onlar 3 gün reydə dayanmağa məcbur olmuşlar. Dördüncü gün qocalar, qadın və uşaqlar "Evelina" gəmisində Bakıya göndərilib. Təxminən 18-45 yaşında olan 750 müsəlman Petrovska düşürdü. Yazıq müsəlmanlar əsasən məscidlərdə, imkanı olan az bir qismi isə mehmanxana və şəxsi evlərdə yerləşdirilib. Stepan Lalayevin, Ruben Ağamalyantsın və başqalarının başçılığı altında erməni əsgərləri gündə bir neçə dəfə onların yanına gələrək hər dəfə də 10-15 adamı ya həbsxanaya götürüblər, ya da şəhər kənarındakı bağa apararaq dəhşətli işgəncələrlə öldürüblər. Onlar 8-10 nəfəri bir-birinə bağlayaraq mərcələşirmişlər ki, kimin tufəngi bir dəfəyə daha çox müsəlman öldürə bilər. Ya da müsəlmanları zəncirvari əl-ələ bağlayıb kənardakından başlayaraq başdan, qarından və sinədən endirilən zərbələrlə bir-birinin ardınca öldürmüşlər. Bəzilərini isə iki-

iki üz-üzə bağlayaraq başlarını bir qılınc zərbəsi ilə kəsməyə cəhd etmişlər. Türk qoşunları Petrovska gələndən sonra axırınca üsulla öldürülən, bir-birinə bağlı çoxlu belə cəsədlər aşkar etmişlər. Şahidlərin ifadəsinə görə öldürülən müsəlmanların cəsədləri tanınmaz hala salınmış. Ancaq türk qoşunlarının gəlişi nəticəsində sağ qalmış müsəlmanların dediklərindən məlum olur ki, həbsxanada da çoxlu vəhşicəsinə tanınmaz hala salınmış müsəlman cəsədləri aşkar edilmişdir. Məlum olmuşdur ki, həbsxanaya aparılan müsəlmanlar da kütləvi halda qətlə yetiriləblər.

Şamaxıda daha dəhşətli hadisələr baş verib. Samson Aspirov və Saatrazbəyovla birlikdə erməni əsgərlərindən ibarət böyük bir hərbi birləşmənin başında Şamaxıya gələn Lalayev müsəlman qocaların, qadınların və uşaqların gizləndikləri bütün məscidləri mühasirəyə almağı və yandıрмаğı əmr edib. Küçəyə qaçmağa cəhd göstərənlər güllələnib, Məscidlərdə gizlənənlərin hamısı alov içində dəhşətli şəkildə öldürülmüşlər. Beləliklə, Şamaxı şəhərinin bütün müsəlman hissəsi məhv edilib...

- Fövqəladə İstintaq Komissiyasının sədri Ələkbər bəy Xasmməədovun Ədliyyə nazirinə 22 noyabr 1918-ci il tarixli məruzəsindən:

Fövqəladə İstintaq Komissiyası aşağıdakıları müəyyən etmişdir: Şamaxıda müsəlmanlar ermənilər və molokanlarla keçmiş zamanlardan sülh şəraitində yaşamış, onlara heç bir ziyan vurmamış, onları incitməmiş və qonşuluq əlaqələrini saxlamağa çalışmışlar. Fevral çevrilişindən sonra isə ermənilər yerli əsgər və fəhlə deputatları soveti ilə əlaqəyə girmişlər. Ermənilər sovet nümayəndələrinin müsəlmanlara qarşı üçüncü şəxslər vasitəsilə qaldırdıqları hər cür fitnəkar çıxışlarını

müdafiə etmişlər. Yerli komanda oradan getdikdə onlar gizli olaraq silah anbarlarını ələ keçirərək erməni və malokanlardan ibarət qarnizon təşkil etmişlər, öz kəndlərinə müxtəlif yollarla silah gətirib güclü surətdə silahlanmışlar. Silahı cəbhədən qayıdan əsgərlər də gətirmişlər. Bütün bunlar müsəlmanları bərk həyəcanlandırmışdır. Onlar aydın görürdülər ki, ermənilər hücumu hazırlayırlar. Şamaxı şəhərindən altı verst aralıdakı Mədrəsə kəndində Zaqafqaziyanın digər qəzalarından da erməni əsgərləri yığılırdı. Martin birinci yarısında məlumat alındı ki, Bakıdan Şamaxıya böyük miqdarda hərbi sursatla, top və pulemyotlarla silahlanmış 2000-dən çox erməni qoşun dəstəsi gəlir. Şamaxıdan dəstənin qabağına ictimai xadimlərdən ibarət nümayəndə heyəti göndərilir. Nümayəndə heyətinin dəstə ilə görüşü molokan kəndi Qozlu çayda (hilmilli) olmuşdur. Dəstə silahı Şamaxı qarnizonuna verməkdən imtina etmiş və bildirmişdir ki, onların məqsədi Şamaxı qəzasını quldur dəstələrindən təmizləmək, qəzada anarxiyaya son qoyub normal həyatı bərpa etməkdir. Dəstə Şamaxının yanından keçib Mədrəsə kəndinə gedəcəyinə söz vermişdir.

Elə həmin gün erməni yepiskopunun təşəbbüsü ilə Şamaxının bütün xalqlarının və ruhanilərinin nümayəndələri yığışaraq and içirlər ki, sülh şəraitində yaşayıb qayda-qanunu pozmayacaqlar. Şamaxıda olan kəndli müsəlman könüllülər evlərinə dağılımışlar. Martin 18-də səhər çığı Şamaxı ətrafından top atəşləri eşidilməyə başlayır. Aydın olur ki, gecə ikən şəhər cənubdan ermənilər, şimal-şərqdən isə molokanlar tərəfindən mühasirəyə alınmışdır və indi şəhərin müsəlman hissəsini bombalayır. Müsəlmanlar əvvəlcə müdafiə olunmaq istəyirlər, lakin topların qarşısında dayanıb biləcək vəziyyətdə olmadıqlarından geri çəkirlər. Ermənilər şəhərə atəşi davam

etdirir və hücum edirlər. Axşama yaxın onlar şəhərin ən varlı hissəsi olan "Piran-Şirvan"a daxil olurlar. Evlər yandırılır, yanan evlərdən qaçan kişilər, qadınlar, uşaqlar və ümumiyyətlə, küçələrdə görünənlərin hamısı güllələnir.

Şəhərdə qırğın və talanlar Gəncədən müsəlman dəstəsi köməyə gələndə qədər davam etdi. Martin 28 - də "Xan dəstəsi" Şamaxıya daxil oldu. Ermənilər Qozlu çaya çəkildilər. Gəncədən köməyə gələn dəstənin başçısı İsmayıl xan Ziyadxanov Qozlu çaydan molokanları dəvət edərək erməniləri təhvil vermələrini, ya da onları kənddən çıxarmalarını tələb etdi. Molokanlar iki gün vaxt istədilər. İki gün ərzində Bakıdan əlavə kömək gələndən sonra molokanlar verdikləri sözdən imtina etdilər. İsmayıl xan geri çəkilməli oldu. Geri çəkildikdən əhalini xəbərdar etdi ki, ermənilər yenidən qayıdacaqlar, şəhərdən çıxsınlar. Camaatın xeyli hissəsi onunla birlikdə Şamaxını tərk etdi. Ancaq Göyçaydan gələn axund yerdə qalan camaatı sakitləşdirdi ki, ermənilərlə münasibət yaradacaq. Şəhəri tərk etməyənlər əsasən imkansız, kasıb təbəqə və bir də qocalar idi. 6 gündən sonra Şamaxı tamamilə erməni vəhşiliyinin və qəddarlığının qurbanı oldu.

İsmayıl xan Ziyadxanov kim idi? Tarix kitablarında Şirvan mülkədarı, əks-inqilabçı kimi təqdim olunan bu adamın adı Fövqələdə İstintaq Komissiyasının sənədlərində bir neçə dəfə xatırlanır. Ancaq həmin xatırlamalarda bu adama qarşı qərribə bir məhəbbət hakimdir. Dar gündə kiçik bir dəstə ilə şamaxılı qardaşlarının harayına yetişən bu igid azərbaycanlı haqqında daha nə bilirik? Əfsuslar ki, heç nə.

Arxiv sənədlərində göstərilir ki, "Xan dəstəsi" gedəndən sonra Şamaxının əsl müsibəti başlandı.

Şamaxı ermənilər tərəfindən ikinci dəfə zəbt olundu.

Müəyyən edilmişdir ki, müsəlman dəstəsi ilə getməyib şəhərdə qalan bütün kişilər, qadınlar və uşaqlar məhv edilib. Həmi tərəfindən hörmət edilən məşhur axund Cəfərqulu da vəhşicəsinə öldürülmüşdür. Onlar onun saqqalını yolmuş, dişlərini sıdirmış, gözlərini çıxarmış, qulaqlarını və burnunu kəsmişdilər. Ermənilər onun evində və həyətinə xilas olmaq istəyən çoxlu qadın və uşaqları da öldürmüşlər. Onun tamamilə yandırılmış evinin həyətinə çoxlu xırda insan sümükləri də aşkar edilmişdir. Meyitlərin qalmış iri sümüklərini isə türklər erməniləri Şamaxıdan qovandan sonra toplayıb basdırmışlar. Bundan başqa, yandırılmış evlərin və məscidlərin həyətlərində meyitlərin yanmış sümükləri toplanıb. Məscidlərin həyətlərində şəhərin hər yerindən yığılmış sümüklərin torpağa basdırıldığı böyük miqdarda təzə qəbirlər vardır. Şəhərin bütün müsəlman hissəsi yandırılmışdır: yanğın hər şeyi məhv etmişdir. Müsəlman hissəsində bir dənə də olsun ev qalmamışdır. Şəhərin bütün müsəlman hissəsi xarabalığı, böyük küllüyü xatırladır. Məscidlər və müqəddəs yerlərə də aman verilməmişdir: on üç məhəllə məscidi və böyük "Cümə məscidi" yandırılmışdır. Bu, müsəlmanlar üçün təkcə ibadət yeri kimi deyil, həm də səkkiz yüz il bundan əvvəl tikilmiş qədim arxitektura abidəsi kimi qiymətli idi. Şamaxı qəzasının yetmiş iki müsəlman kəndinin də taleyi belə olmuşdur.

Həmin dəhşətli günlər onilliklərin arxasında qalıb. Onilliklər bu gün-sabah bir əsr olacaq. Ancaq indinin özündə Fövqəladə İstintaq Komissiyasının məlumatlarını, şahid dindirilmələrini oxuyanda damarda qan donur.

Azərbaycan hökuməti yanında Fövqəladə İstintaq Komissiyasının dindirilmə protokollarından:

- Adım Sıracəddin, fəmiliam Əfəndiyevdir. Şamaxı

şəhərinin sakiniyəm. 48 yaşım var. 20 ildir ki, Bakı şəhərində ticarətlə məşğulam. Məlumdur ki, ermənilərlə müsəlmanlar arasında ziddiyyət çoxdan mövcuddur. Xüsusilə ermənilərin məkrli niyyəti 1905-1906-cı illərdə bütün kəskinliyi ilə aşkar olundu və o vaxtdan onlar yeni həmlələr üçün məqam gözləyirdilər. Rusiyadakı dövlət çevrilişi, bolşevik hərəkatı, yaranmış anarxiya şəraiti onlara bu imkanı verdi. Daşnaklar Bakı bolşeviklərini inandırdılar ki, müsəlmanlar köhnə rejimin tərəfdarıdır. Onlar nəinki Zaqafqaziyyəni bolşevik ideyalarının, ümumiyyətlə, inqilabın düşmənləridirlər. Onlar istədiklərinə nail oldular. Ermənilərin, eləcə də onların əsas nümayəndəsi olan Şaumyanın məqsədi, ümumiyyətlə, Zaqafqaziyanın müsəlman əhalisini soyqırma məruz qoymaq idi. Onlar bu arzularına nail ola bilmədilər. Bu məkrli niyyətlərini türklər gələndə qədər ancaq Bakı quberniyasında həyata keçirə bildilər.

Şaumyanın cinayətkar fəaliyyətində köməkçiləri, tərəfdarları çox idi. Onların ən fəalları Atabəyov, Lalayev, Şamaxı poçt-teleqraf kontorunun rəisi Gülbəndov və bər-bər Ovanes idi. Hansı vasitələrlə Bakı şəhərində icrakom sədri olmuş Atabəyov Şaumyanın əsas köməkçisi idi. Atabəyovun da öz növbəsində Şamaxıda köməkçiləri çox idi. Onlar qısa müddətdə Şamaxının bütün erməni kəndlərini silahlandırmışdılar. Gün olmurdu ki, erməni kəndləri Bakıdan bir neçə furlon silah almasınlar. Təxminən fevralın əvvəllərində Mədrəsə kəndində çoxsaylı erməni hərbi hissələrinin yerləşdiyi xəbərini eşidib bir neçə həmyerlimlə Şamaxıya gəldik. Şəhər sübhədən top atəsinə tutuldu. Axsamüstü artıq ermənilər şəhərdə idilər. Qırğın, talan İsmayıl xan Ziyadxanovun dəstəsi Şamaxını azad edənədək davam etdi. İsmayıl xan geri çəkilməyə əhəlini xəbərdar etdi ki,

ermənilər yenidən qayıdacaqlar, şəhəri tərk etsinlər. 6 gün sonra isə Şamaxı həqiqətən erməni vəhşiliyinin və qəddarlığının qurbanı oldu. Həmin vəhşiliklərin təsviri çətinidir. Ermənilər sanki insanı vəhşi heyvandan fərqləndirən bütün keyfiyyətləri itirmişdilər. Küçələrdə müsəlman kişilərin, qadınların, uşaqların eybəcər hala salınmış meyitləri qalaqlanmışdı. Bir dəhşətli mənzərəni isə heç vaxt unuda bilməyəcəyəm. Küçələrdən birində iki yerə bölünmüş 3-4 yaşlı uşağın cəsədi yan-yana uzadılmış kişi və qadın meyitlərinin sinələri üstünə qoyulmuşdu.

Mövsüm bəy Sadıqbəyov, Şamaxı sakini:

- Küçələrdə sürüdülmən qadın və uşaq meyitlərini öz gözlərimlə görmüşəm. Ermənilərin vəhşiliklərinin sübutu tamam dağıdılmış Şamaxı şəhəri və qəddarlıqla qətlə yetirilmiş minlərlə qadın, uşaq və qoca meyitləri idi.

İbrahim Xəlil Tapdıq oğlu, Şamaxı qəzasının Müsəlman Mərzəsi kəndinin starşinası:

- Kəndimiz molokan Mərzəsinin bir verstliyində yerləşir. Gəncə müsəlmanları geri çəkildikdən sonra müşahidə etdik ki, molokan kəndinə yad adamların, xüsusilə də ermənilərin böyük axını var. Bakıya getmiş molokanlar geriyyə hansısa şəxslərlə qayıtdılar. Onlar bizim kəndin ağsaqqallarını çağırtdıraraq kənd camaatında olan silahların bolşevik hökumətinə verilməsini tələb etdilər. Həmcinin bildirdilər ki, tezliklə Bakıdan böyük rəislər gələcək. İki günlük möhlət alaraq vəziyyəti müzakirə etdik. Bəzilərimiz bu qənaətə gəldik ki, sübhəli adamlara aldanmamaq və qırğından qorxaraq " Qəbiristan" adlı qışlağa getdik. Camaatın əksəriyyəti kənddə qalaraq hadisələrin sonrakı gedişatını gözləməyi üstün tutdu. İki gündən sonra kəndin ağsaqqalları yenidən çağırıldılar və az keçmiş ermənilər kəndə

hücum etdilər. Kənd talan olundu, 300 nəfər qətlə yetirildi. Camaatın qalması türklər gələndə qədr "Qönçə-bulaq" qışlağında gizləndilər.

Sağ qalmış Şamaxı sakinlərinin dedikləri ağrılasığmaz dərəcədə dəhşətli idi. Bütün bu dəhşətlər şahid ifadələrindən göründüyü kimi, əslən şamaxılı olan Stepan Lalayevin ömrü və iştirakı ilə həyata keçirildi.

- Erməni əsgərləri 8-10 nəfər müsəlmanı bir-birinə spiralvarı bağlayır, sonra tüfənglərinin süngüsü ilə bir zərbəyə neçə adamı öldürmək yarışını keçirirlər (Bu həm də Komarovskinin məruzəsinin təsdiqidir.)

- Öldürülən insanların kəllə qapaqları çıxarılır, əlləri, qolları, qulaq-burunları kəsilir, meyitlər təhqir edilirdi.

- Bakı şəhərində yaşayan şamaxılılardan Hacı Zamanov, Hacı Mir İsmayıl, Mir Həşimov və Məşədi Abdul Hüseyn Nadirov Bakıdakı müttəfiq qoşunlarının komandanı Tomsona müraciətlərində bildirdilər ki, Stepan Lalayev öz bandası ilə Şamaxıya gələrkən yol boyu bütün kənd və qəsəbələri yerlə-yeksan etmişdir. Onlar dağıtdıqları kəndlərdə bütün kişiləri məhv etmiş, qadınlara və uşaqlara olmasın əzablar vermişlər. Qadınları və uşaqları ərlərinin, atalarının gözləri qarşısında tikə-tikə doğramışlar.

Yaşayış məntəqələri starşinalarının ağsaqqalların iştirakı ilə tərtib etdikləri aktlarda göstərilən rəqəmlər ermənilərin Şamaxıda əsl soyqırımı həyata keçirdiklərinin sübutudur.

- 217 evlik Qubalı kəndində 250 kişi, 150 qadın, 135 uşaq qətlə yetirilib.

Həmin rəqəmlər başqa aktlarda müvafiq olaraq belədir:

- 66 evlik Qaravəlli kəndi: 40 kişi, 50 qadın, 30 uşaq.
- 155 evlik Qonaqkənd kəndi: 25 kişi, 5 qadın, 4 uşaq.

- 600 evlik Quşçu kəndi: 192 kişi, 115 qadın, 25 uşaq.
- 358 evlik Ərəb-qədim kəndi: 200 kişi, 100 qadın, 78 uşaq.
- 165 evlik Cəyirli kəndi: 40 kişi, 20 qadın, 15 uşaq.

Sündü kəndində 250 nəfər, Dilmanda 585 nəfər, Kalvada 500 nəfər, Müciüdə 230 nəfər, Tircanda 360 nəfər amansızlıqla qətlə yetirilmişdir.

Bunlar Fövqəladə İstintaq Komissiyasının isti-isti, qırğından bir neçə ay sonra apardığı təhqiqatlarda açılan mənşədir. Ancaq təəssüflər olsun ki, komissiya öz işini sona çatdırma bilmədiyi üçün Şamaxı qırğını haqda məlumatlar da müxtəlifdir. Komissiyanın natamam tədqiqatına görə, təkcə 1918-ci ilin mart ayında Şamaxıda 7 mindən çox adam qətlə yetirilib. Bunun 1653 nəfəri qadınlar, 965 nəfəri uşaqlardır. Ayı-ayrı tarixi mənbələrdə isə bütövlükdə Şamaxı qəzasında 40 minə qədər dinc əhəlinin soyqırım qurbanı olduğu barədə məlumatlar var. Ancaq ən dəhşətlisi odur ki, sovet dövləti 70 il ərzində həmin qanlı hadisələri inqilabın düşmənləri ilə mübarizə, yəni ermənilərin təqdim etdikləri kimi, tarixə salmağa cəhd etdi və buna nail oldu. Bolşevik məhkəməsi 1920-ci ilin 23 noyabrında Şamaxı qırğınının bilavasitə iştirakçıları və təşkilatçıları olan Stepan Lalayevin və başqalarının haqqındakı cinayət işinə baxdı, qətl və zorakılıqların 1918-ci ildə, vətəndaş müharibəsi şəraitində, milli ədavət zəminində baş verdiyini, 2 fevral 1920-ci il tarixli amnistiya qanununu əsas götürüb işə xitam verdi, həmin qanlı hadisələri yaddaşlardan silmək üçün bütün mövcud mexanizmi hərəkətə gətirdi.

Şamaxı ilə Mərzə arasında, Acıdərə adlanan ərazidə, şose yolunun kənarında, iki dərənin qovuşacağındakı kiçik təpənin üstündə tənha bir məzar var. Həmin məzarda 90 il əvvəl erməni

vəhşiliyi ilə üzübüz qalan qardaşlarımızın harayına yetərkən səhid olmuş qəhrəman bir türk zabiti uyuyur. Sovetlərin "türk" sözüə yasaq qoyduğu dövrlərdə belə bu məzar ziyarətqah olub. Qəbri keçən əsrin 30-cu illərinin asıb-kösən çağlarında Məlikməmməd Tağıyev adlı bir el adamı öz canı bahasına götürüb. Bu səbəbdən də 1937-ci ildə erməni donosu ilə türkçülükdə ittiham edilərək həbs olunub, xalq düşməni kimi güllələnib. Sel - sudan uçub dağılmaq təhlükəsi qarşısında qalmış qəbri 1954-cü ildə Babaxan Babaxanov adlı bir sürücü abadlaşdırıb. 2000-ci ildə isə Qobustan Rayon İcra Hakimiyyəti həmin qəbri yenidən təmir etdirib və azca aralıda, şose yolunun üstündə 1918-ci ildə döyüşlərdə həlak olmuş türk əsgərlərinin xatirəsinə abidə kompleksi tikdirib. Bu gün insanlar bura ziyarətə gəlirlər, məzarın üstünə tər çiçəklər düzürlər. Yoldan ötnələr istər-istəməz avtomobillərinin sürətini azaldıb həmin döyüşlərdə şəhid olmuşlara Allahdan min rəhmət diləyirlər.

Bu, on illərdir ki, belədir. Bundan sonra da əsrlər uzunluq belə olacaq. Çünki həmin məzar Şamaxının bəlkə də tarixlər boyu yaşadığı ən müdhiş günlərdən hüznü bir xatirədir. Bu tənha məzar o günləri unutmaya imkan verməyib. Sovetlər dövründə "hökumətin qorxusundan" qəbrin ziyarətinə gizlin-gizlin gələn el-oba o dəhşətləri heç vaxt unutmayacağını nümayiş etdirib.

Laxtalanmış qan yaddaşımız bir də aradan 70 il ötdəndən sonra duruldu. Bu müddətdə erməniyə yenə ocaq başında oturduq, hər şeyi unudub, "qardaş olub Hayastan Azərbaycan" dedik. Həmişə inqilabi hadisələr, müharibələr ərəfəsində kimlərsənə qoltuğuna sığınb bizə arxadan namərd zərbəsi endirən erməni isə öz xislətindən dönmədi. Xocalı qırğını törətdi.

III FƏSİL

XOCALI SOYQIRIMI

XX əsrin Xocalı faciəsindən əvvəl dünyada iki yaşayış məntəqəsi eyni aqibətə uğramış, eyni metodla Yer üzündən silinmiş və sakinləri məhv edilmişdir. Bunlardan birincisi Belarusun Xatın kəndidir. 1941-ci ildə faşistlər Xatın kəndini tamamilə yandırmış, dinc sakinləri soyuqqanlıqla məhv etmişdilər. Buna bənzər ikinci hadisə Vyetnam müharibəsi zamanı Sonqmi kəndində baş vermişdir. Sonqmi kəndinin sakinləri partizanlara dəstək vermək bəhanəsi ilə böyükdən-küçiyə qədər bütünlüklə məhv edilmişdir. Bu iki hadisə müharibə-tarixinə dinc əhəlinin soyqırımını kimi daxil olmuş və bütün dünyada geniş əks-səda doğurmuşdur. Lakin onlar Xocalı faciəsi ilə müqayisə oluna bilməzlər. Bu iki kənddə törədilən faciələr yalnız Xocalıdan əvvəl erməni separatçıları tərəfindən qəsb edilərək yandırılıb-yaxılan, sakinləri qətl edilən Azərbaycan kəndləri - Kərkicahan, Meşəli, Cəmilli, Malıbəyli, Quşçular, Qaradağlı ilə oxşar ola bilər. Xocalı soyqırımını miqyasına və böyüklüyünə görə, onların hamısından daha dəhşətli, daha müdhişdir. Azərbaycan xalqının ümummilliyə lideri Heydər Əliyev bununla bağlı qeyd etmişdir: "Bu amansız və qəddar soyqırımını aktı insanlıq tarixinə ən qorxulu kütləvi terror aktlarından biri kimi daxil oldu".

Əslində, Xocalı faciəsi bir gecənin olayı deyildi. Ermənilər bu faciəyə Dağlıq Qarabağ münaqişəsi başladıqdan sonra hazırlıq görmüşdü. Onlar Qarabağın digər ərazilərində də belə faciələr törətməyə çalışsalar da, bunun ən dəhşətlini Xocalıda

həyata keçirdilər. Xocalı faciəsinə gedən yolun başlanğıcı isə 1988-ci ilə, yəni, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin daha aydın şəkildə meydana çıxdığı dövrə təsadüf edir. Elə həmin vaxtdan Xocalı qətliamının əsası qoyulurdu.

Ancaq bu, hələ başlanğıc idi. Ermənilərin məkrli siyasətinin tərkib hissəsi olaraq Sumqayıtda əvvəlcədən hazırlanmış qəsdlər törədildi və bu işdə ermənilərin özü ilə yanaşı, SSRİ dövlət təhlükəsizlik orqanları da yaxından iştirak etdi. Əslində, burada əsas məqsəd Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıları deportasiya etmək və Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan qoparılmasına zəmin hazırlamaq idi. Bu siyasətin tərkib hissəsi olaraq Ermənistanda azərbaycanlıların yaşadığı şəhər və kəndlər yandırılmağa, soydaşlarımızın əmlakları yağmalanmağa, özləri buradan deportasiya olunmağa başladı. 1988-ci ildə isə öz tarixi torpaqlarında yaşayan 250 min azərbaycanlı bu ərazidən qovuldu, bununla da Ermənistan monoetnik dövlətə çevrildi.

Ermənistandan zorla çıxarılan azərbaycanlıların bir hissəsi də Xocalıda yerləşdirildi. Onlara Xocalı rəhbərliyi tərəfindən torpaq sahəsinin ayrılmasını isə nə Əsgoran, nə də Xankəndi qəbul etmir və bu qərarı özbaşaltlıq kimi qiymətləndirirdilər. Ermənistandan soydaşlarımızın deportasiyası isə hadisələrin bir qədər də gərgin məcrada inkişafına səbəb oldu. Artıq yollarda "daş müharibəsi" gedirdi. Bu müharibə əsas etibarilə Xankəndi-Xocalı-Əsgoran arasında özünü göstərirdi. Bu istiqamətdə keçən yoldan azərbaycanlılara məxsus avtomobilləri ermənilər daşa tutur, onları əzir, sahiblərinə müxtəlif xəsarətlər yetirirdi. Bunun əvəzi isə daha çox Əsgorandan Xankəndinə və ya əks-istiqamətdə hərəkət edən və beləliklə, Xocalıdan keçmək məc-

burıyyətinə qalan ermənilərə məxsus avtomobillərdən çıxılırdı. Elə bu səbəbdən ermənilər Xocalı maneəsinin mümkün qədər tez neytrallaşdırılmasına çalışır və kiçik bir həmlə ilə Xocalını məhv edəcəklərinə inanırdılar. Odur ki, 1988-ci il sentyabrın 18-də Xankəndində keçirilən nümayişdən sonra 12 minə qədər erməni 10 kilometrlik bir məsafəni piyada qət edərək Xocalıya tərəf üz tutdu. Ermənilərdən irəlində isə 4 "Kraz" və "KamAz" markalı yük avtomobilləri gəlirdi. O da məlum olmuşdu ki, ermənilərin arasında xüsusi təlim keçmiş döyüşçülər var. Ermənilər benzin doldurulmuş butulkalarla, ucu itilənmiş dəmirlərlə silahlanmışdılar. Lakin bunlar Xocalı sakinlərini qorxutmadı. Əksinə, Xocalıya iki kilometr qalmış ermənilərə qarşı az bir qüvvə ilə həmləyə keçən xocalılılar onları geri yola sala bildilər.

SSRİ Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi vəziyyətin real qiymətləndirilməsində maraqlı deyildi. 1988-ci il martın 24-də mərkəz tərəfindən qəbul edilən "1988-1995-ci illərdə Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirmək tədbirləri haqqında" tarixli qərar isə məsələnin separatçılıq aktı olmasını ört-basdır etməyə yönəlmişdi.

Belə bir dəstək erməni separatçılarının təcavüzkarlığını daha da artırdı. Nəhayət, Moskva Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini Azərbaycan SSR-in tərkibindən çıxarmaq istiqamətində daha bir addım atdı: SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyəti 1989-cu il yanvarın 12-də "Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində xüsusi idarəçilik formasının tətbiqi haqqında" qərar qəbul etdi. Burada əsas məqsəd Dağlıq Qarabağda yaradılmış Xüsusi İdarə Komitəsi vasitəsilə bu ərazilərin Azərbaycandan alınmış Ermənistanla verilməsini təmin etmək idi. Volskinin rəhbər-

lik etdiyi bu komitə Dağlıq Qarabağ ətrafında cərəyan edən hadisələrin daha gərgin məcrada inkişaf etməsinə səbəb oldu. Belə ki, komitənin fəaliyyətə başlamasından az sonra Xankəndində yaşayan 14 min azərbaycanlı bu şəhərdən zor gücünə çıxarıldı, geri qayıtmamaları üçün onların evləri yandırıldı. Xankəndini tərk etməyə məcbur qalan azərbaycanlıların bir qismi yənə də pənah yeri kimi Xocalıya üz tutdu. Bu dövrdə artıq odlu silahlardan daha geniş istifadə olunurdu. Həmin dövrdə Yerevandan Xocalı aeroportuna edilən gündəlik reyslərin sayı isə 30-a çatdı. Bu təyyarələr vasitəsilə ermənilər Xankəndinə hərbi sursat daşıyırdılar. Ancaq sonradan Xocalı polisinin fədakar əməyi sayəsində Ermənistandan gələn reyslərin sayı 4-ə qədər azaldı. Hətta Moskvanın bu məsələyə qəti etirazını bildirməsinə baxmayaraq, Xocalı polisi inadından dönmədi və sərnişin reyslərindən başqa heç bir yük təyyarəsinin Xocalı aeroportuna enməsinə yol vermədi.

Belə bir vaxtda Azərbaycan xalqının etirazı nəticəsində noyabrın 28-də Xüsusi İdarə Komitəsi ləğv edildi. Bununla belə, məkrli planın reallaşmasında maraqlı olan ermənilər və onların Moskvadakı himayədarları ləğv olunan Xüsusi İdarə Komitəsinin əvəzinə Təşkilat Komitəsi adlanan yeni bir qurumun yaradılmasına nail oldular. Yeni komitəyə V.Polyaniçko təyin edildi. Ancaq onun fəaliyyəti dövründə vəziyyət daha da pisləşdi. Elə həmin dövrdə Ermənistan SSR Ali Soveti Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi haqqında antikonstitusion qərar qəbul etdi. Bu, Ermənistan tərəfindən Azərbaycan ərazisinə qarşı açıq müdaxilənin başladığını göstərən ilk rəsmi sənəd oldu. SSRİ rəhbərliyi isə nəinki ermənilərin bu qanunsuz əməllərinə göz yumur, əksinə, Azərbaycana qarşı daha ağır cinayətlərin törədilməsinə zəmin hazırlayır və özləri də bunda

yaxından iştirak edirdi.

Bunun nəticəsində müasir hərbi texnika ilə silahlanmış iri qoşun kontingenti 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə Bakıda qanlı qırğın törətdi. Bakı qırğımında erməni əsgər və zabitlərindən də istifadə olunduğu sonradan konkret faktlarla təsdiqləndi. Qanlı Yanvar faciəsi SSRİ-nin süqutunun bir qədər də sürətlənməsini və istiqalyyəti, ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizəni daha da gücləndirdi.

Həmin dövrdə Qarabağda cərəyan edən hadisələr daha qanlı xarakter almaqda idi. Bu hadisələrin mərkəzində dayanan əsas yerlərdən biri də Xocalı idi. Qarabağın digər azərbaycanlılar yaşayan bölgəsi kimi bura da tez-tez ermənilər tərəfindən atəş tutulurdu. Lakin bu dövrdə Azərbaycan hökuməti Xocalının müdafiəsini təşkil etmək əvəzinə, burada genişmiqyaslı tikinti işləri aparırdı. 1990-cı ilin aprelində isə Xocalıya şəhər statusu verildi. Xocalının mövqeyini və oynadığı rolunu nəzərə alan Təşkilat Komitəsi çox zaman iclaslarını məhz Xocalıda keçirirdi. Bununla belə, ermənilər yenə Xocalını atəş altında saxlayır və bəzən buraya həmlələr etməyə cəhd göstərirdi. Ancaq hər dəfə layiqli cavablarını alırdılar. Bu hal Xocalının işğal olunduğu günə qədər davam etdi.

1991-ci ildən etibarən isə Xocalıda vəziyyət daha da ağırlaşdı. Belə ki, Xocalıya gedən yollar ermənilər tərəfindən tez-tez bağlanırdı. Bu isə Xocalı ilə mütəmadi əlaqə saxlanmasında ciddi problemlər yaradırdı. Quru nəqliyyatından istifadə etmək olduqca təhlükəli hal alırdı. Bu səbəbdən şəhərlə əsas əlaqə vertolyot vasitəsilə saxlanırdı.

1991-ci ilin oktyabrından isə tam mühasirədə saxlanan Xocalıya gedən bütün avtomobil yolları bağlandı. Artıq şəhərlə gediş-gəliş yeganə nəqliyyat vasitəsi kimi vertolyotlarla həyata

keçirilirdi. Belə vəziyyət şəhərə özünümüdafiə üçün silah, ərzaq və digər zəruri məhsulların çatdırılmasında ciddi problemlər yaradırdı. Həmin dövrdə Dağlıq Qarabağda erməni separatçıları da fəaliyyətlərini genişləndirirdi. Bunun nəticəsi olaraq 1991-ci ilin sentyabrında onlar tərəfindən "Dağlıq Qarabağ Respublikası" adlanan oyuncaq dövlət yaradıldığı bildirildi.

1991-ci ilin sonlarında SSRİ-nin dağılması ilə keçmiş sovet məkanında yeni geosiyasi şərait yarandı. Ermənistan faktiki olaraq, Azərbaycana qarşı açıq və ədalətsiz müharibəyə başladı. Ermənistanın hərbi birləşmələri Azərbaycanın sərhədlərini pozub Qarabağa daxil oldular və Dağlıq Qarabağın erməni separatçıları - terrorçuları birləşərək Azərbaycan torpaqlarının işğalına başladılar. Moskvadan və xaricdəki erməni diasporundan verilən dəstək, eləcə də ovahtkı Azərbaycan rəhbərliyinin yarıtmaz siyasəti nəticəsində lazımi müqavimətlə üzlaşmayan ermənilər 1991-ci ilin oktyabrında Tuğ və Səlakətin kəndlərini işğal etdilər. Bunun ardınca Xocavənd kəndi işğalçıların nəzarəti altına keçdi.

Məhz bunun nəticəsində 1992-ci il yanvarın 10-da ermənilər Axullu kəndini zəbt edər bildilər. Elə həmin ilin fevralında Malibəyli və Quşçular kəndləri hücumu məruz qaldılar. Xankəndində yerləşən 366-cı alayın bilavasitə iştirakı ilə bu kəndlər də ermənilər tərəfindən işğal olundu. Malibəyli və Quşçular kəndlərinin işğalından bir neçə gün sonra Dağlıq Qarabağın ən iri yaşayış məskənlərindən olan Qaradağlı yenə də 366-cı motoatıcı alayın əsgər və zabiti heyəti, eləcə də müxtəlif xarici ölkələrdən gətirilmiş mızdıq döyüşçülər hesabına ermənilərin əlinə keçdi.

Artıq 1992-ci il fevralın 18-də Xocalı istiqamətində olan yaşayış məntəqələri azərbaycanlılardan təmizlənmiş, yüksək mövqelər ermənilər tərəfindən tutulmuşdu. İndi ermənilər üçün əsas hədəf Xocalı idi.

Ermənilərin Xocalı şəhərini hədəfə almaqda başlıca məqsədi bir tərəfdən Qarabağın dağlıq hissəsində azərbaycanlılardan ibarət olan strateji əhəmiyyətli ərazidə maneəni aradan qaldırmaq idisə, digər tərəfdən, ümumiyyətlə, Xocalını Yer üzündən birdəfəlik silmək idi. Öz miqyasına və dəhşətlərinə görə dünya tarixində analoqu az olan Xocalı soyqırımını törətməkdə erməni şovinistləri və ideoloqları həm də daha uzağa hesablanmış məqsəd güdürdülər. Onların əsas niyyəti Dağlıq Qarabağı və digər Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirmək, xalqımızın müstəqillik və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizə əzmini qırmaq idi. Düzdür, buna nail ola bilməsələr də, ermənilər Sovet Ordusunun 366-cı alayının köməyi ilə tarixə ən dəhşətli qanlı səhifələrdən birini yazdılar.

Həmin vaxt Xocalını qoruyanlar düşmənin qarşısını kəsməyə çalışsalar, qeyri-bərabər şəraitdə ciddi müqavimət göstərsələr də, erməni hərbi birləşmələri 366-cı alayın köməyi ilə Xocalıya daxil oldu, tarixin şahidlik etdiyi bütöv bir yaşayış məkəninə sakinləri ilə birgə Yer üzündən silinməsi başlandı...

Fevralın 19-da Rusiya Prezidenti Boris Yeltsinin rus qoşunlarının komandanı Şapoşnikov və Ermənistan prezidenti Levon Ter-Petrosyanla Moskvada məxfi görüşü keçirilir. Elə həmin görüşdə, görünür, "Xocalı soyqırımı"nın ssenarisi hazırlanır.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni silahlı dəstələri SSRİ dövründə Xankəndi (Stepanakert) şəhərində

yerləşdirilmiş 366-cı motoatıcı alayın zirehli texnikası və hərbi heyətinin köməkliliyi ilə Xocalı şəhərini zəbt etdilər. Hücumdan əvvəl, fevralın 25-i axşam çağından şəhər toplardan və ağır zirehli texnikadan şiddətli atəşə tutulmağa başlamışdır. Nəticədə şəhərdə yanğınlar baş vermiş və fevralın 26-ı səhər saat 5 radələrində şəhər tam ələyə bürünmüşdür. Belə bir vəziyyətdə, erməni əhatəsində olan şəhərdə qalmış təqribən 2500 nəfər əhali yaxınlıqdakı azərbaycanlılar məskunlaşmış Ağdam rayonunun mərkəzinə çatmaq ümidi ilə şəhəri tərk etməyə məcbur olmuşdur. Ancaq bu niyyət baş tutmadı. Şəhəri yerlə-yeksan etmiş erməni silahlı dəstələri və motoatıcı alayın hərbiçiləri dinc əhaliyə divan tutdular.

Bu qırğının nəticəsində 613 nəfər həlak olmuşdur, onlardan: uşaqlar - 63 nəfər; qadınlar - 106 nəfər; qocalar - 70 nəfər 8 ailə tamamilə məhv edilmişdir; 25 uşaq hər iki valideynini itirmişdir; 130 uşaq valideynlərindən birini itirmişdir; 487 nəfər yaralanmışdır, onlardan: uşaqlar - 76 nəfər; 1275 nəfər əsir götürülmüşdür; 150 nəfər itkin düşmüşdür;

Dövlətin və əhəlinin əmlakına 01.04.1992-ci il tarixinə olan qiymətlərlə 5 mld.rub dəyərinə ziyan vurulmuşdur;

Bu rəqəmlər Ermənistan SSR-in dəstəyi və SSRİ rəhbərliyinin səhlənkarlığı ilə 1988-ci ildə başlamış və Azərbaycan SSR-in tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistana birləşdirilməsi iddiasının gerçəkləşdirilməsi əsasında yaranmış Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ən dəhşətli, qanlı faciəsindən

xəbər verir.

Erməni silahlı dəstələrinin Xocalıya hücumunu şəhərin coğrafi mövqeyi şərtləndirirdi. 7000 əhalisi olan Xocalı Xankəndindən 10 km cənub-şərqdə, Qarabağ dağının silsiləsində və Ağdam-Şuşa, Əsgəran-Xankəndi yollarının üstündə yerləşir. Qarabağdakı yeganə aeroport da Xocalıdır.

Xocalı əhalinin tarixən məskunlaşdığı yerdə qədim tarixi adibələr indiyə qədər qalmaqdadır. Xocalının yaxınlığında bizim e.ə. XIV-VII əsrlərə aid edilən Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin abidələri yerləşir. Burada son bürünc və ilkin dəmir dövrlərinə aid edilən dəfn abidələri - daş qutular, kurqanlar və nekroloqlar tapılmışdır. Həmçinin burada arxitektur abidələr - dairəvi qəbr (1356-1357-ci illər) və mavzoley (XIV əsr) vardır. Arxeoloji qazıntılar zamanı müxtəlif növ daş, bürünc, sümük bəzək əşyaları, gildən ev əşyaları və s. tapılmışdır. Tapılmış muncuq dənələrindən birində Assuriya şahı Adadnerarinin (bizim e.ə. 807-788-ci illər) adı yazılmışdır.

Əhali əsasən üzümçülük, heyvandarlıq, arıçılıq və əkinçiliklə məşğul olmuşdur. Şəhərdə toxuculuq fabriki, 2 orta məktəb və 2 natamam orta məktəb var idi.

Son illərdə baş vermiş hadisələrlə əlaqədar olaraq Fərqanədən (Özbəkistan) qaçqın düşmüş 54 məhsəti-türkü ailəsi, həmçinin Ermənistandan və Xankəndindən qovulmuş azərbaycanlıların bəziləri şəhərdə məskunlaşmışdılar.

Sonralar erməni tərəfi etiraf etmişdir ki, erməni silahlı dəstələrinin ilk əsas vəzifəsi Xocalı platsdarmının məhv edilməsi, bu məntəqədən keçən Əsgəran-Xankəndi yolunun boşaldılması, azərbaycanlıların nəzarətində olan aeroportun ələ keçirilməsi idi.

"Xocalı platsdarmının məhv edilməsi" sözlərinə diqqət yetirin. İndi söylənilən bu ifadə ermənilər tərəfindən törədilmiş qanlı qırğının, kütləvi surətdə uşaqların, qadınlara, qocaların məhv edilməsinin səbəbini aydın göstərir.

Xocalı 1991-ci ilin oktyabrından blokadada idi. Oktyabrın 30-da avtomobil əlaqəsi kəçilmiş və yeganə nəqliyyat vasitəsi vertolyot qalmışdı. Xocalıya sonuncu vertolyot 1992-ci il yanvarın 28-də gəlmişdi. Şuşa şəhərinin səmasında mülki vertolyotun vurulması və nəticədə 40 nəfərin həlakından sonra isə bu əlaqə də kəçilmişdi. Yanvarın 2-dən şəhərə elektrik verilmirdi. Şəhər ancaq əhalinin qəhrəmanlığı və müdafiəçilərin cəsurluğu sayəsində yaşayır və müdafiə olunurdu. Şəhərin müdafiəsi əsasən atıcı silahlarla silahlanmış yerli özünümüdafiə dəstəsi, milis və Milli Ordunun döyüşçülərindən təşkil olunmuşdu.

Fevralın ikinci yarısından başlayaraq Xocalı erməni silahlı dəstələrinin mühasirəsinə alınmışdı və hər gün toplardan, ağır texnikadan atəşlərə, erməni dəstələrinin həmlələrinə məruz qalırdı.

Xocalıya hücum hazırlıq fevralın 25-də axşam 366-cı alayın hərbi texnikasının döyüş mövqelərinə çıxması ilə başlanmışdı. Şəhərə hücum toplardan, tanklardan, "Alazan" tipli zenit toplardan 2 saatlıq atəşdən sonra başlandı. Xocalıya üç istiqamətdən hücum aparıldığından əhali Əsgəran istiqamətində qaçmağa məcbur olmuşdu. Tezliklə aydın olmuşdur ki, bu məkrli hiylə imiş. Naxçıvanı kəndi yaxınlığında əhalinin qarşısı erməni silahlı dəstələri tərəfindən kəçilmiş və onlar gülləborana tutulmuşlar. Qarlı aşırımlarda və meşələrdə zəifləmiş, taqətdən düşmüş insanların çox hissəsi məhz Əsgəran-Naxçıvanik düzündə erməni silahlı dəstələri

tərəfindən xüsusi qəddarlıqla məhv edilmişdir.

Bu hadisələr regiona İran İslam Respublikasının xarici işlər naziri Əli Əkbər Vilayətinin vasitəçilik missiyası ilə səfəri günlərinə təsadüf etmişdir. O, fevralın 25-də Azərbaycanın hakimiyyət rəhbərləri ilə görüşmüş və fevralın 27-də Qarabağa, sonra isə Ermənistanı səfər planlaşdırırdı. Bununla əlaqədar olaraq tərəflərin razılığı ilə fevralın 27-dən martın 1-dək üçgünlük atəşkəs elan edilmişdi. Ermənilər ona məhəl qoymadılar və vədlərinə xilaf çıxdılar.

Oxşar vəziyyət fevralın 12-də Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Şurasının missiyasının vəziyyətlə tanışlıq və münafişənin tənzimlənməsi məsələlərinin təhlili məqsədilə Qarabağa gəldiyi zaman da baş vermişdi. Missiya sonra Yerevana və Bakıya səfər etməli idi. Məhz fevralın 12-də erməni silahlı dəstələri tərəfindən Şuşanın Malibəyli və Quşçular kəndləri qarət edilmiş və yandırılmışdır, təkcə Malibəyildə 50 nəfər öldürülmüş, yaralanmış və əsir götürülmüşdür.

Həmin günlərdə Azərbaycan qüvvələri Xocalı sakinlərinin köməyinə çata bilmədi, hətta meyitlərin götürülməsi belə mümkün olmadı. Bu zaman isə ermənilər vertolyotlarla, ağır geyimli xüsusi qruplarla meşələrdə gizlənmiş insanların axtarışını aparır, aşkar edilənləri əsir götürür, işgəncələrə məruz qoyurdular.

Fevralın 28-də tərkibində yerli jurnalistlər də olan qrup 2 vertolyotla azərbaycanlıların həlak olduqları yerə çata bildilər. Gördükləri mənzərə hamını dəhşətə gətirdi - düzənlik cəsədlərlə dolu idi. İkinci vertolyotun havadan mühafizəsinə baxmayaraq, ermənilərin güclü atəşi altında ancaq 4 meyiti götürmək mümkün oldu. Martın 1-də yerli və xarici

jurnalistlərin iştirakı ilə hadisə yerində daha da dəhşətli vəziyyət müşahidə olunmuşdur. Meyitlərin skalplərinin götürülməsi, qulaqlarının və digər orqanlarının kəsilməsi, gözlərin çıxardılması, ətrafların kəsilməsi, çoxsaylı bıçaq və güllə yaraları, ağır texnika ilə əzilmələr, yandırılma halları aşkar edilmişdir.

Bu vəhşiliklər haqqında xarici mətbuatın yazdıqlarından:

“Krua l'Eveneman” jurnalı (Paris), 25 fevral 1992-ci il: Ermənilər Xocalıya hücum etmişlər. Bütün dünya eybəcər hala salınmış meyitlərin şahidi oldu. Azərbaycanlılar ölənlər barədə xəbər verirlər.

“Sandi Tayms” qəzeti (London), 1 mart 1992-ci il: Erməni əsgərləri minlərlə ailəni məhv etmişlər.

“Fayneşl Tayms” qəzeti (London), 9 mart 1992-ci il: Ermənilər Ağdama tərəf gedən dəstəni güllələmişlər. Azərbaycanlılar 1200-ə qədər cəsəd saymışlar.

Livanlı kinooperator təsdiq etmişdir ki, onun ölkəsinin varlı daşnak icması Qarabağa silah və adam göndərir.

“Tayms” qəzeti (London), 4 mart 1992-ci il: Çoxları eybəcər hala salınmışdır, körpə qızın ancaq başı qalmışdır.

“İzvestiya” (Moskva), 4 mart 1992-ci il: Videokamera qulaqları kəsilmiş uşaqları göstərdi. Bir qadının sifətinin yarısı kəsilmişdir. Kişilərin skalpları götürülmüşdür.

“Fayneşl Tayms” qəzeti (London), 14 mart 1992-ci il: General Polyakov bildirmişdir ki, 366-cı alayın 103 nəfər erməni hərbiçisi Dağlıq Qarabağda qalmışdır.

“Le Mond” qəzeti (Paris), 14 mart 1992-ci il: Ağdamda olan xarici jurnalistlər, Xocalıda öldürülmüş qadın və uşaqlar arasında skalpları götürülmüş, dırnaqları çıxardılmış 3 nəfəri görmüşlər. Bu azərbaycanlıların təbliğatı deyil, bu, reallıqdır.

“İzvestiya” (Moskva), 13 mart 1992-ci il: Mayor Leonid Kravets: Mən şəxsən təkəyə yüzə yaxın meyit gördüm. Bir oğlanın başı yox idi. Hər tərəfdə xüsusi qəddarlıqla öldürülmüş qadın, uşaq, qocalar görünürdü.

“Valer Aktuel” jurnalı (Paris), 14 mart 1992-ci il: Bu “müxtər regionda” erməni silahlı dəstələri Yaxın Şərqdən çıxmışlarla birlikdə müasir texnikaya, o cümlədən vertolyotlara malikdirlər. ASALA-nın Suriya və Livanda hərbi düşərgələri və silah anbarları vardır. Ermənilər yüzdən artıq müsəlman kəndlərində qırğınlar törədərək Qarabağdakı azərbaycanlıları məhv etmişlər.

R. Patrik, İngiltərənin “Fant men nyus” teleşirkətinin jurnalisti (hadisə yerində olmuşdur): Xocalıdakı vəhşiliklərə dünya ictimaiyyətinin gözündə heç nə ilə haqq qazandıрмаq olmaz.

Hərbi hissənin komanda heyətinin mənaəviyyətsizliyi o həddə çatmışdır ki, güya əhalinin müqaviməti ilə rastlaşdıqlarına görə alayın sərbəst çıxarılmasını təmin edə bilmədilər. Bu məqsədlə Gəncədə yerləşən desant diviziyasının qüvvələri cəlb edilməli oldu. Ancaq bu qüvvələr gələndə alayın 103 nəfər, əsasən ermənilərdən ibarət olan və qırğında iştirak etmiş hərbcisi ömrə tabe olmaqdan boyun qaçıraraq Qarabağda qaldılar. Alayın komandanlığının cinayət sövdələşməsi və alayın çıxarılmasına məsul olan digər şəxslərin məsuliyyətsizliyi nəticəsində hərbi texnikanın bir hissəsi, o cümlədən zirehli texnika ermənilərə təhvil verildi. Beləliklə də gələcəkdə Azərbaycana qarşı cinayətlərin törədilməsi, separatçılıq hərəkatlarının davam etdirilməsinə rəvac verildi. Bunun özü də Xocalı soyqırımında birbaşa iştirakın sübutudur!

Erməni silahlı dəstələri və 366-cı motoatıcı alayın şəxsi heyəti Azərbaycanın yaşayış məntəqələrinin atəşə tutulmasında iştirak etmiş üzvləri Xocalı şəhərində törədilmiş vandalizmin əsas cinayətkarlarıdır.

Xocalı soyqırımında iştirak etmiş ermənilərin və onların köməkçilərinin hərəkətləri insan haqlarının kobud pozulması, beynəlxalq hüquqi aktların – Cenevrə konvensiyası, Ümumdünya İnsan Haqları Bəyannaməsi, vətəndaş və siyasi hüquqlar barədə Beynəlxalq Saziş, Fövqəladə vəziyyətlərdə və hərbi münaqişələr zamanı qadınların və uşaqların müdafiəsi Bəyannaməsinə, həyasızcasına məhəl qoyulmamasıdır.

Xocalı soyqırımı şahidlərin gözü ilə

Hər bir xocalılı o müdhiş günləri min bir kədərlə xatırlayır, ürəkləri göynədən yaraları yada salır. Dinlədikcə elləri sarsıdan soyqırımının yeni-yeni səhifələri açılırlar. O qanlı günlərin şahidləri görün nə deyirlər?!

Məmməd Nağıyev (Əməkdar həkim): - Fevralın 26-na keçən gecə qəfildən hər yanı dəhşətli gurultu bürüdü. Özünümüdafiə batalyonunun döyüşçüləri avtomatla zirehli texnikanın qarşısını almağa çalışsalar da, tərəpədən-dırnağadək silahlanmış düşmənin güclü müqavimətini qıra bilmirdilər. Mühasirə halqası gədikcə daralır, nankorlar şəhərə doluşurdu. Erməni cəlladları dinc əhaliyə amansız divan tutur, işgəncələr verir, adamları kütləvi şəkildə qırırdılar. Güllələr üstümüzə od kimi yağır, hamı birtərəf canını qurtarmağa çalışırdı. Məndən qabaqda anası ilə gedən on-on bir yaşlı uşağı yaraladılar. Onun vahiməli qışqırtısına ermənilər tökülüşüb gəldilər.

Bizim dəstədə olanların hamısını girov götürdülər. Yol gedə-

gedə 14 nəfər ağır yaralının qanaxmasının qarşısını aldım. Paltarlarımı cırıb sarğı kimi istifadə edirdim. Bizə olmazın əzab və iş-gəncələr verdilər.

Özümde-sözümde deyildim. Sonra bildim ki, Matan nənənin üç oğlunu - Zakir, Əliyar və Elşadı seçib aparanda yalvarıb-yaxarı ki, heç olmasa Məmməd həkimə dəyməyin, onu mənə bağışlayın.

Qənahət Hacıyev (Xocalı sakini): - Aləm qarışanda sürünə-sürünə Təpələr deyilən yerə çatdıq. Oradan isə Əsgərana tərəf yollandıq. Dəstəməzdə üç yüz nəfərə yaxın adam var idi. Qadınların və uşaqların ah-naləsi qarlı meşədə əks-səda verirdi.

Güclü qar yağırdı, gecənin qaranlığında hərəkət etmək mümkün deyildi. Çox çətinliklə Kətik meşəsinin dağ yüksəkliyinə çixanda bizi girov götürdülər. Düşmənlərənət yağdırdığı üçün Zəhəra arvadı ağzından atıb öldürdülər. Sonra isə Aslan kişinin oğlu Telmanı güllələdilər. Hümbətın da oğlunu qanına qoltan etdilər. Hərbi geyimdə olanların hamısını seçib apardılar.

Xankəndində bizi amansızcasına döyərək şil-küt etdilər. Çörək, su vermirdilər. Qaranlıq zirzəmidə nəm torpağı yalayaraq susuzluğumuzu yatırırıd.

Hüseynağa Quliyev (keçmiş döyüşçü): - Gecə onun yarısı oldı. Post komandiri idim. Dedilər ki, tanklar Mehdikənddən üzü bəri hücumə keçib. Bizdə vur-tut bir neçə sınıq-salxaq avtomat var idi. Ermənilər qocaya, qadına, uşağa baxmırdılar, qabaqlarına keçənlərin hamısını vəhşicəsinə güllələyirdilər. İstər-istəməz kənddən çıxmağa məcbur olduq. Dəstəməzdə 350 nəfərə yaxın adam var idi. Sonra iki hissəyə bölündük. Yolda pusuq qurmuşdular. Camaatı bir ucdan biçirdilər. Gülləyə tuş gəlməyənlər isə donub ölürdü. Az vaxtda dəstəməzdən 11 nəfər yoxa çıxdı. Ermənilər yaşayan Naxçıvanik kəndinə gəlib çıxdıq. Məhəmə

məd kişini vurdular. Onu çıxarmaq üçün özümü sıldırım qayanın üstünə atdım. Gərginlikdən huşumu itirdim. Bayılanda mənə tutdular və döyə-döyə soyundurdular... Hamıya zülüm və əzab verdilər. Özümə gələndə erməninin ölindən avtomatı almaq istədim. Arxadan dəmirlə başıma vurdular. Mənə ölmüş bilib kiminləsə dəyişəndən sonra Ağdamda meyitxanaya qoydular. Sonra dəyən görüb ki, sağam. Orta beyin sümüyümün yarısı yoxdur. Hələ də müalicə olunuram.

Kamil Hüseynov (Xocalı sakini): - Gecə saat 2-yə kimi Xocalını qoruduq. Döyüşün mümkünsüzlüyünü gördükdə çıxmağa məcbur olduq. Ermənilər bütün yolları tutmuşdular. Eldar Hümbətoğlunu öldürdülər. Milli Qəhrəman Tofiq Hüseynovun ailəsi bütövlükdə itkin düşdü. Qarqar çayının sahilı ilə Abdal Gülablıya doğru üz tutduq. Yolda tələyə düşdük. Hamımızı girov götürdülər. Üç gün Dəhrzadə bizi ac-susuz saxladılar. Sonra 21 nəfəri Xankəndinə apardılar. Ayaq üstə dura bilmədiyimə görə, mənə daş parçası kimi götürüb maşına tulladılar. Xankəndiyə zirzəmiyə doldurub 12 gün nə su verdilər, nə də çörək...

Aypara Cəmiyyətindən gəlib bizə pal-paltar verdilər. Ermənilər onu da əlimizdən aldılar. Döyür, incidir, vəhşicəsinə təhqir edirdilər. Düz 6 ay 25 gün Xankəndində və Gorusda əsirlikdə oldum. Qızıl dişlərimi sökdülər. Sonra mənə bir erməni ilə dəyişdilər.

Əbülfət Kərimov (ikinci qrup Qarabağ əlili): - Səksəkə içində atamla evdə oturmuşdum. Qaladərəsi kəndi od tutub yarırdı. Birtəhər evdən çıxaraq Qarqar çayı səmtinə gəldik. Atam Böyük Vətən müharibəsi əlili idi. Çətin yeriyirdi. Çayı keçmək üçün onu küroyimə aldım. Çayın ortasında ayağım daşa ilişdi. Hər ikimiz suya düşdük. Təsəvvür edin ki, saxtalı fevral gecəsi, qar ara vermədən yağır... Kətik meşəsinə çixanda Xocalının nə

həng tonqal kimi alışıb yandığını gördüm. Atamın ayaqlarını don vurmuşdu. Mənim də ayaqlarım buz bağlamışdı.

Səhər açılarda dəhşətli mənzərə ilə rastlaşdıq. Hər yan meyillə dolu idi. Aralıdan tüstü gəldiyini gördüm. Getdim, bizimkilərdi. Ocağın qırağında xeyli adam var idi. Dedilər Səfərali kişi də rəyə düşüb. Səlti arvad iki uşağı ilə canını tapşırıb. Gözü yaşlı dolan atam üzünü gizlədib mənə dedi ki, get, kömək gətir.

Ağaca, kola ilişə-ilişə yola düşdüm. Saqqallı erməni ilə rastlaşdım. Qarşıma tək tək vurub mənə yerə yıxdı. 150 nəfərə qədər Xocalı sakini girov götürülmüşdü. Bizi döyə-döyə, söyə-söyə Xankəndinə gətirildilər. Dörd gün meşədə, 2 ay əsirlikdə qaldım.

Əsirlikdə başımıza açılan müsibətləri sözlə ifadə etməkdə çətinlik çəkirəm. Həmişə mənə paltarın üstündən iynə vururdular. Hələ də onun acı-ağrısını çəkirəm. Heç inana bilmirəm ki, o əzab-əziyyəyə necə dözüb sağ qalmışam.

Yaşar Əliməmmədov (ikinci qrup Qarabağ əlili): - Beş qardaş, iki bacı idik. Qardaşım Faiq ali məktəbdə oxuyurdu. O bir qardaşım Namiq isə Xankəndində sürücü işləyirdi. Ermənilər onu yaxşı tanıyırdılar.

Xocalı faciəsi zamanı postda idim. Ermənilər hər yanı oda qalamışdılar. Artıq doğma yurdu tərk etməkdən başqa yolumuz yox idi. Bacım Kəmalənin yoldaşı elə ilk hücumda şəhid oldu. Hamı Kətik meşəsinə tərəf qaçıb Ağdama keçmək istəyirdi. Üç nəfərə bir avtomatımız var idi. Patron da ki az... Arvad-uşağım ah-naləsi ərsə qalxırdı. Kətikdə erməni postuna rast gəldik. Bizi gülləyə tutdular. Ölən öldü, sağ qalanlar müxtəlif istiqamətlərə qaçdılar. Həmin qatmaqarıışıqlıqda ailə üzvlərimizdən ayrı düşdüm. Onları tapmaq ümidi ilə geriyyə qayıtdım. İnsan axınının qar üstündəki izlərini tutaraq meşənin içi ilə 5-6 saat sürünə-sürünə getdim. Qucağında iki yaşlı körpə olan Nadirlə rastlaşdım. Dedi ki, sizim

kilər meşə ilə qaçıb gediblər.

Hər tərəfdən yolumuzu kəsmişdilər. Düz üç sutka ac-susuz meşədə qaldıq. Artıq əl-ayağım keyləşmişdi. Qəfildən hoyrat yoldaşım ilə rastlaşdım. Ayaqyalın idi. Şorfi ayaqlarına doladım. Həmin gecəni də meşədə qaldıq. Sonra bizi girov götürüb ermənilər yaşayan Pircamal kəndinə gətirdilər. Xocalılıların böyük bir hissəsini fermaya doldurmuşdular. Bizi də onlara qatdılar. Orada məhsəti türkü olan iki ökiz qardaşı güllələndilər. Bizə olmazın əzab və işgəncələr verirdilər. Başımızı mal peyininə soxub deyirdilər ki, yeyin, bu da sizin torpağımız...

Qardaşım Faiqin isə Əsgəranda güllələndiyini eşitdim. Şahidlər deyirdilər ki, ermənilər nə qədər məcbur etsələr də, o, "Qarabağ sizindir" sözlərini deməmişdi. Anam bütün bu dərdlərə dözməyib dünyasını dəyişdi.

Vəliyəddin Quliyev (şəhid atası): - Daşbulaq kəndində ermənilərlə birgə yaşayırdıq. Azərbaycanlıların artımı onları çox narahat edirdi.

1989-cu ildə nankorlar bizi doğma Daşbulaqdan çıxartdılar. Şikayətimizə baxan, köməyimizə gələn olmadı. Üç il idi ki, Xocalıda yaşayırdıq. Bir də eşitdik ki, bizi dörd tərəfdən mühasirəyə alıblar və aeroportu yandırılıblar. Oğlum Natiq birinci postda idi. Vəziyyətin gərginliyini görüb həmin posta getdim. Bir tank yaxınlıqda dövrə vurub keçdi. Soruşdum ki, o tankı niyə vurmadınız? Dedilər ki, Ağdamdan bizə xəbər verdilər ki, sizə köməyə iki tank gələcək, onları vurmayın. Ancaq gözlədiyimiz kimi olmadı. Həmin tanklar gəlib Bozdağ deyilən ərazidə dayandı. Flə bu zaman, görünür, hücumun başlandığını bildirmək üçün ermənilər dörd tərəfdə tonqallar çatdılar.

Oğlum Natiqlə müdafiə mövqeyində dayanmışdıq. Batalyon komandiri Təfiq Hüseynov da ora gəlib çıxdı. O dedi ki, getmə-

yin, ermənilərin qabağını almalıyıq. Ən ağır döyüşlər beşmərtəbəli binanın yanında gedirdi. Bir neçə yaralı sürünə-sürünə yanıma gəldi. Oğlumla hərəmiz bir yaralını dalımıza alıb beşmərtəbəyə tərəf gətirdik. Oğlum Tofiq Hüseynovla harasa getdi. Bununla da onu itirdim. Səhər saat 4-də Xocalıdan çıxmağa məcbur oldum.

Oğlum axtarmağa gedərkən Daxili İşlər Nazirliyi sistemində işləyən Bəxtiyar Aslanovla rastlaşdım. Ağır yaralı idi. Onu kürəyimdə Şelli kəndinə qədər gətirdim.

Ağdam qərargahında dedilər ki, gedirik meyit toplamağa. Mən də dəstəyə qoşuldum. Dedilər ki, son getmə, yaşlı adamsan, çətin olar. Təkid elədim. Əsgərdən keçib əhalinin ən çox qırıldığı yerə gəldik. Səhsiz-hesabsız meyit çöllərə səpələnmişdi. Hərbiçilərdə olan bir meyitin başını kəsib götürmüşdülər. Meyitlərdən çoxunun baş dərisi soyulmuş, gözləri çıxarılmış, əl-qolu kəsilmişdi.

Dedilər ki, aralıda bir meyit də var. Gedib xərəyə qoyub gətirdik. Sonra məlum oldu ki, bu, Xocalı poçtunun işçisi Cavidin atası Ələkbər kişidir. Oğlum Natiqdən isə bu günə kimi bir səs-səraqa ala bilməmişəm.

Kərəm Əsgərov (şahid atası): - Bizim Kosalar Sovetliyi Yuxarı Qarabağın şah yüksəkliyində yerləşirdi. Xocalının necə yandırdığına ürək ağrısı ilə baxırdıq. Bizim döyüşçülər çalışırdılar ki, Çayqovuşan istiqamətindən Balıca kəndinə, oradan isə Xocalıya köməyə getsinlər. Əfsuslar olsun ki, tərəkəndə- dırnağa kimi silahlanmış cəlladlar bütün ərazini nəzarətdə saxlayırdılar. Həmin gecə qrad qurğusundan bir neçə dəfə atəş açsaq da, Xocalıya kömək etmək istəyimiz üreyimizdə qaldı.

Mayın 8-də erməni-rus hərbi birləşmələri dörd istiqamətdən Kosalara hücum etmişdi. Cənubda kənddəki postlarımız müha-

sirəyə alınmışdı. Səhər saat 6-da əli silah tutanların hamısı qəfil-dən ayağa qalxaraq mühasirə halqasını yarıdı və düşməni geri oturtdu. Səkkiz saat davam edən amansız döyüşdə altı nəfər həlak oldu, 23 nəfər isə yaralandı.

Mayın 9-da döyüş-döyüş dağlara çöküldük. Azı 70 kilometrlik cəbhə xəttini göz bəbəyi kimi qoruyuruq. Gecə-gündüz çəkilən bütün əzab-əziyyət yiyəsizlik ucubundan uğursuz sonluqla başa çatırdı. Şuşa ilə əlaqəmiz tamamilə kəsildi. Böyük ümidlə biz oradan kömək gözləyirdik, gəlmədi. Sonradan məlum oldu ki, Şuşa da işğal edilmiş. Bizim kənddə qalmaqımız daha mümkün deyildi. Əhsiz-ayaqsız qocaları, körpələri çıxarmağa başladılar. Yuxarı Qarabağı axırıncı tərəkəndən Kosalar kəndi oldu...

Qaradağlı sakini, hadisələrin şahidi İlqar Əliyevin açıqlaması:

"Ermənilər Qaradağlıni tutandan sonra əsir və girov götürdüləri kənd sakinlərindən 33 nəfərini öldürdülər. Sonra öldürdüləri qadın və uşaqların cəsədlərini kənd yaxınlığındakı Böyüklük bağını adlanan yerdə "silos" quyusuna töküüb, üzərini torpaqladılar." "...ermənilər kənd sakinlərini güllələyir, hələ ölməmiş adamları isə quyuya doldururdular."

"Mənimlə birlikdə yüzdən artıq Qaradağlı kənd sakini girov götürülmüşdü. Yolda dəhşətli işğəncələrlə qarşılaşdıq. Ermənilər iki kənd sakininin başını toxmaqla yararaq, onları əzabla öldürdülər. Bizi əvvəlcə Linqin kəndinə gətirdilər. Orada üç nəfəri, Malibəylidə isə 12 nəfəri güllələdilər. Malibəylidə hamın məşinlərdən töküüb, piyada Xankəndinə qədər apardılar. Yöl boyu ermənilərin təhqirləri ilə qarşılaşdıq".

İ. Əliyev Xankəndində yerləşən həbsxanada 8 Qaradağlı sakininin acından öldüyünü vurğulayıb:

"Ermənilər fevralın 26-da Xocalını işğal edəndə Xankəndində

həbsxanada idim. Həmin gün ermənilər yüzdən artıq adamı bu həbsxanaya gətirdilər. Sonra bildim ki, onlar Xocalı sakinləridir və bu şəhər də işğal olunub. Səhəri gün gözümün qabağında 60-a yaxın Xocalı sakininin başını kəsdilər. Onların arasında uşaq və qadınlar da var idi”.

Qaradağlı sakini Oruc Əliyev də kənd işğal olunduqdan sonra şahidi olduğu işğəncə və qətlialmlar haqda danışır:

“Məni fevralın 17-də əsir götürdülər. Yolda qohumlarımın yarısını öldürdülər. Xankəndindəki həbsxanada işə dişlərimi zorla çəkдилər”. O, əsirlikdə olduğu müddətdə ermənilər tərəfindən hər gün döyüldüyünü və işğəncəyə məruz qaldığını deyib:

“Həmin il martın 17-də Allahverdi Bağırovun köməkliliyi ilə dəyişdirildim. Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin nümayəndələri həmin günə qədər bir dəfə də olsun xəstəxanaya gəlmədilər”.

“Ermənilər sağlam azərbaycanlı əsir və girovların daxili orqanlarını satırdılar. Bunu əvvəlcədən tanıdığım ermənilər mənə demişdi”.

O, Əliyevin sözlərinə görə, Qaradağlının alınması əməliyyatına və orada baş verən qətlialmlara Ermənistanın sabiq prezidenti Robert Kəçəryan rəhbərlik edib. O, bunu Əsgəranda xəstəxanada yatarkən eşitdiyini söyləyib.

Ermənilərdən etiraflar

Qarabağ hadisələrinin iştirakçısı, ermənilərin ən çox sevdiyi ideoloqlarından biri yazıçı - şair **Zori Balayan "Ruhumuzun dirçəlişi" adlı kitabında 1992-ci ilin 26 fevralında Xocalıda törətdikləri soyqırım haqqında yazır:**

“Biz Xaçaturla ələ keçirdiyimiz evə girərkən əsgərlərimiz 13

yaşlı bir türk uşağını pəncərəyə mısmaqlamışdılar. Türk uşağı çox səs-küy salmasın deyər, Xaçatur uşağın anasının kəsilmiş döşünü onun ağzına soxdu. Daha sonra 13 yaşındakı türkün başından, sinəsindən və qarnından dərisini soydum. Saata baxdım, türk uşağı 7 dəqiqə sonra qan itirərək dünyasını dəyişdi. Ruhum sevincdən qürurlandı. Xaçatur daha sonra ölmüş türk uşağının cəsədini hissə-hissə doğradı və bu türklə eyni kökdən olan itlərə atdı. Axşam eyni şeyi daha 3 türk uşağına etdik. Mən bir erməni kimi öz vəzifəmi yerinə yetirdim. Bilirdim ki, hər bir erməni hərəkətlərimizlə fəxr duyacaq”.

Daha bir erməni müəllif, hazırda Livanda məskunlaşmış yazıçı-jurnalist David Xerdiyən Xocalıda ermənilərin Azərbaycan türklərinin başına gətirdikləri müsibətləri "Xaç uğrunda" kitabında fəxrlə xatırlayır. "Xaç uğrunda" kitabının 19-76-cı səhifələrində Xocalı soyqırımından yazır:

“Səhərin soyuğunda biz Daşbulaq yaxınlığındakı bataqlıqdan keçmək üçün ölüldərdən körpü düzəltməli olduq. Mən ölümlərin üstünə getmək istəmədim. Bunu görəndə podpolkovnik Ohyan mənə işarə etdi ki, qorxmayın. Mən ayağımı 9-11 yaşlı qız meyitinə basıb addımlamağa başladım. Mənim ayaqlarım və şalvarım qan içində idi. Və mən beləcə 1200 meyitin üstündən keçdim”.

“Martın 2-də "Qaflan" erməni qrupu (meyitləri yandırməqla məşğul olurdu) 2000-ə yaxın alçaq moñqolun (türklərin) cəsədlərini toplayıb ayrı-ayrı hissələrlə Xocalının 1 km-liyində yandırdı. Axırıncı yük maşımında mən başından və qollarımdan yaralanmış təxminən 10 yaşlı bir qız uşağını gördüm. Diqqətlə baxanda gördüm ki, o yavaş-yavaş nəfəs alır. Soyuq, achiq və ağır yaralanmasına baxmayaraq, o hələ də sağ idi. Ölümlə mübarizə apararıq bu uşağın gözlərini mən heç vaxt yaddan çıxarmayacağam. Son-

ra Tıqranyan familiyalı bir əsgər onun qulaqlarından tutub artıq üzünə mazut tökülmüş cəsədlərin içərisinə atdı. Daha sonra onları yandırdılar. Tonqaldan ağlamaq və imdad səsleri gəlirdi".

Xocalı faciəsi dünyanın gözü ilə

"...Sonuncu dəfə Xocalıda bir ay əvvəl olmuşdum. O vaxt artıq ora getmək tək helikopterlə mümkün idi. Ermənilər Ağdamda gedən yolu tutmuşdular. Azərbaycanın hökumət rəhbərləri qəti şəkildə inkar etsələr də, Xocalıda nəsə dəhşətli bir olayın baş verdiyi məlum idi. Vaxt itirmədən Londonun "Independent"indən Xyu Poupla Ağdamda yola düşdük. Axırıncı dəfə Əliflə getmişdik ora. O deyirdi ki, son üç ayda ucqar kəndlərin hamısını ermənilər bir-bir işğal ediblər. Azərbaycanlıların əlində yalnız Xocalı ilə Şuşa qalıb ki, onların da arasında yol kəsilib. Bizim hamımızı satıblar, əgər hökumət istəsə, Ağdamda gedən yolu bir gündə açar.

Eşitdiklərimizə inana bilmirdik. Onlar deyirdilər ki, ermənilər rus əsgərləri ilə birləşərək 25-i gecəsi Xocalı şəhərini Yer üzündən siliblər, yüzlərlə insanı qətlə yetiriblər. Sağ qalanların üzgözləri cırıq-cırıq, ayaqları yalın, soyuqdan və qışqırmaqdan səsləri çıxmırdı. Raisa Aslanova adlı bir qadın ağlaya-ağlaya bildirdi ki, həyat yoldaşını və kürəkənini onun gözləri qarşısında öldürüblər, qızı isə itkin düşüb. Yüzlərlə, bəlkə də min nəfər mülki şəxs onları müdafiə edən bir ovuc döyüşçü ilə birgə bildirçin ovundakı kimi gülləbaran edilmişdi. Cəsədlərin çoxu ölçətməz yerlərdə, meşədə, dağlarda qalmışdı. Xocalı insan məskəni deyil, qarğaların sakin olduğu məkana bənzəyirdi. Bir gecədə min ölü? Bu, qeyri-mümkün kimi görünürdü. Lakin biz kiçicik araşdırma aparandan sonra ölənlərin sayı barədə deyilənlərin həqiqət olduğunu gördük.

Ağdamda yerli dini rəhbər Sadıq Sadıqov siyahı ilə ölənlərin adını çəkərək göz yaşları töküdü. Həmin gün itkin düşən və öldüyü güman edilən - ailəsi tamamilə məhv edilənləri çıxmaq şərtilə 477 nəfər ölü var idi. Bunlar hələ Ağdamda gətirilməmişdi. "Röyter" agentliyinin müxbiri Elif Kaban sarsılaraq sanki ağlına itirmişdi. Həyat yoldaşım Hicran iflic olmuşdu. Fotoqraf Oleq Litvin huşsuzluq halına düşmüşdü. İnsanlar dəhşətli şeylər danışdı. Bir qrup insan ənənəyə uyğun olaraq ölümləri yuyub, kəfənləyib iri yük maşınlarına dolduraraq dəfn etmək üçün qəbiristanlığa daşıyırdı. Bəzi meyitlərin başlarının dərisi soyulmuşdu, bədənlərinin müxtəlif hissələri kəsilmişdi.

Günortadan xeyli keçmiş kimsə dedi ki, Gəncədəki rus qarnizonundan kirayə edilmiş hərbi helikopter qırğının baş verdiyi sahə üzünə uçuş edəcək. Biz bunu eşidən kimi hava limanına tərəf getdik. Amma uça bilmədik. Elə bu vaxt bir nəfər ağlaya-ağlaya məni qucaqladı: - Tomas, nəş naçalnik, komandir Əlif - deyib hönkürdü. Məlum oldu ki, Əlif Hacıyevin komandanlıq etdiyi qırx nəfərlik dəstənin yalnız 10 üzvü sağ qalıb. Onlar dəhşətli gecədə baş verənləri - Əlifin öldüyü anı hissə-hissə danışdılar. Əlif qadın və uşaqları müdafiə edərkən başından aldığı güllə yarısından həlak olmuşdu, amma meyiti gəlib çıxmamışdı. Xocalıda yaşanan faciədən və Ağdamda baş verənlərdən dövlətin xəbəri yox idi. Rəsmilərdən Ağdamda yalnız parlamentin vitse-spikeri Tamerlan Qarayevi gördük. Yorulub əldən düşmüş bu adam Rusiya Daxili İşlər Nazirliyinin Stepanakertdə yerləşən 366-cı motoatıcı alayından fərarilik etmiş iki türkmən əsgərini dindirirdi. Onlar bir həftə əvvəl Xocalıya qaçıb gəlmişdilər. Danışıklardan məlum oldu ki, hücum edənlər yalnız ermənilər deyil, Sovet Ordusunun hərbçiləri də olub. Onlardan biri Ağaməhəmməd Mutif danışdı ki, erməni və rus zabitləri müsəlman olduğumuz üçün bizi döydürdülər, ona

görə də birtəhər qaça bildik... Bir sözlə, 1000 nəfərə qədər insanın ölümü ilə nəticələnən Sovet Ordusunun dəstəyi ilə Azərbaycan şəhərinə edilmiş erməni basqını.

Mən Bİ-Bi-Si-nin Moskva müxbirinə qırğın haqqında məlumat verəndə: "Düşünürsən ki, Qarabağda bir hücum nəticəsində ölənlərin sayı dörd il ərzində bizim xəbər verdiyimiz ölənlərin sayından çoxdur? Bu, mümkündür deyil, "Röyter"ə bax, onlar heç bir xəbər vermirlər", - deyər soruşdu. Doğrudan da, belə idi. Elif Kaban öz səyyar faks aparatı ilə məlumatları göndərməyinə baxmayaraq, efiyə heç nə verilmirdi. Bakıdakı hökumət və KİV bizə yardım etmirdi. Biz Ağdama xəbərlər əldə etmək üçün yollananda prezidentin nümayəndəsi iddia edirdi ki, Xocalının mübariz müdafiəçiləri ermənilərin hücumunu dəf ediblər və yalnız iki nəfər həlak olub.

Axırda "Vaşinqton Post"-un Moskva bürosuna zəng edərək hadisə haqqında məlumat vermək istədiyimi bildirdim. Onlar çox məşğul olduqlarından məni dinləyə bilmədilər, yalnız Vaşinqtonda yerləşən xarici əlaqələr bölməsi ilə birləşdirdilər. Ölənlərin sayını onlara deyəndə mənə əsəbiləşərək bildirdilər ki, sən bu rəqəmi haradan bilirən, axı rəsmi Bakı hələ də ölənlərin 2 nəfər olduğunu deyir. Erməni KİV-sində Azərbaycan tərəfinin güclü hücumu haqqında məlumat verilir. Niyə bu haqda sənin hesabatında heç nə yoxdur? Mənim deməyə sözümlə qurtarmışdı. Onlara artıq heç nə deyə bilmirdim. Elə bu vaxt Ağdamda, mənim qaldığım hökumətin qonaq evindən təxminən 2 kilometr aralıya kristal tipli raket düşdü və partladı. Bu hadisə baş verəndə mən Vaşinqtonla xəttə idim. Pəncərələr sınıb töküləndə qərara gəldik ki, nə qədər ki, biz də göyə sovrulmamışıq, telefonla danışığı bitirək və zirzəmiyə düşək.

Xocalı haqqında verdiyim məlumat eksklüziv material kimi

fevralın 27-də "Vaşinqton Post" qəzetinin daxili səhifələrində çap edildi. Bu məlumat məndən sonra Avropanın "London Sandey Tayms" qəzetinin üz səhifəsində yer aldı. Bu o vaxt idi ki, beynəlxalq ictimaiyyət həlak olanların sayını hesablamğa və doğrudan da, dəhşətli bir hadisənin baş verdiyini təsdiq etməyə başlamışdılar. Qətləmin baş verdiyi sahəyə səfər edərək ölənlər haqqında sənədlərin yoxlanılması kimi xoş olmayan missiyanı yerinə yetirən ilk qərblə müxbir "London Tayms"-in əməkdaşı Anatoli Litvin oldu. Ona kömək edən isə "Frontayn Nyus" qəzetinin müxbiri, əziz dostum, peşəkar jurnalist Rori Pek idi. O, indi dünyasını dəyişib. Biz Ağdamı tərk etdiyimiz gecə "Frans-Press" agentliyinin bir müxbiri Ağdama gələrək burada sakitliyin hökm sürdüyünü xəbər vermişdi. Digər bir nəvəci müxbir isə Vəfa Quluzadənin etimadından istifadə edərək onun sözlərini kobud şəkildə təhrif etmişdi, mən buna çox pərt olmuşdum. Böhranın qızgın vaxtında Duqlas Kennedi - Robertin oğlu, Sankt-Peterburqdan olan DTK-ya işləyən tərcüməçi Ağdamda peyda oldu və fikirləşirdi ki, əylənmək üçün bir az cəbhə xəttində fırlana bilər. Lakin onu əmin etdikdən sonra ki, tərcüməçisi kütlə tərəfindən öldürülə bilər, Kennedi mənim məsləhətimlə iki nəfər yerli cavan oğlanı özünə köməkçi götürdü. Lakin sonradan onların pulunu verməkdən boyun qaçırdı.

Mən artıq Xocalıdaydım. Dərələrdə, təpələrdə, qar üzərində hələ xeyli meyit qalmışdı. Yəqin temperatur yüksələndə çürüməyə başlayacaqlar. Artıq ruhlarn dolaşdığı, yalqız, yeməyin, suyun və həyatın olmadığı şəhərdə, burada bütün adamlar öldürülmüşdü, öldürülmüşdü, öldürülmüşdü. Mən sadəcə, ağılamağa, ağılamağa, ağılamağa başladım. Bakıya çatanda az qala prezidentin mətbuat katibinin üstünə hücum çəkərək, hamının yanında onu yalançılıqda ittiham etdim. O, bundan narazı qalmışdı. Ona görə

də mənim erməni casusu olduğum və yanvarda Xocalıya göndərilərək dağıdılmış şəhərdə hərbi sirrin öyrənilməsi tapşırığı aldığım haqqında şayiələr yaydı. Bu iddialara görə məni hətta müvəqqəti saxlamışdılar da. Əlbəttə, əhvalım korlanmışdı.

Bunlar boş şeylərdi, ən dəhşətli o idi ki, Xocalıda bir yerdə çörək kəsdiyim dostum Əlif Hacıyev ölmüşdü. Onun həyat yoldaşı rus qızı Qala qalmışdı. O, Əlifsiz necə yaşayacağını düşünür, bundan dəhşətə gəlirdi. Bakıdakı hakim rejimin acgözlüyü və eybəcərliyi məni dəhşətə gətirmişdi. Axı, insanların bu vəziyyətə düşməsinə, sözlə ifadə edilə bilməyəcək bu faciənin yaşanmasına səbəb onlar idi.

Elə bu fikirlərlə sabahı gün Əlifin dəfnində iştirak etmək üçün Şəhidlər xiyabanına yollandım. Mən bu qəbiristanlığı əvvəllər də ziyarət etmişdim, amma indi fərqli ziyarət idi. İndi bura yas üçün gəlmişdim. O zaman mən gələndə burada üçüncü sıra yox idi, sonralar bu sıra böyüyəcək, çoxalacaqdı. Əlifin qəbri 127-ci idi. Cənazəni yük maşınından düşürdülər. Mən cənazəni çiyində daşıyanlara qoşuldum və onu qəbirlərin sırasına qədər gətirdim. Adətlərinə uyğun din xadimi fatihə verdi, mən sarsılmışdım, artıq Əlif yox idi...

Sonra Şəhidlər xiyabanında daha böyük dəfn prosesi başladı. İnsan axını Əlifin qəbri yanında qazılmış digər qəbirlərə də yaxınlaşdı. Bu, cərgədəki sonuncu yer idi. Sonra yenə cərgələr başlayacaqdı, artıq yeni cərgələrin ilk qəbrini Qara Bağçadan, Qarabağ adlı dəhşətli yerdən gətiriləcək meyiti gözləmədən qazmağa başlamışdılar. Tezliklə daha çox cavan adam burada uzanacaq və onların sayı Xocalıda öldürülənlərin sayını ötüb keçəcəkdir. 25 və 26 fevralda baş verənlər isə Qarabağın, Qara Bağçanın davam etməkdə olan ölüm və dağıntı siyahısının qəmli statistikasında sadəcə bir detala çevriləcəkdir.

And içdim ki, Əlif və adlarını bilmədiyim, anıma sifətləri yaddaşıma həkk olunmuş başqa insanları heç vaxt unutmayacağam. Bəli, mən Xocalıyı unutmayacağam. Bu kiçik, uzaq bir şəhər idi. İndi ölü şəhərdir.

Məqalənin ixtisarla götürüldüyü mənbə: "Xocalı soyqırımı: Milyon imza bir tələb", Bakı, 2007.

*Tomas QOLTS,
yazıçı-jurnalist (ABS)*

Azərbaycan Milli Məclisi (Parlamentı) hər il fevralın 26-nı "Xocalı soyqırımı günü" elan etmişdir. Hər il fevralın 26-da saat 17.00-da Azərbaycan xalqı Xocalı soyqırımının qurbanlarının xatirəsini yad edir.

Doğma yurdlarından didərgin düşmüş və Azərbaycanın 48 rayonuna səpələnmiş Xocalı sakinləri Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ədalətli həlli, Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünün dəf edilməsi, ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi ümidi ilə yaşayırlar. Onlar dünya xalqlarına, dövlətlərinə, beynəlxalq təşkilatlara haqq-ədaləti və həqiqəti müdafiə etmək, Xocalıda törədilmiş terrorizm, etnik təmizləmə faktlarını pisləmək barədə müraciətlər edirlər.

Xocalı soyqırımının günahkarları, təşkilatçıları və icraçıları layiqli cəzalarına çatmalıdırlar. Cinayət cəzasız qala bilməz. Təəssüf ki, XX əsrdə genosid və etnik təmizləmə hadisələri baş vermişdir. Xocalı faciəsi onların sırasında ən dəhşətlilərinə aiddir. Hal-hazırda, bu hadisələrdə hər hansı şəkildə iştirakı olmuş şəxslər hələlik öz vicdanları qarşısında cavabdehdir, ancaq vaxt gələcəkdir ki, onlar tarixin məhkəməsi qarşısında cavab verməli olacaqlar.

BEYNƏLXALQ HÜQUQ NORMALARI XOCALIDA SOYQIRIMININ HƏYATA KEÇİRİLDİYİNİ BİRMƏNALI TƏSDİQLƏYİR

Keçmişini unudanların, onu yenidən yaşamaq məcburiyyətində qalması tarixin ibrət dərsideir. Azərbaycanın çağdaş tarixində də unudulması mümkün olmayan, bütövlükdə xalqın qəlbində dərin iz salaraq, onu daim mübarizə və qisas ruhunda kökləyən elə faciəli hadisələr var ki, heç zaman milli yaddaşdan silinməyəcəkdir. Erməni faşizminin xislətini, gerçək mahiyyətini çılpaqlığı ilə açan Xocalı soyqırımı da məhz unudulması mümkün olmayan belə dəhşətli hadisələrdəndir. 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə belə amansız cinayətə rəvac vermiş ermənilər dünyanın ən əzəzil, qəddar və qaniçən milləti olduqlarını, terroru dövlət siyasətinə çevirdiklərini bir daha təsdiq etmişlər.

Tarixi faktlar təsdiqləyir ki, "Dənizdən-dənizə Ermənistan" xülyası ilə yaşayan ermənilər müəyyən xarici havadarlarının köməyi ilə müxtəlif dövrlərdə azərbaycanlılara və türklərə qarşı amansız terror və soyqırımı siyasəti həyata keçirmiş, etnik təmizləmə siyasəti aparmışlar. Bir sıra dövlətlərin hakm dairələri tərəfindən himayə olunan bu mənfur siyasət çar Rusiyası və Sovet hakimiyyəti dövründə də ardıcıl şəkildə davam etdirilmiş, SSRİ-nin süqutu prosesi azərbaycanlıların doğma torpaqlarından qovulması, qaçqın və məcburi köçkünə çevrilməsi, kütləvi qırğınlarla müşayiət olunmuşdur. Təcavüzkar erməni millətçilərinin və sərsəm "Böyük Ermənistan" ideoloqlarının etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin nəticələrini bütövlük-

də milyondan çox azərbaycanlı müxtəlif vaxtlarda öz üzərində hiss etmişdir.

Xocalıda törədilmiş amansız qətləmə işə nəinki türk dünyasına, bütövlükdə bəşəriyyətin mütərəqqi dəyərlərinə, insanlığa və beynəlxalq hüquq normalarına qarşı yönəlmiş genosid aktı idi.

Xocalıda mülki əhalinin planlı şəkildə qətlə yetirilməsini sübut edən çoxsaylı faktlardan biri də məhz budur ki, həmin gün əhalinin zorakılıqdan qaçıb qurtarmaq istəyən hissələri ərazidən çıxış yollarında övələcədən xüsusi hazırlanmış pusqularda güllələnmişlər. Xocalıdan çıxan əhalinin Naxçıvanıq kəndi ərazisində pulemyot, avtomat və başqa silahlardan gülləbaran edilməsi faktı bunu bir daha təsdiqləyir. Bütün bunlar ermənilərin Xocalı şəhərində törətdikləri qeyri-insani hərəkətlərinin kökündə məhz genosid (soyqırımı) niyyətinin dayandığını aşkar surətdə üzə çıxarır. Genosid cinayəti üçün xüsusi niyyətin olması zəruri şərt sayılır və bu dəhşətli akt hökmən milli, etnik, irqi, dini qruplara qarşı yönəlməlidir. Bu hüquqi müstəvidən yanaşdıqda aydın görünür ki, erməni silahlı birləşmələrinin çirkin niyyəti Xocalı şəhərindəki azərbaycanlıları məhz milli-dini zəmində son nəfərədək qətlə yetirmək olmuşdur. Ermənilər beynəlxalq humanitar hüquqda yolverilməz sayılan soyqırımı cinayətinə şüurlu, məqsədlil şəkildə, bilərəkdən əl atmış, misli görünməmiş qətləmə törətmişlər.

Beynəlxalq hüquq normaları Xocalı faciəsinin soyqırım cinayəti kimi təsvifi üçün kifayət qədər ciddi əsaslar verir. Ümumiyyətlə, ilk dəfə Nürnberq Hərbi Tribunalının nizamnaməsində beynəlxalq cinayətlərin nədən ibarət olduğu göstərilmişdir. Orada soyqırımı cinayəti insanlıq əleyhinə olan cinayətlər kateqoriyasına aid edilmişdir.

BMT-nin "Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında" 1948-ci il tarixli Konvensiyasında isə soyqırımı cinayətinin mahiyyəti tam olaraq əksini tapmışdır. Beynəlxalq hüquqa görə, soyqırımı sülh və bəşəriyyət əleyhinə yönələn əməl olmaqla ən ağır beynəlxalq cinayət sayılır. Soyqırımı hər hansı milli, irqi, etnik və dini əlamətlərinə görə fərqlənən xüsusi bir qrupun tamamilə və ya qismən məhv edilməsinə yönəlmiş bu cinayət hərəkətlərinə deyilir: **birincisi**, həmin qrupun üzvlərinin öldürülməsi; **ikincisi**, onların şikəst edilməsi, bədən xəsarəti, yaxud əqli pozğunluq yetirilməsi; **üçüncüsü**, hər hansı qrupa onun qəsdən tam, yaxud qismən fiziki məhvini nəzərdə tutan həyat şəraitinin yaradılması; **dördüncüsü**, həmin qrupda doğumun qarşısını almağa yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi; **beşincisi**, azyaşlı uşaqların bir insan qrupundan alınıb başqasına verilməsi. Bunlardan hansısa bir hadisənin soyqırımı kimi qiymətləndirilməsi üçün kifayət edir. Bu meyarlar baxımından, Xocalı faciəsi soyqırımı cinayəti kimi qiymətləndirilməlidir.

Soyqırımı - beynəlxalq hüququn qəbul edilmiş ümumi prinsip və normalarının, habelə insan hüquq və azadlıqlarının kobud surətdə pozulmasıdır. Soyqırımın əsas icimai təhlükəliliyi ondan ibarətdir ki, bu cinayətin törədilməsi nəticəsində ayrıca mədəniyyəti, adəti ənənələri, bir sözlə, yaşam tərzini olan milli, etnik, irqi və ya dini qrup tamamilə və ya qismən öz mövcudluğunu itirə bilər. Bu isə insanları birliyinin müxtəlifliyinin itirilməsinə beynəlxalq nizamlaşma qanunauyğunluqlarının əsaslarının sarsılmasına gətirib çıxara bilər. BMT Baş Məclisinin 10 dekabr 1948-ci il qəbul etdiyi ümumdünya insan hüquqları bəyannaməsində qeyd olunmuşdur. **Hər bir insanın yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır.** Heç kəs insan

ləyaqətini alçaldan alçaq, qeyri-insani cəza və işgəncələrə məruz qala bilməz. Hər bir insan onun harada olmasından asılı olmayaraq hüquq subyekti hesab olunur. İnsanlar qanun qarşısında bərabərdir və qanunlarla eyni dərəcədə müdafiə olunurlar.

XX əsrin ən dəhşətli hadisələrindən olan Xocalı soyqırımının məhz azərbaycanlı milli qrupuna qarşı yönəldiyi inkarolunmaz faktdır və bu da ermənilərin qeyri-insani davranışlarını genosid (soyqırımı) üçün ciddi hüquqi əsaslar verir. BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci ilə qəbul edilmiş və 1961-ci ildə qüvvəyə minmiş "Genosid cinayətinin qarşısının alınması və təqsirkarların cəzalandırılması haqqında" Konvensiyaya əsaslıqla yönəlmiş bu qeyri-humanist aktın hüquqi əsasları təsbit olunmuşdur.

Ermənistanın müharibə zamanı davranış normalarını müəyyənləyən beynəlxalq hüquq prinsiplərinə məhəl qoymaması ilə bağlı faktlar yalnız bununla məhdudlaşmır. Beynəlxalq humanitar hüququn tələblərinə əsasən müharibə yalnız silahlı münaqişədə olan tərəflərin silahlı qüvvələri arasında aparılmalıdır. Mülki əhali döyüşlərdə iştirak etməməli və onlarla hörmətlə davranılmalıdır. "Müharibə zamanı mülki şəxslərin müdafiəsinə dair" IV Cenevrə Konvensiyasının 3-cü maddəsinə əsasən, mülki əhalinin həyatına və təhlükəsizliyinə qəsd, o cümlədən onların hər cür öldürülməsi, şikəst edilməsi, onlarla qəddar davranış, onlara əzab və işgəncə verilməsi, insan ləyaqətinə qəsd, təhqir və alçaldıcı hərəkətlər qadağan edilir. Konvensiyanın 33-cü maddəsində isə qeyd olunur ki, heç bir mülki şəxs törətmədiyi hüquq pozuntusuna görə cəzalandırıla bilməz. Mülki əhaliyə qarşı kollektiv cəza tədbirlərinin görülməsi, mülki əhalini qorxuya salmaq, onlara qarşı terror hərəkətləri, onların repressiyaya məruz qoyulması birmənalı qadağan edilir. Həmin

Konvensiyanın 34-cü maddəsinə görə mülki əhalinin girov götürülməsi də qadağandır. Lakin təkcə Xocalıda 1000-dən artıq insanı girov götürən ermənilər bu prinsipə də aşkar sayğısızlıq nümayiş etdirmişlər. Ermənistan silahlı qüvvələri bu hüquq normalarına məhəl qoymamış, Xocalıda dinc əhalinin məhvi üçün ən qəddar üsullara əl atmışlar.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin 1993-cü ilin iyununda xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdırdıqdan sonra bir çox milli faciələrimiz kimi Xocalı soyqırımına da siyasi-hüquqi qiymətin verilməsi mümkün olmuşdur. 1996-cı il fevralın 24-də xocalılarla görüşən ulu öndərimiz Heydər Əliyev Xocalı faciəsinin xalqımızın qəhrəmanlıq tarixində xüsusi yeri olduğunu vurğulamışdır:

Ümummillə liderimizin təşəbbüsü ilə Milli Məclis 1994-cü il fevralın 24-də "Xocalı soyqırımı günü haqqında" xüsusi qərar qəbul etmiş, sənəddə hadisənin başvermə səbəbləri, günahkarlar təfəsilatı ilə açıqlanmışdır.

Eyni zamanda, Xocalı faciəsi ilə bağlı həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, erməni qəsbkarlarının beynəlxalq müstəvidə ifşası mühüm vəzifələr kimi önə çəkilmişdir. Ümummillə liderimizin "Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında" 25 fevral 1997-ci il tarixli sərəncamı ilə hər il fevral ayının 26-sı saat 17:00-də Azərbaycan Respublikasının ərazisində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsi ehtiramla yad edilir.

Bəşəriyyətə qarşı ən dəhşətli cinayətlərdən olan Xocalı soyqırımı barədə həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması baxımından Azərbaycan prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən ardıcıl tədbirləri də xüsusi vurğulamaq lazımdır. "Vətəndaşlarımız, soydaşlarımız unutmama-

lıdır ki, erməni millətçilərinin antiAzərbaycan təbliğatı getdikcə genişlənir, mənfur formalarda davam etdirilir. Ermənilər ərazi iddialarını əsaslandırmaq üçün yeni-yeni əsassız tezislər uydurur, məkrli siyasət aparırlar. Buna görə də biz belə ideoloji təxribatlara qarşı ayıq olmalı, onları vaxtında ifşa etməliyik", - deyəən cənab İlham Əliyev Ermənistanın təcavüzü nəticəsində xalqımızın üzləşdiyi faciələri real faktlarla dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasını Xarici İşlər Nazirliyinin, xaricdəki diplomatik korpuslarımızın və diasporumuzun qarşısında mühüm vəzifələr kimi müəyyənləşdirmişdir.

Xocalı soyqırımı beynəlxalq cinayətdir. Beynəlxalq cinayət ayrı-ayrı dövlətlərin hüquq və qanun mənafeələrini, beynəlxalq səviyyədə tanınmış insan hüquqlarının kobud və kütləvi şəkildə pozan, hüquqi tərkibi beynəlxalq hüquq normalarında müəyyən olunmuş, beynəlxalq hüquqa zidd olan əməllərə deyilir. Beynəlxalq hüquq elmində "beynəlxalq cinayət" və "beynəlxalq xarakterli cinayət" kateqoriyaları fərqləndirilir. Soyqırım cinayəti beynəlxalq cinayət kateqoriyasına aiddir. Həmin cinayətlərin əsas tərkibləri İkinci Dünya müharibəsindən sonra yaradılmış Beynəlxalq Hərbi tribunalların (Nürnberg və Tokio) nizamnaməsində ifadə olunmuşdur.

Xocalı soyqırımının beynəlxalq cinayət kimi hüquqi əsasları. Xocalı soyqırımının beynəlxalq cinayət kimi təsvifi üçün hüquqi əsaslar aşağıdakılar hesab olunmalıdır:

1. BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya (Konvensiya 1951-ci ildə qüvvəyə minmişdir);

2. Nürnberg Hərbi Tribunallarının Nizamnaməsi (Nizamnamədə birbaşa soyqırım cinayəti göstərilməsi də, həmin cinayə-

ti təşkil edən əməllər insanlıq əleyhinə cinayətlər və müharibə cinayətləri kimi nəzərdə tutulmuşdur);

3. Yuqoslaviya Beynəlxalq Cinayət Tribunalı Nizamnaməsi (maddə 7 4);

4. Ruanda Beynəlxalq Cinayət Tribunalı Nizamnaməsi (maddə. 1);

5. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusu (mad.6);

6. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi (mad.103);

7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında" 26 mart 1998-ci il tarixli fərmanı.

Xocalı soyqırımının beynəlxalq hüquqi nəticələri. Beynəlxalq hüquq soyqırım cinayəti ilə əlaqədar aşağıdakıları müəyyənləşdirmişdir:

1. Soyqırım cinayəti törətmiş şəxslərin cinayət mühakiməsi və cəzalandırılması labüddür.

2. Soyqırım cinayətinin təkcə icraçıları deyil, soyqırım törətməyə sui-qəsd, soyqırıma birbaşa və açıq təhrikçilik, soyqırıma cəhd və soyqırımda iştirak etmək də cinayət məsuliyyəti doğurur.

3. Soyqırım cinayəti törətmiş şəxslərə universal yurisdiksiya prinsipi tətbiq olunmalıdır.

4. Soyqırım cinayətini törətməkdə əmrin icrası istinad edilən şəxsi cinayət məsuliyyətindən azad etmir.

5. Soyqırım cinayətinin törədilməsinin qarşısının alınması üçün tədbir görməməyə görə rəhbər şəxs məsuliyyət daşıyır.

6. Soyqırım cinayətlərinə cinayət məsuliyyətinə cəlbetmə müddətləri tətbiq edilir.

7. Soyqırım cinayətinə görə qanunun retroaktiv tətbiqinə yol verilir.

8. Soyqırım cinayətini törətmiş şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmaq üçün tələb edən dövlətə verilməlidir.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı törədilmiş bir sıra cinayətlər onların törədildiyi dövrdə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində beynəlxalq cinayət kimi ifadəsini tapmışdı. Lakin bu, heç də həmin cinayəti törədən şəxslərin cinayət məsuliyyətini istisna etmir. Çünki yuxarıda qeyd olunan beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyətin zəruriliyi barədə müddəa artıq Beynəlxalq Birlik tərəfindən qəbul edilmiş və beynəlxalq hüququn adət norması kimi fəaliyyət göstərir. Ona görə də azərbaycanlılara münasibətdə törədilmiş vəhşiliklər beynəlxalq aləm tərəfindən qəbul olunmuş hüquq prinsiplərinə müvafiq olaraq beynəlxalq cinayət kimi tanınmış və həmin cinayət əməllərinə görə heç nə həmin cinayəti törətmiş şəxsləri cinayət məsuliyyətindən azad edə bilməz.

Məhz elə buna görə də, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı beynəlxalq cinayət törətmiş şəxslərin tələb olunması və mühakimə edilməsi üçün hüquqi baza mövcuddur. Həmin hüquqi əsaslara söykənərək soyqırım cinayəti, müharibə cinayətləri və insanlıq əleyhinə cinayət törətmiş şəxslərin axtarılıb tapılması, tələb olunması və mühakimə edilməsi istiqamətində iş aparılmalıdır.

İkinci Dünya müharibəsi zamanı törədilmiş Xatın faciəsi, Xoloost qırğını, Xirosima və Naqasaki fəlakətlərini, eləcə də bir sıra digər dəhşətli hadisələri Xocalı faciəsi ilə müqayisə etmək üçün, əvvəlcə bu hadisənin şahidi olmuş **Fransız jurnalisti Can İv Justin** yazdıqlarına diqqət cəlb etmək istəyirəm: "Mən qəddarlıq haqqında çox eşitmişəm. Ancaq ermənilər 5-6 yaşlı uşaqları, mülki əhalini öldürməklə onları ötüb keçiblər.

Leonid Kravets - hərbi təyyarəçi, mayor: "Fevralın 26-da

mən Stepanakertdən yaralıları çıxarıb Əsgəran darvazasından geri qayıdırdım. Aşağıda gözümə nəşə tünd ləkələr dəydi. Birdən bortmexanik qışqırdı: "Baxın, orada qadınlar, uşaqlar görünə günə düşüblər". Gözəyari saydıq. Yoxuşa səpələmiş iki yüzə yaxın meyitin arasında əlisilahlılar gəzişirdilər.

Təcili ora uçduq və meyitləri götürməyə cəhd etdik. Hər yana səpələnmiş qadın, qoca, uşaq meyitləri adamı sarsıdırdı. Yerli milis kapitani da bizimlə idi. Meyitlərin arasında başı yarılmış dörd yaşlı oğlunu görəndə dəli oldu... Bizi atəşə tutmuşdan imkan tapıb bir neçə meyiti götürə bildik".

V.Belix - "İzvestiya" qəzetinin müxbiri: "Vaxtaşırı Ağdama diri girovlarla dəyişdirilmiş azərbaycanlıların meyitləri gətirilir. Belə şeyi dəhşətli yuxuda da görmək mümkün deyil, deşilmiş gözlər, kəsilmiş başlar, qulaqlar, doğram-doğram olmuş bədənlər kəndirlə bir-birinə sarnaraq zirehli maşının arxasında sürüklənmiş çıl-çılpaq meyitlər, vəhşiliyin həddi-hüdudu yoxdur".

Vladimir Savelyev - 02270 sayılı hərbi hissədə əks-kəşfiyyatın rəisi: Onun "məxfi-arayış"ında deyilir ki, azərbaycanlı meyitləri qalaqlanan çalaların ətrafında axşamlar itlərin və çaqqalların səs-küyündən, dartışmalarından qulaq tutulur, adam vahimələnirdi.

Karabelnikov İ - rus zabiti: "Birinci batalyonun qərargah rəisi, mayor Abram Çitçiyən 13 nəfərlik Babayevlər ailəsini güldədən keçirib. Buna görə ona Fransa erməni diasporu tərəfindən 150 min dollar pul və ən böyük təltif sayılan "Kilsə mükafatı" verilib".

Xocalı soyqırımını zamanı yol verilmiş zorakılıq əməllərinin qabaqcadan düşünülmüş qaydada, milli əlamətinə görə insanları tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyəti ilə törədil-

məsi beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqa əsasən məhz genosid olduğunu sübut edir. Erməni qəsbkarlarının vəhşilik və vandalizm aktı tərəqqipərvər bəşəriyyətin genosid kimi tanıdığı Xatın və Sonqmi faciələri ilə eyni səviyyədə qiymətləndirməli, insanlığa qarşı törədilən bu cinayət öz layiqli qiymətini almalıdır.

ABŞ Konqresində İndiana Ştatının təmsilçisi, Beynəlxalq Münasibətlər Komitəsinin üzvü, konqresmen Den Bartonun Nümayəndələr Palatasında çıxış edərək, Konqresi Xocalı soyqırımını tanımağa çağırması artıq Amerika ictimaiyyətinin də erməni vəhşiliklərindən xəbərdar olması və insan hüquqlarının kobudcasına pozulması ilə müşayiət olunan qəddarlığa son qoyulması istəyindən xəbər verir.

Konqresmen Xocalı şəhərində ermənilər tərəfindən insanlığa xas olmayan qəddarlıqla qadın, uşaq və yaşlıların qətlə yetirilməsi, cəsədlərin belə təhqir olunması faktlarını həmkarlarının diqqətinə çatdırmış, daha sonra ABŞ Konqresinin Xocalı soyqırımını tanımaqla beynəlxalq ictimaiyyətin uzun illərdən bəri bu məsələ ilə bağlı sükut buzunu qıracağına əmin olduğunu qeyd etmişdir.

Təəssüf ki, insan hüquqlarının kütləvi və kobud şəkildə pozulması ilə nəticələnmiş Xocalı soyqırımına hələ də beynəlxalq miqyasda hüquqi qiymət verilməmiş, terrorçu, işğalçı əməllərə qarşı qəti tədbirlər görülməmişdir. Ümumbəşəri dəyərlərlə, beynəlxalq hüquqi normalara əsasən düşünmək və qərar qəbul etməyin zamanı çatmışdır.

Bir daha böyük ümidlərlə dünya birliyinə, mütəbər beynəlxalq qurumlara və dünya xalqlarına müraciət edərək Azərbaycana qarşı aparılan uzunmüddətli erməni təcavüzünə, terror siyasətinə, kütləvi şəkildə insan hüquqlarının pozulmasına son

qoyulacağına, bu ağırlı münafişənin sülh və danışıqlar yolu ilə aradan qaldırılmasına dəstək veriləcəyinə, zəbt olunmuş torpaqların qaytarılacağına, qaçqına və məcburi köçkünə çevrilmiş yüz minlərlə soydaşımızın öz yurdlarına dönəcəyinə, onların konstitusion hüquqlarının bərpa ediləcəyinə inanırıq.

Ümid edirik ki, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanın haqq mövqeyini dəstəkləyəcək, ölkəmizə qarşı təcavüzü, Xocalı soyqırımını törədən erməni terrorçuları və onların havadarları cinayət məsuliyyətinə cəlb ediləcək, işğalçı Ermənistan dövlətinə qarşı səlahiyyətli beynəlxalq qurumlar tərəfindən sanksiyalar tətbiq olunacaqdır.

BMT-nin və Avropa Şurasının üzvü olan Azərbaycan vətəndaş cəmiyyətinin, vətəndaş hüquqlarının dolğun təminatına yönəlmiş, demokratik inkişaf yolunu seçmiş, beynəlxalq konvensiyalara və qanunlara riayət edən nüfuzlu qurumlara hörmətlə yanaşan hüquqi, sivil dövlətdir. Həmin qurumlar tərəfindən isə ölkələrlə münasibətdə ayrı-seçkiliyə, ikili standartlara yol verilməməlidir.

Cənab prezident İlham Əliyev tarix böyü erməni millətçiləri tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı qanlı cinayətlər, terror aktları, soyqırım törədildiyini, yüz minlərlə azərbaycanlının kütləvi surətdə qətlə yetirildiyini, öz torpaqlarından deportasiya olunduğunu dünya ölkələrinin diqqətinə çatdırmışdır. O, XX əsrin ən böyük faciəsi olan Xocalı soyqırımının ölkəmizə qarşı ermənilər tərəfindən aparılan çirkin siyasətin davamı, əsl genosid aktı olduğunu söyləmişdir.

Ermənilər azərbaycanlılara qarşı Azərbaycan ərazisində zaman-zaman dəhşətli soyqırımlar, qətlər törədiblər. Lakin onlar tarixi saxtalaşdıraraq bunu erməni soyqırımı kimi dünya ictimaiyyətinə təqdim etməyə çalışırlar. Bu dəhşətləri həyata keçirən

ermənilər nəinki özlərinin törətdikləri qanlı cinayətləri uzun müddət ört-basdır edə biliblər. Tamamilə əks mövqedən çıxış edərək guya özlərinin soyqırımı məruz qaldıqlarını iddia edirlər, hətta bəzi hallarda bir sıra ölkələrdə müxtəlif səbəblər üzündən tarixi saxtalaşdırmağa, əsl həqiqəti gizlətməyə nail ola biliblər. Aşkar edilmiş Quba məzarlığı ilə bağlı erməni qəddarlığını sübut edən faktları bütün dünya ölkələrinin parlamentlərinə, xüsusilə erməni təbliğatına uyaraq erməni soyqırımı barədə qərarlar qəbul etmiş dövlətlərə göndərmək lazımdır.

ERMƏNİSTANIN BEYNƏLXALQ HUMANİTAR HÜQUQUN NORMA VƏ PRİNSİPLƏRİNİ KOBUDCASINA POZDUĞUNU TARİXİ FAKTLAR DA TƏSDİQLƏYİR

Yaxın keçmişdə, 1988-ci ildə ermənilər azərbaycanlılara qarşı növbəti işğalçılıq siyasətini, soyqırımı, hərbi təcavüzü həyata keçirmişlər. Bəşər tarixində törədilməyən və analoqu olmayan cinayətləri, etnik təmizləmə, soyqırım, vandalizm aktları törətmiş, azərbaycanlıların tarixi ərazilərindən izini silməyə, itirməyə çalışmışdır. Ermənistan bu gün ərazisi beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən tanınan, qəbul edilən ərazimizin 20 faizini işğal etmiş, həmin ərazilərdə vəhşiliklər törətmişlər.

Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının katibi Şahin Sayılovun məlumatına görə, Ermənistan Azərbaycan torpaqlarını işğal edərkən qarşısına qoyduğu ən "başlıca məqsədi"ni Dağlıq Qarabağı və ətraf əraziləri azərbaycanlılardan "təmizləmək" olmuşdur. Bu məqsədlə onlar işğalçı ordunun əlindən qaçıb qurtara bilməyənləri qəddarlıqla qətlə yetirmiş, bir hissəsini isə əsir və girov götürərək, faşizmin vaxtilə əsirlərə yaratdığı şərtlərdən daha ağır vəziyyətdə saxlamışlar.

Ermənistanın müharibə zamanı beynəlxalq humanitar hüququn norma və prinsiplərini kobud şəkildə pozduğunu danılmaz tarixi faktlar da təsdiqləyir. 1993-cü ilin aprel ayının 1-də Ermənistan silahlı birləşmələrinin Azərbaycanın Kəlbəcər rayonuna genişmiqyaslı hücumu zamanı Ermənistanın Vardenis rayonundakı radiostansiyadan ("QSM-7") Kəlbəcər döyüş bölgə-

sindəki radiostansiyaya ("Urağan") bölgədəki bütün sayyar radiostansiyalara çatdırmaq üçün təcili əmr verilmişdi. Ömrədə əsir və girov götürülmüş Azərbaycan vətəndaşlarını, o cümlədən qocaları, qadınları və uşaqları təcili məhv edib basdırmaq tələb olunurdu. Ermənilərin bunda məqsədi azərbaycanlılar barəsində törətdikləri vəhşiliklərin izlərini həmin vaxt döyüş bölgəsinə gələn beynəlxalq nümayəndə heyətindən, o cümlədən jurnalistlərdən gizlətmək idi. Erməni hərbi birləşmələri komandirlərinin efrədəki bu radiodanışıqları Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi tərəfindən lentə alınmışdır.

Ermənilər əsir və girov götürdükləri Azərbaycan vətəndaşlarına olmanın əzab və işgəncələr verməklə yanaşı, onları qətlə yetirməkdən də çəkinməmişlər. 16 fevral 1994-cü ildə Ermənistanın Xarici İşlər Nazirliyi guya qaçmağa cəhd edərkən atışma zamanı 8 azərbaycanlı hərbi əsirin öldürüldüyünü bəyan etmişdir. Bakıda meyitlər üzərində keçirilən məhkəmə tibbi ekspertizası zamanı isə Beynəlxalq Hüquq və Sosial Təbabət Akademiyası Rəyasət Heyətinin və Böyük Britaniyanın "Həkimlər insan hüquqları uğrunda" təşkilatının üzvü, professor Derrik Paunder azərbaycanlı hərbi əsirlərin eyni silahdan (tapança) gigəh nahiyəsinə yaxın məsafədən açılan atışma zamanı qətlə yetirildiyini bildirmiş, əsirlərin guya "qaçmağa cəhd edərkən öldürülməsi" fikrini rədd etmişdir.

Dövlət Komissiyasında ermənilər tərəfindən törədilmiş bu cür vəhşilikləri təsdiq edən yüzlərlə fakt toplanmışdır.

Ümumən 1988-2007-ci illər ərzində 1390 Azərbaycan vətəndaşı erməni əsir-girovluğundan azad edilmişdir. Onlardan 167 nəfəri uşaq, 342 nəfəri qadın, 288 nəfəri isə qocalar olmuşdur. Qeyd olunan 1390 nəfərdən yalnız 24 nəfəri törətdikləri

konkret cinayət əməllərinə görə məsuliyyətə cəlb edilmişdir. Əsir və girovluq dövründə Ermənistanın xüsusi xidmət orqanları tərəfindən məcburiyyət qarşısında məxfi əməkdaşlığa cəlb edilmiş 100-dən çox şəxs isə qayıtdıqdan sonra bu faktı etiraf etdiyi üçün cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmamışdır.

Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyası İşçi qrupunun tərtib etdiyi sənədlərdən məlum olur ki, qeyd olunan illərdə ermənilər əsirlərin bir qrupunu azərbaycanlı evlərini sökmək, meyitləri yandırmaq, daşımaq və basdırmaq, vəhşiliklərin başqa izlərini itirmək və əsirlərin daxili üzvlərindən köçürmə (transplantasiya) əməliyyatlarında istifadə etmək və ya satmaq, atom stansiyasında və digər təhlükəli sahələrdə işlətmək, üzərlərində bioloji eksperimentlər aparmaq və bir çox başqa məqsədlərlə hələ də gizli saxlanılaraq istifadə edirlər. Bir çox hallarda ermənilər vahimə yaratmaq məqsədilə işgəncələri qəsdən digər əsirlərin gözü qarşısında vermişlər.

Onlardan bəzilərinə beynəlxalq təşkilatların, xüsusən də xarici ölkələrdən gələn cəmiyyətlərin, jurnalistlərin və digər humanitar birliklərin siyahılarına düşüklərinə, yaxud erməni əsirləri ilə dəyişdirmə yolu ilə Azərbaycana qaytarmaq mümkün olmuşdur.

Əsirlikdə olmuş yüzlərlə vətəndaşın yazılı ifadələrindən bir qrupunu oxuculara çatdırmağı lazım bilirəm:

Rauf Qafarov: - Şuşa qəbiristanlığında bir dənə də olsun mərmər daşı görmədim. Qəbirlərin demək olar ki, hamısı dağılmışdı.

Pənah Quliyev: - Ağdam şəhərində inşaat materiallarının və qəbiristanlıqdan qara mərmər daşların sökülməsində işlədildim.

Kamal Heydərov: - Daşdırdığımız uşaqların meyitlərini də yarıb ürəklərini götürmüşdük.

Xaləddin Rəhimov: - Bizə yeməyi it üçün nəzərdə tutulmuş qablarda it kimi yemək şerti ilə verirdilər.

Şəmsi Şixəliyev: - Digər kameralardan qadın və qızlarımızın "Allah!" deyə qışqırdıqlarını, haray çəkərək kömək istədiklərini eşidəndə özümü öldürməyə çalışdım.

İsrail İsmayılov: - Məni su qızdırmaq üçün olan böyük çəndə saxlayırdılar. Sonra dəstəyə qatdılar və içərimizdən xeyli əsiri seçərək atom stansiyasında işlətmək üçün apardılar.

Girov götürülərkən **3 yaşlı olan Şövqi Əliyevin** qol sümüyü erməni "həkimləri" tərəfindən çıxarılmış, nəticədə Şövqi ömürlük şikəst olmuşdur.

Arzu Hacıyevaya erməni "həkimini" Aida Serobyana eksperiment məqsədi ilə naməlum tərkibli dərmanlar vurmuşdur. Nəticədə o ömürlük şikəst qalmışdır.

Ermənilər 15 yaşlı girov **Nəzakət Məmmədovanın** gözləri qarşısında atasına dəhşətli işgəncələr vermiş, onun qulaqlarına kəsmiş, anası dözməyərək psixi xəstə olmuş, qızın özünü isə 4 min rus rubluna Azərbaycandakı qohumlarına satmışlar.

Xəstəlik yaranmaması və izlərin itirilməsi üçün çoxsaylı meyitlərin yandırılmasının şahidləri vardır.

Yuxarıda qeyd olunan hadisə və işgalların həyata keçirilməsinə şəxsən L.Ter-Petrosyan, Robert Köçeryan, Serj Sorkisyan (prezidentlikdən əvvəl) və Ermənistanın indiki müdafiə naziri Seyran Ohanyan tərəfindən rəhbərlik edilmişdir (8-27).

AZƏRBAYCANIN APARDIĞI MÜBARİZƏ HAQQ-ƏDALƏT MÜBARİZƏSİDİR

Keçmişini unudanı gələcək topa-tüfəngə tutar, - deyiblər. Tarix boyu unutanlığımız bizə baha başa gəlib. Zaman-zaman itirmişik, itkilərimizə yansaq da, onu yenidən təkrarlamışıq, yenidən həmin səhvləri təkrar etmişik. Vaxtilə Göyçəni də, Zəngəzur mahalını da beləcə bağışlamışıq. Vətən, torpaq niskili bizi için-için göynətsə də, sovet rejiminin "bir ailənin üzvü" prinsipindən kənara çıxa bilməmişik. Dəfələrlə, təkcə bir əsrdə dörd dəfə, soydaşlarımız öz doğma, dədə-baba ocaqlarından, ev-əşiklərindən deportasiyaya məruz qalıblar.

İrəvanda soydaşlarımızı divan tutublarsa, biz isə onlara "gözün üstə qaşın var" - deməmişik. Bir balaca xətirlərinə dəyən olubsa, həmin andaca havadarları tapılıb. Vaxtı ilə Azərbaycan KP MK-da işləyən bir nəfərin müsahibəsində deyilirdi ki, Mir-cəfər Bağirov birinci katib olanda bir erməni qadınını (MK-nın adı işçisi olub) işdən çıxarmışdı. Moskvadan Mikoyan Bağirova zəng vuraraq: "Sən orada milli ayrı-seçkilik edirsən", - deyə etirazını bildirmişdi. Həmişə belə olub və Qarabağın erməniləşməsi siyasətini də, necə deyirlər, burnumuzun ucunu da görməmişik. Gevorkov kimilər uzun müddət Qarabağa rəhbərlik edib, sözün əsl mənasında, şovinst siyasəti aparıb, azərbaycanlıları daim gözümçixdiyə salıb...

Zaman göstərdi ki, erməniləşmə siyasəti bizə çox baha başa gəldi. Ayılanda bircə onun şahidi olduq ki, evimizin yuxarı başında oyləşdirdiyimiz "qonaq" evimizi əlimizdən almaq istəyir. Elə də oldu. Azərbaycanın cənnət guşəsi sayılan Qarabağ ermənilər tərəfindən işğal olundu.

Azərbaycan Prezidenti bütün siyasi və diplomatik vasitələrdən istifadə edərək, problemin konstruktiv həllinə çalışdığını aydın və birmənalı şəkildə dünya ictimaiyyətinə nümayiş etdirir. "Nə vaxt Azərbaycanın işğal olunmuş torpaqları düşmən tapdığından qurtaracaq, məcburi köçkünlərimiz öz isti ocaqlarına qayıdacaq, bax onda Dağlıq Qarabağın statusuna baxılacaq", - söyləyən ölkə başçısı həmişə Azərbaycanın mövqeyinin beynəlxalq hüquq normalarına əsaslandığını, apardığımız mübarizənin haqq və ədalətli olduğunu söyləmişdir. Ermənistanın isə konstruktiv danışıqlardan boyun qaçırması, işğalçılıq siyasətini durmadan davam etdirməsi beynəlxalq təşkilatların, bir sözlə, bütün dünyanın diqqətindən yaymmır. Münaqişə ilə bağlı məsələnin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasının 59-cu sessiyasının gündəliyinə salınması, Avropa Şurasının 2005-ci il yanvar sessiyasında Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsilə bağlı qəbul edilən qətnamədə Azərbaycan torpaqlarının ermənilər tərəfindən işğal olunma faktının təsdiqlənməsi, cəmi zamanda, BMT-nin Dağlıq Qarabağ münaqişəsilə bağlı qəbul etdiyi dörd qətnamənin yerinə yetirilməsi tələbinin səslənməsi Azərbaycan diplomatiyasının xarici siyasət sahəsində əldə etdiyi ən mühüm nailiyyətlərindən sayıla bilər. Mənfur düşmənlərimiz həmişə bizi provakasiyalara çəksə də, Azərbaycan xalqı sülh tərəfdarı olmuş və bu problemi sülh yolu ilə həll etmək niyyətində olduğunu bildirmişdir. Azərbaycan Prezidenti də həmişə öz xalqının fikir və mövqeyini nəzərə almışdır. Dəfələrlə ən yüksək səviyyəli görüşlərində Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi yalnız və yalnız Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində öz həllini tapa bilər, - söyləməklə prinsipial mövqedə olmasını bir daha sübut etmişdir. Amma çox təəssüf ki, Ermənistanın qeyri-konstruktiv

mövqeyi, danışıqların hər dəfə bir bəhanə ilə yarımçıq kəsilməsi, həmin ölkənin prezidentlərinin qeyri-ciddi mövqeyi bu məsələnin sülh yolu ilə həllinə imkan vermir. Bütün bunlar dünya ictimaiyyətinin, xüsusilə bu məsələdə maraqlı tərəf kimi çıxış edən dünyanın aparıcı dövlətlərinin də ümidlərini puça çıxarır. Aydındır ki, bu münaqişə indi təkcə Azərbaycan və erməni xalqının problemi deyil, beynəlxalq ictimaiyyətin problemi olmuşdur.

Əslində heç bir ölkə tərəfindən müstəqil respublika kimi qəbul edilməyən Dağlıq Qarabağ artıq dünya birliyində müstəqil respublika kimi yox, Azərbaycanın tərkib hissəsi kimi tanınır və belə qəbul olunur. Odur ki, bu vaxta kimi Dağlıq Qarabağda keçirilən bütün seçkilər beynəlxalq qurumlar tərəfindən tanınmayıb. Dünyanın super dövlətləri - ABŞ, Fransa kimi, NATO, Avropa İttifaqı, İslam Konfransı Təşkilatı kimi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatları birmənalı olaraq Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə hörmətlə yanaşmış, Dağlıq Qarabağ münaqişəsini ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində, sülh yolu ilə həlli prosesini dəstəklədiklərini bəyan etmişlər. Separatçıların Dağlıq Qarabağda bu günədək keçirdikləri bütün seçkilər dünyanın gülüş hədəfinə çevrilmiş, sanki bir uşaq oyunu kimi qəbul olunmuşdur. ABŞ-in Dövlət Departamenti dəfələrlə belə bir bəyanatla çıxış etmişdir: "Birləşmiş Ştatlar "Dağlıq Qarabağ Respublikası"nı və orada keçirilən "seçkilər"i tanımır, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə hörmətlə yanaşır". Həmçinin İslam Konfransı Təşkilatı da bəyanat yaymışdır ki, Azərbaycanın Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş Dağlıq Qarabağ bölgəsində qondarma seçkilər beynəlxalq hüquq normalarının və prinsiplərinin kobud şəkildə pozulmasıdır, davam edən sülh danışıqlarına əngəl törədir. Bu səbəbdən seçki və onun nəticələri heç bir hüquqi qüvvəyə malik deyildir.

vəyə malik deyildir.

Bunlar göstərir ki, bütün dünya Dağlıq Qarabağ bölgəsini və onun ətrafında baş verən münaqişənin Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə hörmət, beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığı səviyyəsində yaşayır.

İndi Azərbaycan təkcə iqtisadi göstəricilərinin artımına deyil, hərbi qüdrətinin möhkəmlənməsinə çalışır. Qüdrətli ordusu olan ölkə heç vaxt basılmaz. Əgər sabah lazım gəlsə, işğal olunmuş torpaqlarımızı ordumuzun gücü ilə azad etməyə qadir olmalıyıq. Gec-tez məcburi köçkünlərimiz öz doğma yurdlarına, isti od-ocaqlarına qayıtmalıdır. Mənfur qonşular Azərbaycan torpağında yeni erməni dövləti yaratmaq fikrindən əl çəkməli, dünya birliyinin fikrinə hörmətsiz münasibətə birdəfəlik son qoymalıdır.

Bu, həm də ümumilikdə xalqımızın fikridir. Bizim heç vaxt özgə torpağında, var-dövlətində gözümüz olmayıb. Tarix boyu parçalanmaya, yersiz hücumlara, haqsızlığa düşər olmuşuq. Zaman-zaman kəsilə-kəsilə sərhədlərimiz 114 min kv.kmdən 86,5 kv.km-ə endirilib. Ürəyimizin yumşaqlığı, qəlbimizin genişliyi həmişə başımıza bəla olub. Dünya qarşısında ağılaya-ağılaya özlərini rəzil, yazıq göstərən ermənilərə öz torpağımızda yer verib onları dövlət elədik. Ancaq çox təəssüflər olsun ki, onların heç vaxt məkrli niyyətlərini, Xəzər-Qara dəniz əhatəsində qurmaq istədikləri dövlət xülyasını anlamamışıq, gec də olsa, anladıq. Nəhayət, anladıq ki, torpaq, vətən yadı etibar ediləsi deyil, onu özümüz, öz də göz bəbəyimiz kimi qorunmalıyıq...

Deyərlər haqq nazilsə də, heç vaxt üzülməyib. Bu gün Azərbaycanın apardığı mübarizə haqq-ədalət mübarizəsidir. Gec-tez qalibiyyət bizimlə olacaq. Bəlkə də, bu münaqişənin bitməyi tarixi söyləmək çox çətindir, ancaq da mübarizənin qələbə ilə

başla çatacağı gün heç də uzaqda deyil. Alqışlanmalıdır ki, indi Azərbaycanda Müdafiə Sənayesi Nazirliyi yaradılmışdır. Məlum olduğu kimi, bəzi hərbi avadanlıqların istehsalına öz ölkəmizdə başlanılacaqdır. Odur ki, Azərbaycanın sürətlə inkişafından qorxuya düşən ermənilər istənilən anda daxili sabitliyimizin pozulmasına cidd-cəhdlə çalışır, dünya dövlətləri qarşısında Azərbaycanı gözdən salmağa, ölkəmizə siyasi təzyiqlər göstərməyə çalışırlar. Lakin bu cəhdlər boş çıxır, düşmənlərimizin xarici havadarlarının da ətəklərindən əlləri üzülür, özləri güllüncə vəziyyətdə qalırlar. Tarix boyu güclü ordusu, möhkəm sərhədi olan ölkə yağlı düşmən tapdağında qalmayıb. İndi Azərbaycanın güclü orduya ehtiyacı var. Ərazisinin 20 faizi işğal altında olması, 1 milyondan çox vətəndaşının öz ata-baba yurtdan didərgin düşməsi deməyə əsas verir ki, ölkədə ordu quruculuğuna böyük diqqət yetirilməsi çox vacibdir. Möhtərəm İlham Əliyev bütün bu amilləri nəzərə alaraq, həmişə ordu quruculuğu məsələsini vacib bir məsələ kimi ön plana çəkmişdir.

Bir daha əminliklə deməliyik ki, işğal altında olan torpaqlarımız cənab Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə azad olacaq, Azərbaycan tam şəkildə öz suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə nail olacaqdır.

Xalqımız üçün ən ağır problem olan Ermənistan-Azərbaycan-Dağlıq Qarabağ problemi ölkə prezidentini daim narahat edir. Mövcud vəziyyətlə barışmayan İlham Əliyev özünün möhkəm və qətiyyətli mövqeyini də ortaya qoyur: "Heç kəsə sirr deyil ki, iqtisadi cəhətdən zəif ölkələrdə güclü ordu olmur. Yalnız iqtisadi cəhətdən güclü olan ölkələr güclü orduya malik olurlar. Bizim də vəzifəmiz budur. Biz ölkəmizi gücləndirəcək, zənginləşdirəcəyik. Ölkəmiz sürətlə inkişaf edəcək və yaranmış iqtisadi potensial, o cümlədən bəlkə də, ilk növbədə, ordu

quruculuğuna sərf olunacaqdır.

Daha sonra prezident demişdir:

"Orduya ayrılan xərclər hər il artır. Bütçədə nəzərdə tutulmuş xərclər artır. Bundan sonra da orduya ayrılan vəsaitlər artacaqdır. Azərbaycanın iqtisadi potensialı gücləndir. Ölkə zəngin ölkəyə çevriləcəkdir. Əlbəttə, bütün başqa sahələrlə yanaşı, ordu quruculuğunda da böyük addımlar atılacaqdır. Biz öz ordu, hərbi potensialımızı gücləndirməliyik. Artıq bu istiqamətdə çox önəmli addımlar atılır.

Ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə bu istiqamətdə çox önəmli, demək olar ki, həlledici addımlar atılmışdır. Bu siyasət bundan sonra da davam etdiriləcəkdir. Bizim ordu istənilən vaxtda torpaqlarımızı düşməndən azad etməyə qadirdir. Amma biz istəyirik ki, ordumuz daha da güclü olsun. Orduda xidmət edən zabitlərin, əsgərlərin şəraiti daha da yaxşı olsun. Orduya qayğı var və bundan sonra da olacaqdır".

Azərbaycanda hər hansı məsələlərin müzakirəsi zamanı İlham Əliyev faktoruna müraciət olunur. Həm ölkə prezidenti, həm də ziyalı, vətəndan kimi. Bu faktor Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında İlham Əliyevə istinad edənlərin sayını günbəgün artırır. Təbii ki, bütün bunlar Heydər Əliyev siyasətinin davamının təntənəsidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Геродот. История в 9 книгах. Москва - 2004 г.
2. Страбон. География в 17-и книгах "Наука" - 1964 г.
3. И.М. Дьяконов.
История Мидии. Москва - 1956 г.
4. Илгар Алиев. История Мидии. Баку - 1960 г.
5. Сабир Асадов, Ибраһим Мамедов
Терроризм, причина и следствие. Баку - 2001 г.
6. "Qarabağnamələr". Birinci kitab. Bakı, 1988
7. "Qarabağnamələr". Birinci kitab. Bakı, 1989
8. Z. Bünyadov, B. Yusifov. "Azərbaycan tarixi". Bakı, 1994
9. Yaqub Mahmudov. "Azərbaycan" qəzeti, 31 mart 2007-ci il.
10. Samuel A. Uimz. "Ermənistan terrorçu xristian ölkəsinin gizlinləri", 2003.
11. İ.Məmmədov, "Azərbaycan tarixi". Bakı, 2005.
12. L. Hüseynov. "Beynəlxalq hüquq", "Bakı, Hüquq ədəbiyyatı", 2002.
13. Azərbaycan Avropa Şurasına gedən çətin və şərəfli yol. "Xalq qəzeti", Bakı, 2006, 16 dekabr.
14. İlham Əliyev: Azərbaycan öz torpaqlarında ikinci erməni dövlətinin yaratmasına imkan verməyəcəkdir. "Xalq qəzeti", Bakı, 2007, 2 yanvar.

M Ü N D Ə R İ C A T

Giriş	3
Xalqımızın tarixi erməni ideoloqlarının təcavüzünə məruz qalmışdır	10
Erməni və qaraçı tayfalarının yaranması	16
İlk müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaranması	19
Qarabağ xanlığı	33
İrəvan xanlığı	35
"Daşnaksütyun" siyasi partiya deyil, silahlı terror təşkilatıdır	38
Ermənilərin soyqırım və deportasiya siyasəti	45
Qanlı faciələri unutmğa haqqımız yoxdur	55
Ermənilər olmayan paytaxtlarını axtarırlar	79
"Xristian ölkəsinin gizlinləri"	84
Tarixi yaddaşsızlıq və unudqanlıq xalqımıza baha başa gələ bilər	89
Quba məzarlığı tarixin böyük ittiham məhkəməsidir	96
1918-ci ilin martı isə özgə bir müsibət idi	104
Xocalı soyqırımı	116
Beynəlxalq hüquq normaları Xocalıda soyqırımın həyata keçirildiyini birmənalı təsdiqləyir	144
Ermənistanın beynəlxalq humanitar hüququn norma və prinsiplərini kobudcasına pozduğunu tarixi faktlar da təsdiqləyir	156
Azərbaycanın apardığı mübarizə haqq-ədalət mübarizəsidir	160

Çapa imzalanmışdır: 16.02.2011

Kağız formatı: 60x90 1/16

H/n həcmi: 11,5 ç.v.

Sifariş: 28

Sayı: 500

Kitab «ADİLOĞLU» nəşriyyatında
nəşrə hazırlanmış və çap edilmişdir.
Ünvan: Bakı şəh., Şərifzadə küç., 202

Tel.: 418-68-25; 433-00-43

Web: www.adiloglu.az;

E-mail: adiloglu2000@gmail.com

№ 2011
1306

Əlibala Səttar oğlu Məhərrəmzadə 1976-cı il avqustun 9-da Azərbaycan Respublikasının Quba şəhərində, ziyalı ailəsində anadan olub. 1993-cü ildə Bakı şəhəri Nəsimi rayonunun 151 sayılı orta təhsil məktəbini uğurla bitirib. Həmin il Nazirlər Kabineti yanında Xalq Təsərrüfatını İdarəetmə Institutunun Biznes üzrə menecerlik fakültəsinə qəbul olunub və 1997-ci ildə ali təhsilini uğurla başa vurub. 1997-ci ildə

Türkiyə Respublikasının İstanbul Universitetinin İqtisadiyyat bölümünə daxil olub, 1999-cu ildə iqtisad elmləri namizədi dərəcəsinə müvəffəqiyyətlə müdafiə edib.

Əlibala Səttar oğlu Məhərrəmzadə hazırda Azərbaycan Respublikasının Bakı şəhərində yaşayır. Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının üzvüdür. "Kaspian Audit Kompani" şirkətinin müdiri vəzifəsində çalışır.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvüdür. Siyasi və iqtisadi mövzuda yazılan bir neçə kitabın müəllifidir. Ukrayna Milli Elmlər Akademiyasının və Ukrayna Yazıçılar Birliyinin fəxri üzvüdür. Ukrayna Respublikasının «Müqəddəs Georgi» ordeni laureatıdır.

Ailəlidir, iki övladı var.